

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Бєлова О. Б.

СПЕЦІАЛЬНА МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

Навчально-методичний посібник

Кам'янець-Подільський
2018

УДК 376-056.264
ББК 74.37
Б 43

Рекомендовано вченою радою
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
протокол № 5 від 30.05.2018р.

Рецензенти:

Татьянчікова І. В. доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри спеціальної педагогіки та інклюзії ДВНЗ «Донбаського державного педагогічного Університету» імені В.Г. Короленка

Семенишена Т. О., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри тифлопедагогіки, факультету корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Вержиховська О.М., кандидат педагогічних наук, доцент, кафедри психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Белова О.Б.

Б 43 Спеціальна методика розвитку мовлення: навчально-методичний посібник. – Кам'янець-Подільський:ПП Медобори-2006, 2018. – 212 с.

Посібник "Спеціальна методика розвитку мовлення" є навчально-методичним комплексом, що забезпечує вивчення відповідної дисципліни розробленої для студентів в галузі знань 01 "Освіта", спеціальності 016 "Спеціальна освіта", за освітньою програмою "Логопедія. Спеціальна психологія". Включає у себе навчальну і робочу програму, плани практичних і лабораторних занять, завдання для самостійної та індивідуальної роботи. Окремо винесено питання поточної перевірки і підсумкового контролю як теоретичного так і практичного спрямування, дається список рекомендованої літератури. Посібник розкриває закономірності розвитку мовлення дитини; забезпечує знаннями про методи та прийоми розвитку мовлення дітей з типовим психофізичним розвитком та з порушеннями мовлення.

УДК 376-056.264
ББК 74.37
© *Белова О.Б., 2018*

ПЕРЕДМОВА

Навчальна дисципліна "Спеціальна методика розвитку мовлення" формує у студентів загальні уявлення про особливості розвитку мовлення у дітей з типовим та порушеннями мовлення. Курс покликаний систематизувати знання, вміння і навички студентів з даної проблематики, ґрунтується на спеціалізованих навчальних дисциплінах таких як "Логопедія", "Вікова психологія", "Загальна, вікова та педагогічна логопсихологія", "Спеціальна педагогіка", "Психолінгвістика".

У навчально-методичному посібнику розглянуто основні положення курсу і питання, які студенти мають засвоїти під час лекцій та самостійної роботи з літературою; подано тематичний план лекційних, практичних, та лабораторних занять; пропонується список основних та додаткових наукових і методичних джерел.

"Спеціальна методика розвитку мовлення" вчить студентів розуміти процес формування у дітей раннього та дошкільного віку усного, передумов писемного мовлення, навичок мовленнєвого спілкування з оточенням на основі оволодіння культурних та літературних норм мовлення.

В результаті вивчення навчальної дисципліни "Спеціальна методика розвитку мовлення" студенти повинні засвоїти: основних науковців теоретиків і практиків, які займались проблемою дослідження; поняття про мову, мовлення їх функції та види; фізіологічну основу мовлення; закономірності розвитку мовлення у дітей раннього та дошкільного віку; особливості розвитку мовлення у дітей з порушеннями мовлення; методи та прийоми навчання дітей лексичної, граматичної, звукової сторони мовлення. Студенти мають навчитись розробляти та проводити індивідуальні та групові заняття для різних вікових категорій дітей з розвитку зв'язного мовлення, словника, граматичної будови мовлення; складати перспективні плани з розвитку мовлення, виготовляти і застосовувати на практиці дидактичні засоби для проведення занять з розвитку мовлення у відповідності до особливостей порушень мовлення у дітей; робити правильні наукові висновки і пропозиції, які визначають їх компетентність у вивченій темі

1. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

ВСТУП

Програма вивчення вибіркової навчальної дисципліни "Спеціальна методика розвитку мовлення" укладена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів в галузі знань 01 "Освіта", спеціальності 016 "Спеціальна освіта", за освітньою програмою "Логопедія. Спеціальна психологія".

Тип дисципліни відноситься до циклу "1. Нормативні навчальні дисципліни. 1.4. Дисципліна професійної і практичної підготовки".

Предметом вивчення навчальної дисципліни "Спеціальна методика розвитку мовлення" є основні поняття та закони онтогенезійного розвитку мовленнєвої діяльності у дітей як з типовим психофізичним розвитком так і порушеннями мовлення. Вивчення даного курсу, забезпечує студентів певними базисними знаннями, уміннями та навичками; формує у них професійно-освітньо-кваліфікаційний рівень познань; закладає основу для вивчення дисциплін, що розкривають основні порушення мовлення у дітей на різних вікових етапах їх розвитку та корекційні напрямки подолання мовленнєвих розладів.

Міждисциплінарні зв'язки. Вивчення курсу передбачає взаємозв'язок із такими навчальними дисциплінами, як "Логопедія", "Вікова психологія", "Загальна, вікова та педагогічна логопсихологія", "Спеціальна педагогіка", "Психолінгвістика".

Програма навчальної дисципліни складається з одного змістового модуля:

"Науково-теоретичні та практичні основи з розвитку мовлення дітей з типовим психофізичним розвитком та порушеннями мовлення".

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни "Спеціальна методика розвитку мовлення" є формування теоретичної та практичної основи фахової підготовки майбутніх логопедів, вчителів, вихователів здатних професійно використовувати удосконалені методи та прийоми з розвитку мовлення для формування мовленнєвих функцій у дітей з порушеннями мовлення.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни "Спеціальна методика розвитку мовлення":

1. розкрити основні поняття, категорії, принципи, структуру, напрямки роботи по розвитку мовлення з дітьми раннього та дошкільного віку;
2. сформувані розуміння про фізіологічні особливості мовлення;
3. забезпечити знаннями про закономірності розвитку мовлення у дітей раннього та дошкільного віку;

4. ознайомити студентів з інноваційними моделями і технологіями роботи з розвитку мовлення дітей, розкрити основні прийоми та вміння застосовувань їх на практиці;
5. навчити студентів самостійно працювати з навчально-методичною, та науковою літературою, для формування прагнень до удосконалення власної практичної діяльності;
6. навчити розглядати взаємозв'язки з іншими дисциплінами, основою яких є психологія, медицина, педагогіка, зокрема, "Спеціальна методика розвитку мовлення", "Загальна, вікова та педагогічна логопсихологія", "Логопедія", "Нейропсихологія", "Невропатологія", "Спеціальна педагогіка" та ін.;
7. стимулювати науково-методичну творчість студентів, їх прагнення вдосконалювати свою освіту, прищеплювати творче ставлення до власної праці; навчити аналізувати, адаптовувати та впроваджувати нові методи та прийоми роботи з розвитку мовлення з дітьми раннього та дошкільного віку.

1.3. Заплановані результати навчання: згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати: фізіологічну структуру мовленнєвої діяльності; закономірності розвитку мовлення у дітей раннього та дошкільного віку; техніку складання занять з розвитку мовлення для дітей раннього та дошкільного віку з типовим психофізичним розвитком та з порушеннями мовлення.

вміти: аналізувати, адаптовувати та впроваджувати нові методи роботи з розвитку мовлення з дітьми раннього, дошкільного віку; розробляти групові та індивідуальні заняття з розвитку мовлення для дітей з типовим психофізичним розвитком та з порушеннями мовлення.

На вивчення навчальної дисципліни *на денній формі навчання* відводиться **150 години** (з них 60 год. аудиторних: 22 год. лекцій, 26 год. практичних занять, 12 год. лабораторних; 90 год. самостійної роботи (з них самостійної роботи – 50 год.; індивідуальної роботи – 40 год.)) / **5 кредитів ECTS**.

На вивчення навчальної дисципліни *на заочній формі навчання* відводиться **150 години** (з них 22 год. аудиторних: 6 год. лекцій, 8 год. практичних занять, 8 год. лабораторних; 128 год. самостійної роботи (з них самостійної роботи – 68 год.; індивідуальної роботи – 60 год.)) / **5 кредитів ECTS**.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1 "Науково-теоретичні та практичні основи з розвитку мовлення дітей з типовим психофізичним розвитком та порушеннями мовлення"

3. Рекомендована література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Белова О.Б. Пропедевтика мовленнєвих порушень /Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2017. – 140с.
3. Биков Ю.Н. Неврологія, 2005. [Електронний ресурс] / Режим доступу до вид. : <http://medbib.in.ua/perinatalnaya-patologiya.html>
4. Бадалян Л.О. Невропатология. – Москва, «Академия», 2000 . – 382 с.
5. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
6. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
7. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн./О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
8. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення / Н. С. Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. соціально педагогічна. Вип. XX : у 2-х ч., ч.1 / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. – С. 293–315.
9. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей : монографія / Н. С. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. – 200 с.
10. Дегтяренко Т.В., Ковиліна В.Г. Психофізіологія раннього онтогенезу: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: УАІД «Рада», 2011. – 328 с.
11. Загальна психологія./За заг. ред.. академіка С.Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
12. Кахаєва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
13. Когнитивная психология. /Под ред.. В.Н.Дружинина, Д.В.Ушакова. – М., ПЕР СЭ, 2002.- 480с.
14. Корнев А.Н. Основы логопатологии детского возраста: клинические и психологические аспекты. – СПб.: Речь, 2006. – 380 с.
15. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
16. Лазарева І.А. Неврологічні основи логопедії: навчально-методичний посібник для студентів дефектологічних спеціальностей. – Луганськ, 2005. – 132 с.
17. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.

18. Логопедія. Підручник, 2-е видання. За ред. М.К. Шеремет. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 672 с.
19. Логопсихологія : навч. посіб. / Конопляста С. Ю., Сак Т. В. ; за ред. М. К. Шеремет. – К. : Знання, 2010.
20. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
21. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
22. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-е. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
23. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
24. Маруненко І.М. Психофізіологія : навч. Посіб. – К. : Київський ун-т імені Боиса Гринченка, 2013. – 408 с.
25. Методи обстеження мови: Пособие по диагностике речевых нарушений / Под ред. Г.В.Чиркиной. – М.: АРТКИ, 2005.
26. Пахомова Н.Г. Нейропсихолінгвістика: навч. посіб. для студ. /Н.Г. Пахомова. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2013. – 268 с.
27. Рібцун Ю. В. Вплив ендогенних та екзогенних факторів на становлення мовленнєвої діяльності молодших дошкільників із ЗНМ [Електронний ресурс] /Юлія Рібцун // Народна освіта. – 2010. – Вип. № 2 (11). – Режим доступу до вид. : www.kristti.com.ua.
28. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.
29. Хомская Е.Д. Нейропсихологія. – СПб.: Питер, 2005. – 496 с.
30. Цейтлин С.Н. Язык и ребенок. Лингвистика детской речи. – М.: Владос, 2000.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання здійснюється за методами оцінювання:

- усного контролю (фронтального та комбінованого опитування);
- письмового контролю (написання рефератів, конспектування літератури, виконання практичних завдань, ведення конспектів лекцій тощо);
- тестового контролю (комп'ютерні, усні, письмові тести);
- поточний, рубіжний та підсумковий контроль.
- модульний рейтинг, залік.

5. Засоби діагностики успішності навчання

Засобами діагностики успішності навчання з дисципліни є:

завдання вхідного і поточного контролю, модульної контрольної роботи.

2. РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ "СПЕЦІАЛЬНА МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ"

2.1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 5	<p>Рівень вищої освіти <u>перший (бакалаврський)</u>; перший (бакалаврський); другий (магістерський); третій (освітньо-науковий)</p> <p>Ступінь вищої освіти <u>бакалавр</u> бакалавр, магістр, доктор філософії</p>	<p>1. Нормативні навчальні дисципліни</p> <p>1.2. Дисципліна професійної підготовки</p>	
Загальна кількість годин – 150	<p>Назва галузі знань <u>01 Освіта</u></p> <p>Напрямок підготовки спеціальності <u>016 "Спеціальна освіта" за освітньою програмою "Логопедія. Спеціальна психологія"</u></p>	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 1		3-й	
		Семестр	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи здобувача вищої освіти – 2		6-й (60 год.)	6-й (22 год.)
		Лекції	
		22 год.	6
		Практичні, семінарські	
		26 год.	8
		Лабораторні	
		12 год.	8
		Самостійна та індив. робота загальна кількість годин	
		90 год.	128 год.
		З них:	
		Самостійна робота	
	50 год.	68 год.	
Індивідуальні завдання:			
40 год.	60 год.		
Модульні контрольні роботи			
6 сем.	6 сем.		
Вид підсумкового контролю:			
Екзамен 8 сем.	Екзамен 8 сем.		

1. МЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Сформувати теоретичну та практичну основу фахової підготовки майбутніх логопедів, вчителів, вихователів здатних професійно використовувати удосконалені методи та прийоми з розвитку мовлення для формування мовленнєвих функцій у дітей з порушеннями мовлення.

2. ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

- 1.розкрити основні поняття, категорії, принципи, структуру, напрямки роботи по розвитку мовлення з дітьми раннього та дошкільного віку;
- 2.сформувати розуміння про фізіологічні особливості мовлення;
- 3.забезпечити знаннями про закономірності розвитку мовлення у дітей раннього та дошкільного віку;
- 4.ознайомити студентів з інноваційними моделями і технологіями роботи з розвитку мовлення дітей, розкрити основні прийоми та вміння застосовувань їх на практиці;
- 5.навчити студентів самостійно працювати з навчально-методичною, та науковою літературою, для формування прагнень до удосконалення власної практичної діяльності;
- 6.навчити розглядати взаємозв'язки з іншими дисциплінами, основою яких є психологія, медицина, педагогіка, зокрема, "Спеціальна методика розвитку мовлення", "Загальна, вікова та педагогічна логопсихологія", "Логопедія", "Нейропсихологія", "Невропатологія", "Спеціальна педагогіка" та ін.;
7. стимулювати науково-методичну творчість студентів, їх прагнення вдосконалювати свою освіту, прищеплювати творче ставлення до власної праці; навчити аналізувати, адаптовувати та впроваджувати нові методи та прийоми роботи з розвитку мовлення з дітьми раннього та дошкільного віку.

3. ЗАПЛАНОВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

3.1. Результати навчання. Після завершення курсу студенти повинні оволодіти відповідними знаннями з дисципліни "Спеціальна методика розвитку мовлення", мають застосовувати засвоєні уміння і навички на практиці.

знати: фізіологічну структуру мовленнєвої діяльності; закономірності розвитку мовлення у дітей раннього та дошкільного віку; особливості розвитку мовлення у дітей з порушеннями мовлення; техніку складання занять з розвитку мовлення для дітей раннього та дошкільного віку з типовим психофізичним розвитком та з порушеннями мовлення.

вміти: аналізувати, адаптовувати та впроваджувати нові методи роботи з розвитку мовлення з дітьми раннього, дошкільного віку;

розробляти групові та індивідуальні заняття з розвитку мовлення для дітей з типовим психофізичним розвитком та з порушеннями мовлення.

Навчальній програмі розглянуто принципів положення курсу і питання, які студенти мають засвоїти під час лекцій та самостійної роботи з літературою; наведено тематичний план лекційних, практичних, та лабораторних занять; запропонований список основних та додаткових наукових літературних джерел.

До методів організації навчально-пізнавальної діяльності включені лекційні, практичні, лабораторні заняття, самостійні та індивідуальні роботи студентів.

Лекція є одним з основних методів навчання, який полягає в систематичному усному викладі викладачем навчального курсу. Закріплення пройденого матеріалу відбувається на практичних заняттях, які передбачені у навчальній програмі, їх виконують після вивчення теми чи розділу курсу. Практичні роботи мають важливе навчально-пізнавальне значення, сприяють формуванню вмінь і навичок, необхідних для засвоєння отриманих знань. Вони включають в себе пояснення теоретичного матеріалу, та виконання письмової практичної роботи або тестування.

Зміст практичних занять формує в студентів основні професійні уміння, та знання про науково-теоретичні закономірності мовленнєвого розвитку у дітей з типовим психофізичним розвитком; функціональні процеси мозку, що забезпечують фізіологічну основу розвитку мовлення; причини порушення мовлення та їх наслідки; особливості розвитку мовлення у дітей з порушеннями мовлення; методи і прийоми обстеження та корекції мовленнєвого розвитку у дітей на різних вікових етапах. Дана робота включає в себе два види перевірки знань у студентів, це – усне (пояснення теоретичного лекційного матеріалу) та письмове (на практичних – виконання завдань за складеним тестом; на лабораторних – розробка занять з розвитку мовлення).

На лабораторній роботі відбувається взаємозв'язок між теорією та практикою. Тому студенти удосконалюючи власні знання вчать: аналізувати, адаптовувати та впроваджувати нові методи роботи з розвитку мовлення у дітей типовим психофізичним розвитком та з порушеннями мовлення; розробляти групові та індивідуальні заняття з розвитку мовлення для різних вікових категорій дітей; робити правильні наукові висновки і пропозиції, які визначають їх компетентність у вивченій темі. Завершується лабораторна робота усним або письмовим звітом кожного студента.

Самостійна робота студентів з додатковою літературою передбачає: повторення важливих частин і розділів з дисципліни "Спеціальна методика

розвитку мовлення"; конспектування та узагальнення розділів; підготовка відповідей за основними запитаннями пройденого матеріалу; складання порівняльних характеристик, схем, таблиць,

Індивідуальна робота передбачає написання рефератів з наданої теми, розробка занять з розвитку мовлення, проведення обстежень мовлення дітей на різних вікових етапах, тощо.

3.2. Методи викладання дисципліни:

1. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності: словесні (лекція, розповідь, бесіда, пояснення, дискусія тощо); наочні (спостереження, демонстрація тощо); практичні (лабораторні, дослідницькі роботи тощо).

2. Методи стимулювання і мотивації навчальної діяльності (метод створення пізнавальних ситуацій, навчальної дискусії, використання життєвого досвіду).

3. Методи за характером пізнавальної діяльності, які використовуються під час теоретичної і практичної підготовки: пояснювально-ілюстративний; репродуктивний; проблемного викладу; частково-пошуковий; пошуковий.

3.3. Методи оцінювання: метод усного контролю (фронтального та комбінованого опитування); метод письмового контролю (написання рефератів, конспектування літератури, виконання практичних завдань, ведення конспектів лекцій тощо); метод тестового контролю (комп'ютерні, усні, письмові тести); поточний, рубіжний та підсумковий контроль.

3.4. Форми підсумкового контролю: іспит, модульний рейтинг.

4. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	с.р.	інд		л	п	лаб	с.р.	інд
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1												
"Науково-теоретичні та практичні основи з розвитку мовлення дітей з типовим психофізичним розвитком та порушеннями мовлення"												
Тема: 1. Науково-теоретичні аспекти "Спеціальної методики розвитку мовлення".	6	2	2		2		4				4	
Тема: 2. Фізіологічні основи мовлення.	6	2	2		2		4				4	
Тема: 3. Закономірності розвитку мовлення у дітей раннього та дошкільного віку.	24	4	8	4	8	8	10				10	10
Тема: 4. Особливості розвитку мовлення у дітей з порушеннями мовлення	12	2	2		8		10				10	
Тема: 5. Методи і прийоми розвитку мовлення.	9	2	2		5		3	1			2	
Тема: 6. Методика розвитку зв'язного мовлення.	21	2	2	2	5	8	28	1	2	2	8	15
Тема: 7. Методика словникової роботи.	21	2	2	2	5	8	27	1	1	2	8	10
Тема: 8. Методика формування граматичної будови мовлення.	21	2	2	2	5	8	28	1	2	2	8	15
Тема: 9. Методика звукової культури мовлення.	21	2	2	2	5	8	27	1	1	2	8	10
Тема: 10. Розвиток мовлення у дітей з порушеннями мовлення.	9	2	2		5		9	1	2		6	
Разом за змістовим модулем 1	150	22	26	12	50	40	150	6	8	8	68	60
Усього годин	150	22	26	12	90		150	6	8	8	128	

5. ПРОГРАМА ТЕОРЕТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ (зміст лекційного курсу)

№ з/п	Назва змістового модуля. Теми і підтеми	К-сть год.		Література	Наочні посібники, ТЗН
		Денна форма	Заочна форма		
Змістовий модуль: "Науково-теоретичні та практичні основи з розвитку мовлення дітей з типовим психофізичним розвитком та порушеннями мовлення"					
1	Тема: 1. Науково-теоретичні аспекти "Спеціальної методики розвитку мовлення".	2		1, 5,6, 7, 11, 22, 30	Схеми, таблиці.
2	Тема: 2. Фізіологічні основи мовлення.	2		2, 3, 4, 10, 16, 24, 26, 27, 29	Таблиці, рисунки
3	Тема: 3. Закономірності розвитку мовлення у дітей раннього та дошкільного віку.	4		1, 2, 5, 6, 7, 12, 13, 30	Таблиці
4	Тема: 4. Особливості розвитку мовлення у дітей з порушеннями мовлення	2		8, 9, 14, 18, 19, 28	Таблиці, схеми,
5	Тема: 5. Методи і прийоми з розвитку мовлення.	2	1	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23,28	Презентація
6	Тема: 6. Методика розвитку зв'язного мовлення.	2	1	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23,28	Презентація, таблиці.
7	Тема: 7. Методика словникової роботи.	2	1	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23,28	Таблиці, схеми, методики
8	Тема: 8. Методика формування граматичної будови мовлення.	2	1	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23,28	Презентація, таблиці.
9	Тема: 9. Методика звукової культури мовлення.	2	1	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23,28	Презентація, таблиці.
10	Тема: 10. Розвиток мовлення у дітей з порушеннями мовлення.	2	1	15, 25, 28	Презентація, таблиці.
		22	6		

6. ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва змістового модуля. Теми і підтеми	К-сть год.		Література	Наочні посібники, ТЗН
		Денна форма	Заочна форма		
Змістовий модуль: "Науково-теоретичні та практичні основи з розвитку мовлення дітей з типовим психофізичним розвитком та порушеннями мовлення"					
1	Тема: 1. Науково-теоретичні аспекти "Спеціальної методики розвитку мовлення".	2		1, 5,6, 7, 11, 22, 30	Схеми, таблиці.
2	Тема: 2. Фізіологічні основи мовлення.	2		2, 3, 4, 10, 16, 24, 26, 27, 29	Таблиці, рисунки, відео
3	Тема: 3. Закономірності розвитку мовлення у дітей раннього та дошкільного віку.	8		1, 2, 5, 6, 7, 12, 13, 30	Таблиці, відео
4	Тема: 4. Особливості розвитку мовлення у дітей з порушеннями мовлення	2		8, 9, 14, 18, 19, 28	Таблиці, схеми, відео
5	Тема: 5. Методи і прийоми з розвитку мовлення.	2		1, 5, 6, 12, 17, 21, 23,28	Презентація, таблиці, відео
6	Тема: 6. Методика розвитку зв'язного мовлення.	2	2	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23,28	Таблиці, схеми, методики
7	Тема: 7. Методика словникової роботи.	2	1	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23,28	Презентація, таблиці, відео
8	Тема: 8. Методика формування граматичної будови мовлення.	2	2	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23,28	Презентація, таблиці, відео
9	Тема: 9. Методика звукової культури мовлення.	2	1	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23,28	Презентація, таблиці, відео
10	Тема: 10. Розвиток мовлення у дітей з порушеннями мовлення.	2	2	15, 25, 28	Презентація, таблиці, відео
		26	8		

7. ТЕМАТИКА ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва змістового модуля. Теми і підтеми	К-сть год.		Література	Наочні посібники, ТЗН
		Денна форма	Заочна форма		
Змістовий модуль: "Науково-теоретичні та практичні основи з розвитку мовлення дітей з типовим психофізичним розвитком та порушеннями мовлення"					
1	Тема: 3. Закономірності розвитку мовлення у дітей раннього та дошкільного віку.	4		1, 2, 5, 6, 7, 12, 13, 30	Презентація, таблиці, відео
2	Тема: 6. Методика розвитку зв'язного мовлення.	2	2	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23,28	Презентація, таблиці, відео
3	Тема: 7. Методика словникової роботи.	2	2	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23,28	Презентація, таблиці, відео
4	Тема: 8. Методика формування граматичної будови мовлення.	2	2	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23,28	Презентація, таблиці, відео
5	Тема: 9. Методика звукової культури мовлення.	2	2	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23,28	Презентація, таблиці, відео
		12	8		

8. САМОСТІЙНА РОБОТА

9. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

№ з/п	Назва змістового модуля. Теми і підтеми	К-сть год.		Літ-ра	Форми контролю
		Денна форма	Заочна форма		
Змістовий модуль: "Науково-теоретичні та практичні основи з розвитку мовлення дітей з типовим психофізичним розвитком та порушеннями мовлення"					
1	Тема: 1. Науково-теоретичні аспекти "Спеціальної методики розвитку мовлення". 1.Предмет і завдання "Спеціальної методики розвитку мовлення". 2. Поняття про мову її функції та види. 3. Закономірності розвитку мовлення за Л. П. Федоренко. Завдання для самостійної роботи: 1. Описати внутрісистемні та системні зв'язки курсу "Спеціальна методика розвитку мовлення" з іншими науками. 2. Здійснити підбір наукових джерел, що розкривають поняття "мова" та "мовлення", види та функції мовлення (список літератури, авторів). 3. Роль мовлення у психічному розвитку дитини.	2	4	1, 5,6, 7, 11, 22, 30	Співбесіда

2	<p>Тема: 2. Фізіологічні основи мовлення.</p> <p>1. Ділянки мозку, які забезпечують повноцінну роботу мовлення.</p> <p>2. Будова мовленнєвого апарату.</p> <p>Завдання для самостійної роботи:</p> <p>1. Оформити схеми головного мозку, позначити мовленнєві центри (вклеїти схеми в конспект).</p> <p>2. За рисунками розкрити роботу периферичного відділу мовленнєвого апарату (вклеїти малюнки та схеми в конспект).</p>	2	4	2, 3, 4, 10, 16, 24, 26, 27, 29	Співбесіда, Конспект-заняття
3	<p>Тема: 3. Закономірності розвитку мовлення у дітей раннього та дошкільного віку.</p> <p>1. Розвиток мовлення дітей 1-го року життя.</p> <p>2. Розвиток мовлення дітей 2-го року життя.</p> <p>3. Розвиток мовлення дітей 3-го року життя.</p> <p>4. Розвиток мовлення дітей дошкільного віку.</p> <p>Завдання для самостійної роботи:</p> <p>1. Особливості психофізичного розвитку дітей 1-го року життя.</p> <p>2. Особливості психофізичного розвитку дітей 2-го року життя.</p> <p>3. Особливості психофізичного розвитку дітей 3-го року життя.</p> <p>4. Особливості психофізичного розвитку дітей дошкільного віку.</p>	5	10	1, 2, 5, 6, 7, 12, 13, 30	Співбесіда, реферат
3	<p>Тема: 4. Особливості розвитку мовлення у дітей з порушеннями мовлення</p> <p>1. Особливості розвитку мовлення у дітей з фонетичним недорозвиненням мовлення.</p> <p>2. Особливості розвитку мовлення у дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення.</p> <p>3. Особливості розвитку мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення.</p> <p>4. Особливості розвитку мовлення у дітей із нерізко вираженим загальним недорозвиненням мовлення.</p> <p>Завдання для самостійної роботи:</p> <p>1. Охарактеризувати особливості розвитку мовлення у дітей з дислалією.</p> <p>2. Розкрити особливості розвитку мовлення у дітей дизартрією.</p> <p>3. Описати особливості розвитку мовлення у дітей ринолалією.</p>	5	10	8, 9, 14, 18, 19, 28	Співбесіда

5	<p>Тема: 5. Методи і прийоми з розвитку мовлення.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Завдання з розвитку мовлення дітей. 2. Засоби здійснення з розвитку мови. 3. Форми навчання з розвитку мовлення. 4. Методи та прийоми навчання дітей мовленню. <p>Завдання для самостійної роботи:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Описати словесні та наочні методи з розвитку мовлення. 2. Здійснити підбір наукових джерел, що розкривають форми роботи з розвитку мовлення. 	5	2	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23,28	Співбесіда
6	<p>Тема: 6. Методика розвитку зв'язного мовлення.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Розвиток зв'язного мовлення та мовленнєвих функцій. 2. Методика проведення бесід з дітьми. 3. Види дитячих розповідей і прийоми навчання розповіді. <ul style="list-style-type: none"> • Методика навчання дітей розповідям з власного досвіду; творчої розповіді; переказу художніх творів; описовим розповідям; робота з дидактичною картиною. 4. Дидактичні ігри та їх роль у розвитку зв'язного мовлення. <p>Завдання для самостійної роботи:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Описати заняття для дітей раннього віку, що включає розповідь власного досвіду. 2. Охарактеризувати заняття для дітей дошкільного віку, направлене на розвиток творчої розповіді. 3. Розкрити сутність заняття для дітей старшого дошкільного віку, що включає переказ художнього твору. 4. Проаналізувати заняття для дітей раннього віку, направлене на розвиток описової розповіді. 5. Описати заняття з розвитку мовлення для дітей раннього віку, за дидактичною картинкою. 	5	8	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23,28	Співбесіда

7	<p>Тема: 7. Методика словникової роботи.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Завдання словниковою роботи. 2. Принципи словникової роботи. 3. Методи і прийоми словникової роботи. 4. Дидактичні ігри та вправи. <p>Завдання для самостійної роботи:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Закономірності становлення слова у дітей. 2. Особливості словника дітей. 3. Заняття словниковою роботою. 	5	8	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23,28	Співбесіда
8	<p>Тема: 8. Методика формування граматичної будови мовлення.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Шляхи формування граматичної правильності мови у дітей. 2. Дитяче словотворення. <p>Завдання для самостійної роботи:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Типові помилки в мовленні дітей та їх причини. 2. Шляхи формування граматичної правильності мовлення у дітей. 3. Заняття з формування граматичної правильності мовлення. 	5	8	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23,28	
9	<p>Тема: 9. Розвиток звукової культури мовлення.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Поняття звукової культури мови. 2. Методи виховання звукової культури мовлення. <p>Завдання для самостійної роботи:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Особливості звуковимови дітей раннього віку. 2. Особливості звуковимови дітей дошкільного віку. 3. Вправи зі словами та звуками. 	5	8	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23,28	Співбесіда
	<p>Тема: 10. Розвиток мовлення у дітей з порушеннями мовлення.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Завдання з розвитку мовлення у дітей з порушеннями мовлення. 2. Методика роботи з розвитку мовлення. <p>Завдання для самостійної роботи:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Охарактеризувати вправи на мовне дихання для дітей з порушеннями мовлення. 2. Описати роботу над лексико-граматичною будовою мовлення з дітьми з фонематичним недорозвиненням. 3. Рокрити роботу з фонетико-фонематичною стороною мовлення. 	5	6	15, 25, 28	Співбесіда
Всього годин:		50	68		

10. ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

№ з/п	Назва змістового модуля. Теми і підтеми	К-сть год.		Літ-ра	Форми контролю
		Денна форма	Заочна форма		
Змістовий модуль "Науково-теоретичні та практичні основи з розвитку мовлення дітей з типовим психофізичним розвитком та порушеннями мовлення"					
1	Тема: 3. Закономірності розвитку мовлення у дітей раннього та дошкільного віку. 1. Розвиток мовлення дітей 1-го року життя. 2. Розвиток мовлення дітей 2-го року життя. 3. Розвиток мовлення дітей 3-го року життя. 4. Розвиток мовлення дітей дошкільного віку. Завдання для самостійної роботи: 1. Особливості психофізичного розвитку дітей 1-го року життя. 2. Особливості психофізичного розвитку дітей 2-го року життя. 3. Особливості психофізичного розвитку дітей 3-го року життя. 4. Особливості психофізичного розвитку дітей дошкільного віку.	8	10	1, 2, 5, 6, 7, 12, 13, 30	Співбесіда, реферат
2	Тема: 6. Методика розвитку зв'язного мовлення. 1. Розвиток зв'язного мовлення та мовленнєвих функцій. 2. Методика проведення бесід з дітьми. 3. Види дитячих розповідей і прийоми навчання розповіді. <ul style="list-style-type: none"> • Методика навчання дітей розповідям з власного досвіду; творчої розповіді; переказу художніх творів; описовим розповідям; робота з дидактичною картиною. 4. Дидактичні ігри та їх роль у розвитку зв'язного мовлення. Мета: сформувати вміння у студентів складати заняття з розвитку зв'язного мовлення для дітей раннього та дошкільного віку. Завдання для індивідуальної роботи: 1. Скласти заняття на розвиток зв'язного мовлення для дітей раннього віку. 2. Скласти заняття на розвиток зв'язного мовлення для дітей дошкільного віку.	8	15	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23,28	Розробка методик з розвитку мовлення для дітей раннього та дошкільного віку

3	<p>Тема: 7. Методика словникової роботи.</p> <p>1. Завдання словниковою роботи.</p> <p>2. Принципи словникової роботи.</p> <p>3. Методи і прийоми словникової роботи.</p> <p>4. Дидактичні ігри та вправи.</p> <p>Мета: сформувати вміння у студентів складати заняття на розвиток словника у дітей раннього та дошкільного віку.</p> <p>Завдання для індивідуальної роботи:</p> <p>1. Скласти заняття на розвиток словникової роботи для дітей раннього віку.</p> <p>2. Скласти заняття на розвиток словникової роботи для дітей дошкільного віку.</p>	8	10	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23, 28	Розробка методик з розвитку мовлення для дітей раннього та дошкільного віку
4	<p>Тема: 8. Методика формування граматичної будови мовлення.</p> <p>1. Шляхи формування граматичної правильності мови у дітей.</p> <p>2. Дитяче словотворення.</p> <p>Мета: сформувати вміння у студентів складати заняття з розвитку граматичної будови мовлення, вміння розробляти вправи на словотворення та словозміни для дітей раннього та дошкільного віку.</p> <p>Завдання для індивідуальної роботи:</p> <p>1. Скласти заняття на розвиток формування граматично правильного мовлення для дітей раннього віку.</p> <p>2. Скласти заняття на розвиток формування граматично правильного мовлення для дітей дошкільного віку.</p>	8	15	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23, 28	Розробка методик з розвитку мовлення для дітей раннього та дошкільного віку
5	<p>Тема: 9. Розвиток звукової культури мовлення.</p> <p>1. Поняття звукової культури мови.</p> <p>2. Методи виховання звукової культури мовлення.</p> <p>Мета: сформувати вміння у студентів складати заняття на фонетичн сприйняття звуків услові для дітей раннього та дошкільного віку.</p> <p>Завдання для індивідуальної роботи:</p> <p>1. Скласти заняття на розвиток звукової культури мовлення для дітей раннього віку.</p> <p>2. Скласти заняття на розвиток звукової культури мовлення для дітей дошкільного віку.</p>	8	10	1, 5, 6, 12, 17, 21, 23, 28	Розробка методик з розвитку мовлення для дітей раннього та дошкільного віку
Всього годин:		40	60		

11. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

- Метод усного контролю (фронтального та комбінованого опитування);
- Метод письмового контролю (написання рефератів, конспектування літератури, виконання практичних завдань, ведення конспектів лекцій тощо);
- Метод тестового контролю (комп'ютерні, усні, письмові тести);
- Поточний, рубіжний та підсумковий контроль.

12. РОЗПОДІЛ БАЛІВ

Поточний і модульний контроль (60 балів)			Екзамен	Загальна кількість балів
Змістовий модуль 1				
Рейтингова оцінка в балах (r _k) –36 Поточний контроль	МКР	Самостійна робота		
12	12	12	40	100

Поточний контроль

Максимальний бал оцінки поточної успішності студентів на навчальних заняттях рівний 12 балів.

Критерії оцінювання знань, умінь, навичок студентів на навчальних заняттях

Рівні навчальних досягнень	Оцінка в балах (за 12-бальною шкалою)	Критерії оцінювання
Початковий (понятійний)	1	Студент володіє навчальним матеріалом на рівні засвоєння окремих термінів, мовних фактів без зв'язку між ними: відповідає на запитання, які потребують відповіді „так” чи „ні”.
	2	Студент не достатньо усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності, робить спробу знайти способи дій, розповісти суть заданого, проте відповідає лише за допомогою викладача на рівні „так” чи „ні”; може самостійно знайти в підручнику відповідь.
	3	Студент намагається аналізувати на основі елементарних знань і навичок; виявляє окремі закономірності; робить спроби виконання вправ і завдань репродуктивного характеру; за допомогою викладача виконує прості вправи за готовим алгоритмом.
Середній (репродуктивний)	4	Студент володіє початковими знаннями, здатний виконати вправи і завдання за зразком; орієнтується в термінах, поняттях, визначеннях; самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі.
	5	Студент розуміє суть навчальної дисципліни, може дати визначення понять, категорій (однак з окремими помилками); вміє працювати з підручником, самостійно опрацьовувати частину навчального матеріалу; виконує прості вправи і завдання за алгоритмом, але окремі висновки є нелогічними та непослідовними.

	6	Студент розуміє основні положення навчального матеріалу, може поверхнево аналізувати мовні явища, робить певні висновки; відповідь може бути правильною, проте недостатньо осмисленою; самостійно відтворює більшу частину матеріалу; вміє застосовувати знання під час виконання вправ і завдань за алгоритмом, послуговуватися додатковими джерелами.
Достатній (алгоритмічно дієвий)	7	Студент правильно і логічно відтворює навчальний матеріал, оперує базовими поняттями, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між ними; вміє наводити приклади на підтвердження певних думок, застосовувати теоретичні знання у стандартних ситуаціях; самостійно користуватися додатковими джерелами; правильно використовувати термінологію; скласти таблиці, схеми.
	8	Знання студента досить повні, він вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях; вміє аналізувати, робити висновки; відповідь повна, логічна, обґрунтована, однак з окремими неточностями; вміє самостійно працювати, може підготувати реферат і обґрунтувати його положення.
	9	Студент вільно володіє вивченим матеріалом, застосовує знання у дещо змінених ситуаціях, вміє аналізувати і систематизувати інформацію, робить аналітичні висновки, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; чітко тлумачить лінгвістичні поняття, категорії; формулює правила; може самостійно опрацьовувати матеріал, виконує прості творчі завдання; має сформовані типові навички.
Високий (творчо-професійний)	10	Студент володіє глибокими і міцними знаннями та використовує їх у нестандартних ситуаціях; може визначати особливості мовних процесів; робить аргументовані висновки; практично оцінює сучасні здобутки лінгвістичної науки; самостійно визначає мету власної діяльності; виконує творчі завдання; може сприймати іншу позицію як альтернативну; знає суміжні дисципліни; використовує знання, аналізуючи різні мовні явища, процеси.
	11	Студент володіє узагальненими знаннями з навчальної дисципліни, аргументовано використовує їх у нестандартних ситуаціях; вміє знаходити джерела інформації та аналізувати їх, ставити і розв'язувати проблеми, застосовувати вивчений матеріал для власних аргументованих суджень у практичній діяльності (диспути, круглі столи тощо); спроможний за допомогою викладача підготувати виступ на студентську наукову конференцію; самостійно вивчити матеріал; визначити програму своєї пізнавальної діяльності; оцінювати різноманітні мовні явища, процеси.
	12	Студент має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності в навчальній діяльності; використовує широкий арсенал засобів для обґрунтування та доведення своєї думки; розв'язує складні проблемні ситуації та завдання; схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; уміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію; займається науково-дослідною роботою; логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої здібності й схильності; використовує різноманітні джерела інформації; моделює ситуації в нестандартних умовах.

Якщо студент не відпрацював пропущені навчальні заняття, не виправив оцінки 0,1,2,3, отримані на навчальних заняттях, не виконав модульної контрольної роботи (МКР), завдання самостійної та індивідуальної роботи менше ніж на 60% від максимальної кількості балів, виділених на ці види робіт, він вважається таким, що має академічну заборгованість за результатами поточного контролю.

Пропущені заняття студент має обов'язково відпрацювати. За відпрацьовані лекційні заняття оцінки не ставляться, за практичні, семінарські, лабораторні, індивідуальні заняття нараховуються бали середнього (4, 5, 6), достатнього (7, 8, 9) та високого рівня (10, 11, 12).

Студенту, який не виконав поточних домашніх завдань, не підготувався до навчальних занять, в журнал обліку роботи академічної групи ставиться 0 балів.

Студент, знання, уміння і навички якого на навчальних заняттях за 12-бальною шкалою оцінено від 1 до 3 балів, вважається таким, що недостатньо підготувався до цих занять і має академічну заборгованість за результатами поточного контролю. Поточну заборгованість, пов'язану з невідповідністю або недостатньою підготовленістю до навчальних занять, студент повинен ліквідувати. За ліквідацію поточної заборгованості нараховуються бали середнього (4, 5, 6), достатнього (7, 8, 9) та високого рівня (10, 11, 12).

Самостійна робота (12 балів)

Контроль за самостійною роботою здійснює лектор на консультаціях. Студенти для виконання завдань самостійної роботи, зазвичай, заводять окремий зошит.

Модульна контрольна робота (12 балів)

Мета її написання – виявити рівень теоретичних знань та практичних умінь і навичок студентів з модуля "Пропедевтика мовленнєвих порушень".

Модульна контрольна робота виконується у письмовій формі. До її написання допускаються всі студенти. Позитивну оцінку за МКР не рекомендується покращувати. Невиконання МКР оцінюється 0 балів.

Студенти, які за результатами виконання МКР отримали рейтинговий бал менший 60 % від максимальної кількості балів, виділених на цей вид роботи, а також ті, що не з'явилися для її виконання або не виконали її завдань, вважаються такими, що мають академічну заборгованість за результатами поточного контролю, ліквідація якої є обов'язковою.

У МКР входять 3 завдання: перше та друге теоретичні, третє – практичне. Перше завдання оцінюється - **3 балів**, друге – **5 балів**, третє – **4 балів**. Перевод умовних одиниць в оцінки проводиться за такою системою:

11 – 12 балів - "відмінно". Студент дав повну, розгорнуту, обґрунтовану відповідь на перше та друге теоретичні запитання ККР, правильно виконав практичну частину завдань, допустив незначні неточ-

ності, які в цілому не впливають на розуміння ним навчального матеріалу і вміння ним оперувати.

9 – 10 балів - "добре". Студент дав відповідь на перше та друге теоретичне запитання ККР, та при цьому воно має певні неточності, які не впливають на загальну структуру, але вказують на часткове нерозуміння матеріалу. Спостерігаються помилки під час виконання практичного завдання.

7 – 8 балів - "задовільно". Студент не правильно відповів на теоретичні запитання, допустив помилки при виконанні практичної роботи. Помилки вказують на часткове нерозуміння ним матеріалу.

5 – 6 балів - "незадовільно". Студент не зміг розкрити сутність теоретичного першого та другого питання, при відповіді допускав грубі помилки, які вказують на нерозуміння структури вивчення матеріалу. Незроблена практична частина завдань.

1 – 4 балів - незадовільно з проведенням додаткової роботи. Жодної вірної відповіді. Незроблена практична частина завдань.

Рейтингова оцінка з кредитного модуля

Рейтингова оцінка з кредитного модуля – сумарна підсумкова оцінка за багатобальною шкалою рівня засвоєння студентом певного кредитного модуля (навчальної дисципліни) упродовж його вивчення.

Загальні критерії оцінювання навчального процесу

Поточний і модульний контроль (60 балів)			Екзамен	Загальна кількість балів
Змістовий модуль 1				
Рейтингова оцінка в балах (r _k)	МКР	Самостійна робота		
36	12	12	40	100

Рейтингова оцінка в балах (r_k) знань, умінь і навичок студента на навчальних заняттях (практичних, лабораторних, семінарських) з навчального (змістового) модуля проводиться за наступною формулою:

$$r_k = (0,05 \times r^c_k + 0,4) \times r^d_k$$

де: r^c_k – середня оцінка навчальної діяльності студента на навчальних заняттях з навчального (змістового) модуля, тобто частка від ділення суми всіх оцінок на їх кількість (беруться оцінки від 4 до 12);

r^d_k – встановлений максимально можливий бал оцінювання результатів певної навчальної діяльності студента за результатами контрольного заходу поточного контролю з урахуванням її вагомості.

Отже, на навчальний (змістовий) модуль – I відведено 22 бала, 12 балів (r^d₁) дається на оцінювання результатів навчальної діяльності студентів на навчальних заняттях (практичних, лабораторних, семінарських) з навчального (змістового) модуля;

Наприклад: на навчальних заняттях студент отримав оцінки: 5, 9, 12, 11, 10. Середня оцінка навчальної діяльності студента на навчальних заняттях (практичних, лабораторних, семінарських) з навчального (змістового) модуля обчислюється так:

$$r^c_1 = \frac{5+9+12+11+10}{5} = \frac{47}{5} = 9,4 \quad r^c_1 = 9,4$$

Рейтингова оцінка в балах (r_k) знань, умінь і навичок студента на навчальних заняттях (практичних, лабораторних, семінарських) з навчального (змістового) модуля у балах обчислюється:

$$r_1 = (0,05 \times 9,4 + 0,4) \times 12 = 10,44$$

Відповідно, з максимальних 12 можливих балів оцінювання результатів навчальної діяльності на навчальних заняттях (практичних, лабораторних, семінарських) з навчального (змістового) модуля студент набрав 10,44 балів (r_1).

Отже, рейтингова оцінка (**RD**) з кредитного модуля, атестація з якого передбачена у формі екзамену, визначається як сума рейтингової оцінки поточної успішності студентів ($RP = r^c_1 + r^c_2 + r^c_3 + r^c_4 + r^c_{\text{мкр}}$) та рейтингової оцінки за результатами екзамену (**RE**).

$$RD = RP + RE, \text{ де } RP = \left(\sum_k^n r^c_k \right), \text{ а } RE = \left(\sum_k^n r^a_k \right).$$

Рейтингове оцінювання навчальних досягнень студентів з кредитного модуля

Рейтингова оцінка кредитного модуля	Оцінка за шкалою ECTS		Відсоток	Оцінка за національною шкалою	Національна залікова оцінка
90-100	A	відмінно	10	відмінно	зараховано
82-89	B	дуже добре	25	добре	
75-81	C	добре	30		
67-74	D	задовільно	25	задовільно	
60-66	E	достатньо	10		
35-59	FX	незадовільно		не зараховано	не зараховано
1-34	F	незадовільно з проведенням додаткової роботи		не допущено	

Рейтингова оцінка у балах знань, умінь і навичок студента на навчальних заняттях з навчального (змістового) модуля обчислюється після проведення цих занять та ліквідації студентом поточної заборгованості, пов'язаної з пропусками занять, невідповідністю або недостатньою підготовленістю до них.

Рейтингове оцінювання знань, навчальних досягнень

Рівні навчальних досягнень	Оцінка в балах (за 12-бальною шкалою)	Критерії оцінювання
початковий	0-35	Студент не достатньо усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності, робить спробу знайти способи дій, розповісти суть заданого, проте відповідає лише за допомогою викладача на рівні „так” чи „ні”; може самостійно знайти в підручнику відповідь.
	36-60	Студент намагається аналізувати на основі елементарних знань і навичок; виявляє окремі закономірності; робить спроби виконання вправ і завдань репродуктивного характеру; за допомогою викладача виконує прості вправи за готовим алгоритмом.
достатній	61-74	Студент розуміє основні положення навчального матеріалу, може поверхнево аналізувати мовні явища, робить певні висновки; відповідь може бути правильною, проте недостатньо осмисленою; самостійно відтворює більшу частину матеріалу; вміє застосовувати знання під час виконання вправ і завдань за алгоритмом, послуговуватися додатковими джерелами.
середній	75-89	Студент вільно володіє вивченим матеріалом, застосовує знання у дещо змінених ситуаціях, вміє аналізувати і систематизувати інформацію, робить аналітичні висновки, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; чітко тлумачить лінгвістичні поняття, категорії; формулює правила; може самостійно опрацьовувати матеріал, виконує прості творчі завдання; має сформовані типові навички.
високий	90-100	Студент має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності в навчальній діяльності; використовує широкий арсенал засобів для обґрунтування та доведення своєї думки; розв'язує складні проблемні ситуації та завдання; схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; уміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію; займається науково-дослідною роботою; логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої здібності й схильності; використовує різноманітні джерела інформації; моделює ситуації в нестандартних умовах.

13. ПРОГРАМА СЕМЕСТРОВОГО ЕКЗАМЕНУ

Для складання екзамену з навчальної дисципліни "Спеціальна методика розвитку мовлення" у студентів мають сформувався поняття про фізіологічні основи мовлення, причини що призводять до порушення мовлення; закономірності розвитку мовленнєвої діяльності у дітей раннього, дошкільного та молодшого шкільного віку з типовим психофізичним розвитком та порушеннями мовлення, методи та прийоми обстеження мовлення у дітей раннього та дошкільного віку, методи і прийоми навчання дітей рідної мови (розвиток зв'язного мовлення, словникова робота, формування граматичної будови мовлення, розвиток звукової культури).

По закінченню вивчення дисципліни студенти пишуть модульну контрольну роботу. Теми що виносяться за змістовим модулем I **"Науково-теоретичні та практичні основи з розвитку мовлення дітей з типовим психофізичним розвитком та порушеннями мовлення":**

- Тема: 1. Науково-теоретичні аспекти "Спеціальної методики розвитку мовлення".
- Тема: 2. Фізіологічні основи мовлення.
- Тема: 3. Закономірності розвитку мовлення у дітей раннього та дошкільного віку.
- Тема: 4. Особливості розвитку мовлення у дітей з порушеннями мовлення
- Тема: 5. Методи і прийоми розвитку мовлення.
- Тема: 6. Методика розвитку зв'язного мовлення.
- Тема: 7. Методика словникової роботи.
- Тема: 8. Методика формування граматичної будови мовлення.
- Тема: 9. Методика звукової культури мовлення.
- Тема: 10. Розвиток мовлення у дітей з порушеннями мовлення.

14. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1. Зміст теоретичної підготовки (Конспект лекцій).
2. Зміст практичної підготовки (Практичні заняття).
3. Зміст практичної підготовки (Лабораторні заняття).
4. Методичні вказівки до практичних, лабораторних, індивідуальних занять студентів.
5. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів.
6. Методичні рекомендації до індивідуальної роботи студентів.
7. Завдання модульної контрольної роботи.
8. Методичні рекомендації до виконання та оформлення модульної контрольної роботи.
9. Програми екзамену.
10. Глосарій термінів.

15. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Белова О.Б. Пропедевтика мовленнєвих порушень /Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2017. – 140с.
3. Биков Ю.Н. Неврологія, 2005. [Електронний ресурс] / Режим доступу до вид. : <http://medbib.in.ua/perinatalnaya-patologiya.html>
4. Бадалян Л.О. Невропатология. – Москва, «Академия», 2000 . – 382 с.
5. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
6. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
7. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн./О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
8. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення / Н. С. Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. соціально педагогічна. Вип. XX : у 2-х ч., ч.1 / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. – С. 293–315.
9. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей : монографія / Н. С. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. – 200 с.
10. Дегтяренко Т.В., Ковиліна В.Г. Психофізіологія раннього онтогенезу: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: УАІД «Рада», 2011. – 328 с.
11. Загальна психологія./За заг. ред.. академіка С.Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
12. Кахаєва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
13. Когнитивная психология. /Под 28ед.. В.Н.Дружинина, Д.В.Ушакова. – М., ПЕР СЭ, 2002.- 480с.
14. Корнев А.Н. Основы логопатологии детского возраста: клинические и психологические аспекты. – СПб.: Речь, 2006. – 380 с.
15. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
16. Лазарева І.А. Неврологічні основи логопедії: навчально-методичний посібник для студентів дефектологічних спеціальностей. – Луганськ, 2005. – 132 с.
17. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
18. Логопедія. Підручник, 2-е видання. За ред. М.К. Шеремет. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 672 с.

19. Логопсихологія : навч. посіб. / Конопляста С. Ю., Сак Т. В. ; за ред. М. К. Шеремет. – К. : Знання, 2010.
20. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
21. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
22. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-є. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
23. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
24. Маруненко І.М. Психофізіологія : навч. Посіб. – К. : Київський ун-т імені Боиса Гринченка, 2013. – 408 с.
25. Методи обстеження мови: Посібник по діагностиці мовних порушень / Под 29ед.. Г.В.Чиркиной. – М.: АРТКИ, 2005.
26. Пахомова Н.Г. Нейропсихолінгвістика: навч. посіб. для студ. /Н.Г. Пахомова. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2013. – 268 с.
27. Рібцун Ю. В. Вплив ендогенних та екзогенних факторів на становлення мовленнєвої діяльності молодших дошкільників із ЗНМ [Електронний ресурс] /Юлія Рібцун // Народна освіта. – 2010. – Вип. № 2 (11). – Режим доступу до вид. : www.kristti.com.ua.
28. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.
29. Хомская Е.Д. Нейропсихологія. – СПб.: Питер, 2005. – 496 с.
30. Цейтлин С.Н. Язык и ребенок. Лингвистика детской речи. – М.: Владос, 31.2000.

16. Інформаційні ресурси

(навчально-методичний комплекс або його елементи із зазначенням електронної адреси, корисні ресурси Інтернету із зазначенням адрес сайтів тощо).

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Белова О.Б. Пропедевтика мовленнєвих порушень /Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2017. – 140с.

2.2. ЗМІСТ ТЕОРЕТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

(Конспект лекцій)

Змістовий модуль 1.

"Науково-теоретичні та практичні основи з розвитку мовлення дітей з типовим психофізичним розвитком та порушеннями мовлення"

Тема:1. **Науково-теоретичні основи "Спеціальної методики розвитку мовлення"**

План:

1. Предмет і завдання "Спеціальної методики розвитку мовлення".
2. Поняття про мову її функції та види.
3. Закономірності розвитку мовлення за Л. П. Федоренко.

Наочність: схеми, малюнки, таблиці, відео.

Анотація: зміст лекції з теми навчальної дисципліни знайомить студентів з предметом та завданнями "Спеціальної методики розвитку мовлення", внутрісистемними та міжсистемними зв'язками з іншими науками; розкриває наукові теоретичні поняття "мова" та "мовлення", види та функції мовлення.

Перелік проблемних питань:

1. Функції мовлення.
2. Види мовлення. Індивідуальні особливості мовлення
3. Закономірності розвитку мовлення.

Перелік питань для самостійного опрацювання:

1. Описати внутрісистемні та системні зв'язки курсу "Спеціальна методика розвитку мовлення" з іншими науками (конспектування; л-ра: І.С. Марченко Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників, стр. 9).
2. Здійснити підбір наукових джерел, що розкривають поняття "мова" та "мовлення", види та функції мовлення (список літератури, авторів).
3. Роль мовлення у психічному розвитку дитини (конспектування; л-ра: І.С. Марченко Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників, стр. 22).

Форма звіту: письмова робота.

1. Предмет і завдання "Спеціальної методики розвитку мовлення"

"Спеціальна методика розвитку мовлення" – визначає закономірності розвитку мови дітей з порушеннями мовлення; вивчає закономірності розвитку мовлення у дітей з типовим психофізичним розвитком (ранній, дошкільний та молодший шкільний вік); визначає специфіку педагогічної діяльності, спрямованої на формування мовленнєвих навичок у дітей, форми, засоби, методи і прийоми навчання дітей рідної мови.

Предметом вивчення є процес оволодіння мовленням як засобом спілкування в умовах виховання та навчання

Об'єктом вивчення є мова.

Мета "Спеціальної методики розвитку мовлення" є розуміння процесу

формування у дітей раннього та дошкільного віку усного, передумов писемного мовлення, навичок мовленнєвого спілкування з оточенням на основі оволодіння культурних та літературних норм мовлення.

Завдання "Спеціальної методики розвитку мовлення"

1. На основі даних про закономірності розвитку мовлення дітей з типовим психофізичним розвитком, розробити системи мовленнєвого розвитку дітей при різних формах порушень мовленнєвого розвитку (надалі ПМР) від народження до 7 років.
2. Розробка ефективних спеціальних засобів, методів і прийомів з розвитку мовлення для дітей з порушеннями мовлення.
3. Розробка корекційних методів формування та розвитку мовлення у дітей із ПМР.
4. Встановлення зв'язку теорії із практикою та збагачення практики новими науковими відкриттями.
5. Узагальнення та поширення передового досвіду роботи з формування та розвитку рідної мови у спеціальних закладах України.

Зв'язок з іншими науками

Спеціальна методика розвитку мовлення має внутрисистемний та між системний зв'язок з наступними науками:

Внутрисистемний:

- педагогіка (принципи та методи виховання);
- спеціальна педагогіка (сурдопедагогіка, тифлопедагогіка);
- методика мови і математики;
- логоритмика;
- спеціальна психологія;
- вікова психологія;
- психодіагностика;
- логопедія.

Між системний зв'язок:

- медіко-біологічними науками;
- лінгвістичними науками і психолінгвістикою.

2. Поняття про мову її функції та види

Однією з найважливіших життєвих потреб людини є потреба в спілкуванні, в обміні думками з іншими людьми. Ця потреба задовольняється людиною за допомогою мови. Володіючи мовою і здійснюючи свою мовну діяльність, люди обмінюються досвідом, знаннями, передають їх нащадкам, дістають можливість зрозуміти один одного і налагодити спільну роботу в усіх галузях людей різної діяльності.

Мова є суспільне явище. Питання про суть мови, її виникнення і розвиток, її структуру і закономірності з'ясовує мовознавство. Водночас мова є об'єктом вивчення психології, яка вивчає використання мови особистістю в процесі її спілкування з іншими людьми. Мовлення людини,

що здійснюється нервовою системою і мовними органами, вивчає і фізіологія.

З допомогою мови люди здійснюють спілкування, обмін думками про ті об'єкти, які означають мовними засобами. Цим визначаються і функції мови.

- Комунікативна (спілкування між членами суспільства);
- Експресивна (процес розмови);
- Інформативна (отримання та передача інформацій);
- Імпресивна (процес розуміння розмови);
- Пізнавальна або гностична (організація своїх знань про навколишній світ);
- Регулятивна (процес планування, регуляції поведінки, вчинків);
- Формувальна (процес висловлення думки).

Мова – система знаків, що використовується за допомогою засобів людського спілкування і мислення.

Мовлення – діяльність за допомогою мови, мова в дії, мовний процес у багатьох його видах і формах (говоріння, писання, читання, мовчазна розмова з самим собою, обдумування).

Мовлення не існує і не може існувати поза будь-якою мовою. З другого боку, сама мова існує як жива мова в мовній діяльності людей, в мовному процесі їх спілкування, обміну думками. Мова розвивається в процесі мовного спілкування. Закони мови (граматичні, лексичні, фонетичні, стилістичні) виводяться з мовної практики людей. Мовлення є, таким чином, формою актуального існування кожної мови.

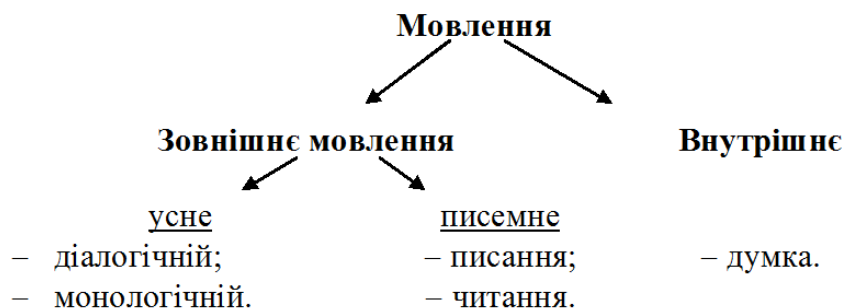

Рис. 1 Види мовлення

Зовнішнє мовлення включає в себе усне і письмове мовлення.

Усне мовлення це — звучне мовлення, що сприймається іншими за допомогою слуху. Воно може здійснюватися голосно і пошепки.

Усне мовлення може відбуватися у формі:

- діалогічній;
- монологічній.

Діалогічним називають таке мовлення, яке відбувається в формі розмови між двома або кількома співбесідниками, які то слухають, коли інші говорять, то самі говорять.

Монологічною є така форма мовлення, при якій говорить одна особа (наприклад, учитель, доповідач), а решта людей тільки сприймають його мову (наприклад, учні, присутні на зборах).

Діалогічна форма усного мовлення є найбільш поширеною і провідною його формою. Вона завжди здійснюється як певна діяльність двох осіб: тієї, що говорить, і тієї, що слухає. Та, що говорить у даний момент, – це активна, та, що слухає, – пасивна сторона. Кожна особа, що веде розмову, виступає то як активна сторона (говорючий), то як пасивна (слухач).

В процесі мовного спілкування співбесідники постійно міняються ролями: один говорить, другий слухає, потім другий говорить, перший слухає, а в процесі поживленої розмови кожний з них майже одночасно і слухає, і говорить. Крім того, слухання, сприймання мови іншого є не пасивним процесом, а таким, що вимагає від слухача значної активності. Вона полягає в складному процесі аналізу й синтезу різноманітних, структурно оформлених комплексів мовних звуків та їх ознак. Щоб здійснити цей аналіз і синтез, необхідно схопити точне значення слова в складі висловленої в реченні думки (М. І. Жинкін).

Монологічне мовлення в своїх розвинених формах потребує підготовки, яка полягає в попередньому продумуванні його змісту, чіткому його плануванню і відповідному словесному оформленню. Готуючись до викладу тих чи інших думок певній аудиторії, ми звичайно користуємося при цьому і письмовою мовою. Важливе значення для успішного монологічного викладу думок має вміння їх викладати, яке набувається на практиці.

Діалогічне та монологічне мовлення наповнено емоційним забарвленням. Ми не тільки формулюємо і виражаємо наші думки, обмінюємося ними з іншими людьми, але й виявляємо наші почуття, наше ставлення до дійсності. Вся складність і різноманітність людських почуттів (любові, ненависті, радості, горя, захоплення, здивування, смішного, величного тощо) може бути виражена в мові і через мову стає доступною іншим людям, так само як їх почуття стають відомі нам. Ми можемо словесно описати почуття, що нас охоплюють, виразити їх в окликах, запитаннях, в особливих зворотах, в самій побудові мовного виразу думки, в ритмі мови, її інтонації, в жестах, міміці, що супроводять мовний процес.

Письмове мовлення являє собою особливий вид мовного процесу, який дає можливість спілкування з відсутніми співрозмовниками. В цьому процесі слова, які ми вимовляємо, зображуються у вигляді письмових значків (букв і їх сполучень) і стають видимими. Письмове мовлення передбачає того, хто пише, і того, хто читатиме написане або надруковане. Воно здійснюється у вигляді писання і читання написаного (вголос або про себе). Головну роль у письмовому мовленні відіграють зоро-рухові (при письмі) і зоро-слухо-рухові (при читанні) тимчасові нервові зв'язки. Вони вироблюються на основі усного мовлення.

Письмове мовлення історично виникло значно пізніше від усного мовлення і на його основі. Спочатку письмо являло собою зображення тих чи інших предметів, про які людина хотіла повідомити інших людей, або так зване піктографічне письмо. Наприклад, малюнок – вершник на коні з палицею в руці, п'ять човнів з десятьма рисочками всередині кожного, черепаха і три круги – означав, що п'ятдесят чоловік з вождем переправились на п'яти човнах за три дні через озеро.

Письмове мовлення в порівнянні з усним має цілий ряд своїх специфічних психологічних особливостей. Воно звернене до відсутнього співбесідника і відбувається поза безпосереднім контактом з ним. Через те тут виключаються такі моменти, як: інтонація, міміка, жести того, хто говорить, безпосереднє сприймання ним реакцій слухача, його реплік тощо.

В процесі свого індивідуального розвитку людина навчається письму і читанню значно пізніше, ніж вона оволодіває усним мовленням. Разом з тим, оволодіння письмом, читання художньої та іншої літератури сприяє дальшому розвитку усного мовлення особистості, збагаченню його лексики, усвідомленню його граматичної будови.

Внутрішнє мовлення це – обдумування щось про себе, не висловлюючи думок вголос і не записуючи їх на папері, не вступаючи безпосередньо в спілкування з іншими людьми.

За своєю граматичною формою внутрішнє мовлення часто буває дуже скорочене, уривчасте, в ньому багато слів опущені, внаслідок чого воно справляє враження без зв'язності і незрозумілості для інших. Часто у внутрішньому мовленні зберігаються тільки присудки, інші ж члени речення опускаються.

Можливість такого скорочення внутрішнього мовлення зв'язана з тим, що людині, яка думає про себе, в цілому відомо, про що йде мова. Тому вона обходиться без розгорненого і повного словесного викладу собі своїх думок. Це має і свої мінуси. Те, що людині здається цілком зрозумілим при внутрішньому мовленні за його спрощеною, скороченою синтаксичною структурою, виявляється іноді далеко не таким зрозумілим, коли вона намагається переказати свої думки іншим людям: окремі моменти виявляються неясними, думки не досить аргументованими, послідовними і т. д. Відомі випадки, коли ми немовби розуміємо і знаємо, про що думаємо, але не можемо наше розуміння передати в зв'язній, послідовній мові, в словах, які розкривають зміст думки обґрунтовано і послідовно.

Внутрішнє мовлення часто має і розгорнену синтаксичну структуру, якою воно наближається до зовнішнього усного і письмового мовлення, зверненого до інших людей. Це має місце в тих випадках, коли людина стикається з певними труднощами в усвідомленні яких-небудь об'єктів, про які вона має розповідати, коли вона готується до відповідального виступу, до дискусії, лекції і т. п.

У мовленні людини зовнішня і внутрішня його форми виступають у взаємозв'язку і взаємопереходах. Такі взаємопереходи мають місце при

розповіді якого-небудь складного змісту, розв'язанні задачі, складанні плану, написанні якого-небудь твору.

Легкість і швидкість цих переходів залежить від різних умов, наприклад, від змісту, складності і новизни мисленнєвої діяльності, мовного досвіду, індивідуальних особливостей людини тощо.

Індивідуальні особливості мовлення. Мовлення у різних людей набуває індивідуальних особливостей, що виявляються в його темпі, ритмі, плавності, голосності, емоційності, виразності, чіткості, точності, образності, правильності висловлення думок і ін. Ці особливості залежать насамперед від цілей, які ставлять собі ті, що спілкуються, умов, змісту того, про що вони говорять, мотивів їх мовлення, від ступеня володіння мовою, мовних умінь і навичок, звичок, які виробляються в практиці мовного спілкування тощо.

Водночас у них виявляються риси темпераменту і характеру особистості, її моральні, інтелектуальні та інші властивості. Наприклад, сміливість, правдивість, діловитість, обережність, рішучість, самовпевненість або протилежні риси надають мовленню людини деяких відмінностей, що позначаються в доборі слів, будові речень, інтонаціях тощо. На індивідуальних особливостях мовлення позначається і нервово-психічний стан людини, стан її здоров'я.

В процесі спілкування особливості мовлення, що виявляються спочатку в певних ситуаціях, закріплюються, стають звичними, стають типологічними рисами людини. Так, є люди балакучі і люди, що відзначаються мовною стриманістю, певною замкненістю. Для деяких людей характерною є зайва балакучість. У одних людей слова тісно пов'язані з думками, такі люди висловлюються вдумливо і ясно, говорять красномовно, в інших думки не знаходять ясного вираження в словах, за багатослів'ям у них криється пустота думок.

Вияв індивідуальних особливостей мовлення залежить від того, наскільки людина вміє володіти своїм мовленням, використовувати в цілях комунікації, свідомо його регулювати.

3. Закономірності розвитку мовлення за Л. П. Федоренко

Процес засвоєння дитиною рідної мови є закономірним. Закономірність засвоєння мовлення – це об'єктивно існуюча залежність результату засвоєння мови від розвиваючого потенціалу мовного середовища. Л. П. Федоренко описує шість закономірностей засвоєння дитиною мовлення.

Перша закономірність: мова засвоюється, якщо дитина навчиться управляти мускулами мовного апарату (артикулювати звуки), координувати мовно-рухові (промовляння звуків, слів) та слухові (сприймання на слух, розуміння мови) відчуття. Дитина повинна навчитися розрізняти звуки рідної мови на слух, диференціювати їх, правильно вимовляти, артикулювати кожний звук. Для цього потрібна активна мовна практика, під час якої відбувається постійне тренування органів мови (язика, губів, зубів) шляхом наслідування мови дорослих.

Таке тренування йде з перших днів життя дитини. Спочатку голос (крик, гукання, гулення, лепет, перші слова, речення), а пізніше, коли дитина навчиться говорити вголос, у неї з'явиться внутрішнє мовлення, тобто артикуляція і модуляція органів мови без звукового супроводу, про себе.

Тренування органів мови триває протягом усього життя людини. Так, до п'яти років дитина оволодіває правильною вимовою звуків рідної мови, після п'яти слід навчитися граматично правильно будувати речення, оволодіти зв'язним мовленням, засвоїти літературні норми рідної мови.

Друга закономірність – розуміння смислу мови – залежить від засвоєння дитиною лексичних і граматичних значень різного ступеня узагальнення.

Спочатку дитина чує звуки мови, але не розуміє значення слів з цими звуками. Розуміння мови дорослих починається в другій половині першого року життя. Дитина розуміє мову, безпосередньо звернену до неї, пов'язану із задоволенням її потреб, поступово розуміє зміст слів, що позначають предмети, явища, їхні ознаки у навколишньому світі, тобто починає засвоювати лексичне значення. Наприклад, слово *м'яч* означає тільки той м'яч, яким дитина грається. Потім складається узагальнений образ м'яча: це круглий, гумовий предмет, ним граються, його можна кидати, підкидати тощо. *М'яч* – це іграшка.

Засвоєння лексичного значення слів відбувається від прямого поодинокого конкретного основного до узагальненого та переносного значення (*золота монета, золоті руки*). Поряд з лексичним дитина засвоює і граматичне значення, відношення між словами в реченні (*на столі, під столом, за столом*). Засвоєння граматичного значення пов'язане з розвитком логічного мислення.

Третя закономірність – засвоєння виразності мови – залежить від розвитку у дитини сприйнятливості до засобів інтонації, тобто вміння відчувати виразність чужої мови, її внутрішній світ. Уже в ранньому віці діти добре розуміють і відчують різні інтонаційні відтінки мови (оклик, запитання, наказ, радість, сум, гнів, незадоволення), це відбивається на поведінці дитини, її реакціях. Діти вчаться розуміти синоніми, епітети, метафори, які вживаються в рідній мові.

Четверта закономірність – засвоєння норми літературної мови – залежить від розвитку у дитини чуття мови. Мова – упорядкована система мовних одиниць, функціонує в людському суспільстві як засіб комунікації (спілкування) у вигляді мовлення. Мовна система, що склалася традиційно, називається нормою і будь-яке відхилення від неї вважається мовною помилкою. Маленька дитина не знає правил, не знає мовних законів, вона практично засвоює норму рідної мови. Допомогає їй у цьому так зване мовне чуття.

П'ята закономірність – засвоєння письмової мови – залежить від розвитку координації між усною й письмовою мовою. Усне мовлення випереджає розвиток письмового. Дитина не може оволодіти письмовою

мовою, якщо не засвоїть усного мовлення. Письмо – це код усного мовлення. Протягом дошкільного віку діти оволодівають лише усною формою мовлення, в школі дітей вчать писати.

Шоста закономірність – темпи збагачення мови – залежить від ступеня досконалості структури мовних навичок. Чим краще розвинута мова у дитини, тим краще вона складає розповіді, запам'ятовує нові слова, звороти, вірші, казки, тим краще передає зміст побаченого й почутого.

Література

1. Богуш А.М. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошк. віку. – К.: Освіта, 1997.
2. Богуш А.М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку. Навчальний посібник. – К.:Видавничий Дім «Слово», 2004.
3. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-е. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.

Питання для самоконтролю

1. Визначте поняття, об'єкт, предмет, мету та завдання курсу "Спеціальна методика розвитку мовлення" як педагогічної науки.
2. Розкрийте між предметні зв'язки курсу "Спеціальна методика розвитку мовлення" з іншими науками.
3. Яке значення має мова у психічному розвитку дитини?
4. Охарактеризуйте закономірності розвитку мовлення за Л. П. Федоренко?

Тема: 2. Фізіологічні основи мовлення

План:

1. Ділянки мозку, які забезпечують повноцінну роботу мовлення.
2. Будова мовленнєвого апарату.

Наочність: схеми, малюнки, таблиці, відео.

Анотація: зміст лекції з теми навчальної дисципліни знайомить студентів з внутрісистемними та міжсистемними зв'язками з іншими науками; розкриває наукові дослідження про ділянки кори головного мозку, які забезпечують повноцінну роботу мовлення; організацію мовленнєвих центрів; загальну будову мовленнєвого апарату, яка складається з центральної провідникової та периферичної частини.

Перелік проблемних питань:

1. Ділянки головного мозку які відповідають за процеси мовлення.
2. Діяльність периферичного мовленнєвого відділу.
3. Взаємодія центральних та периферичних відділів мовленнєвого апарату.

Перелік питань для самостійного опрацювання:

3. Оформити схеми головного мозку, позначити мовленнєві центри (вклеїти схеми в конспект).

4. За рисунками розкрити роботу периферичного відділу мовленнєвого апарату (вклеїти малюнки та схеми в конспект).

Форма звіту: письмова робота.

1. Ділянки мозку, які забезпечують повноцінну роботу мовлення

Головний мозок людини складається з правої і лівої півкулі та мозкового стовбура. Кожна з півкуль включає лобову, потиличну та скроневу зону. У кожній півкулі виділяють чотири частки: лобову, тім'яну, потиличну, скроневу та острівцеву.

Поверхню великого мозку називають корою – вона порізана борознами, що розділяють її на частки і звивини: центральна борозна (велика – відокремлює лобову частку від тім'яної), бічна борозна (велика – відокремлює лобову та тім'яну частки від скроневої); тім'яно-потилична борозна (на медіальній поверхні, відокремлює тім'яну частку від потиличної). Кожна півкуля великого мозку має також нижню, базальну, поверхню.

Кора великого мозку складається із сукупності аналізаторів, кожен з них має центральну зону (ядро аналізатора) і периферичну. У виконанні тієї або іншої функції беруть участь різні відділи кори великого мозку. Наприклад, мовлення, письмо, читання, рахування тощо, ніколи не здійснюються яким-небудь ізольованим центром, а спираються на складну систему злагоджено працюючих зон головного мозку.

Мовлення є людською формою діяльності, що забезпечує процес мислення та спілкування. У мові розрізняють два канали зв'язку: словесний – лівопівкульний і прасодичний (інтонаційний) – правопівкульний. Тому в здійсненні мовної діяльності беруть участь обидві півкулі головного мозку, однак різні ділянки кори відіграють у цьому процесі різну роль (рис 1.).

Права півкуля – немає центрів мовлення, вона сприймає картину світу (конкретну реальність) у цілому, не розкладаючи на частини, а синтезуючи у цілісний образ. Обробка інформації виражається не в словах, а в символах та образах. І діє дуже швидко.

У лівій півкулі знаходяться мовні центри. Отримана інформація трансформується у словесно-знакову систему. Ліва півкуля розкладає картину світу на частини, деталі потім аналізує їх, вибудовує у причинно-наслідкові ланцюжки, класифікує об'єкти, вибудовує схеми, послідовно перебирає все що потрапило у сферу її сприймання або те що було витягнуто з пам'яті. Даний процес потребує тривалого часу, тому ліва півкуля діє порівняно повільно.

Структура мови складається з двох процесів: мовлення та сприймання. Виділяють два основні види мови: імпресивну та експресивну. **Імпресивне мовлення** забезпечує розуміння усної та письмової мови. **Експресивне мовлення** – це процес висловлювання думок у вигляді активної мови або самостійного писання.

Мовлення являє собою одну зі складних вищих психічних функцій людини. Органи мовленнєвого апарату управляються клітками кори головного мозку (що розташовані в мовних центрах), а також підкірковими утвореннями та центробіжними нервовими волокнами які забезпечують узгоджену роботу всіх мовленнєвих органів.

Рис. 1. Функціональна діяльність півкуль головного мозку

Центральний відділ мовленнєвого апарату представлений мовленнєвими центрами: Брока – мовленнєворуховий (забезпечує артикуляцію звуків); Верніке – мовленнєвослуховий (сприймання, розуміння мовлення на слух); Пенфілда – чуттєвий та руховий центр (кінетична та кінестетична організація мовлення; Дежеріна (управління письмом та читанням); підкірковими вузлами, які забезпечують, темп й виразність мовлення; ядрами черепно-мозкових нервів (трійчастий, лицьовий, язикоглотковий, блукаючий, додатковий і під'язиковий), функція яких полягає у забезпеченні чутливості та рухливості органів артикуляції. Єдиного центру мовлення не існує його утворюють мовні цитоархітектонічні поля кори великого мозку.

БРОКА ЦЕНТР (на ім'я французького антрополога і хірурга Поль П'єр Брока, 1824 – 1880) знаходиться поруч з відділами рухової області, контролюючими функцію м'язів обличчя, язика, піднебіння й глотки. Центр Брока – ділянка кори головного мозку, розташована в задне-нижній частині третій лобової звивини лівої півкулі, що забезпечує моторну організацію мовлення (язика, губ, гортані). Ураження зони Брока призводять до порушення усного мовлення (алалія, афазія, дизартрія, заїкуватість), тобто неможливість поєднати окремі звуки, склади, слова в єдиний мовленнєвий акт.

ВЕРНИКЕ ЦЕНТР (на ім'я німецького невропатолога і психіатра Карла Верніке, 1848-1904) – це ділянка кори головного мозку, розташована в задньому відділі верхньої скроневої звивини лівої півкулі, що забезпечує

звуковий фонематичний аналіз і синтез звукових символів усного мовлення. При пошкодженні Верніке центру виникає порушення сприйняття слів (словесна глухота), так звана афазія Верніке, або сенсорна афазія, – порушення розуміння усного мовлення із-за дефектів фонематичного або мовленнєвого слуху. Сенсорні функції мовлення крім скроневої кори забезпечують і інші її області: тім'яні, скронево-тім'яно-потиличні, потиличні.

ЦЕНТР ДЕЖЕРІНА – (на ім'я Жозефа Жюля Дежеріна – французького лікаря-невролога і невропатолога) знаходиться в задній частині другої лобової звивини; а також на межі між потилочною, тім'яною та скроневою частками. Функція полягає в контролі сприйняття написаного тексту. При порушенні зони Дежеріна настає мовленнєва сліпота, людина не може прочитати написане.

2. Будова мовленнєвого апарату

Мовленнєвий апарат складається з трьох пов'язаних між собою частин: центральної (або регулюючої); провідникової; периферійної (або виконавчої).

Центральний відділ мовленнєвого апарату розміщується у головному мозку і складається з кіркових центрів, підкіркових вузлів, провідних шляхів та ядер черепно-мозкових нервів.

Мовні зони кори (Брока – мовленнєворухового, Верніке – мовленнєвослухового та інших аналізаторів) взаємодіють між собою і зв'язані з діяльністю всієї нервової системи. Нервові імпульси мовнорухового аналізатора по провідних шляхах, черепно-мозкових нервах надходять до периферичних органів мовлення. Ці імпульси регулюють тонус м'язів, викликають їх скорочення, а за ним голос та характерний для звуків мови шум. Завдяки цьому створюється можливість для вимови складів, слів. Шлях від центру до периферії мовленнєвого апарату називається **еферентним**.

Аферентний шлях – є оберненим зв'язком — від периферії до центру (кінестетичний і слуховий шляхи). Під час мовлення від голосових зв'язок, язика та інших органів мовлення до кори головного мозку надходять сигнали (кінестезії), які є основою координації рухів і контролю за правильним їх відтворенням.

Для здійснення мовлення необхідний – **гнозис** – процес пізнання умовних сигналів і **праксис** - складні рухи язика, губ, гортані.

Периферичний відділ мовленнєвого апарату складається з апарату слуху й апарату мовлення.

Апарат слуху включає частини: периферичну; провідникову; центральну.

Периферична частина включає зовнішнє, середнє і внутрішнє вухо. Звукові хвилі через слуховий прохід зовнішнього вуха досягають, барабанної перетинки і зумовлюють її коливання, яке передається слуховим кісточкам середнього вуха. Ланцюжок слухових кісточок передає звукові

коливання у внутрішнє вухо. Слухові коливання викликають подразнення волоскових слухових нервових клітин кортієвого органа, які зв'язані із слуховим нервом провідникової частини. Далі через провідні шляхи нервові імпульси надходять до центральної частини – слухових зон кори головного мозку. У корі головного мозку здійснюється вищий аналіз і синтез слухових подразнень, що є фізіологічною основою сприймання звука.

Апарат мовлення складається з трьох відділів:

- дихального (*легені, грудна клітка, діафрагма, м'язи черевного пресу*);
- голосового (*гортань, голосові зв'язки, м'язи*);
- артикуляційного (*глотка, м'яке піднебіння, тверде піднебіння, зуби і щелепи, губи, язик, ніс*).

Звуки мови утворюються під час видиху. Повітря, що йде з легень, надходить у бронхи, потім — у трахею, гортань. У гортані проходить між голосовими зв'язками і, коли вони змикаються, зумовлює їх дрижання. У надставній трубці голос набуває певного забарвлення. Органи артикуляції, постійно рухаючись, весь час змінюють форму й розмір ротової порожнини. Завдяки цьому утворюються різні звуки мови. Кожний звук характеризується певним положенням органів артикуляції та голосових зв'язок.

Дихальний апарат здійснює газовий обмін, потрібний для організму, та голосоутворення. Дихальний цикл складається з двох фаз – вдиху і видиху. За одну хвилину відбувається 16 – 20 повних дихальних циклів. Фаза видиху під час мовлення значно переважає фазу вдиху (співвідношення 5 : 1 або навіть 8:1). Це забезпечує злитність мовлення на фазі видиху. Вдих під час мовлення здійснюється в основному через рот.

Голосовий апарат включає *гортань*, що складається з хрящів і м'язів; *голосові зв'язки*, як є органом в утворенні голосу (фонації), і мають форму двох губ, що виступають назустріч одна одній. Скорочуючись, у них проходить процес змикання – утворення перепону для видихуваного повітря, або розмикання – утворення голосової щілини. Під час вимовляння голосних, сонорних і дзвінких приголосних голосові зв'язки зближені.

Голос людини характеризується різною висотою, силою і тембром, що залежить від довжини, напруженості голосових зв'язок, а також від статі, віку, індивідуальних особливостей будови та функції голосових органів кожної людини.

Артикуляційний апарат включає в себе надставну трубу, що складається з порожнини глотки, ротової порожнини та носової порожнини.

Порожнина глотки розміщена над гортанню. У ній виділяють верхню (носоглотку), середню (ротову) й нижню (гортанню) частини. Носоглотка відділена від ротової частини м'яким піднебінням. М'яке піднебіння, скорочуючись, піднімається вгору й закриває вхід до носової порожнини. При такому положенні м'якого піднебіння повітря виходить тільки крізь ротову порожнину. Якщо ж м'яке піднебіння опускається вниз і повітря проходить через носову порожнину, то звуки, утворювані при цьому, набувають носового відтінку.

Носоглотка і носова порожнина з приносними пазухами відіграють роль резонатора, що підсилює голос і надає йому своєрідного тембру.

Ротова порожнина розміщена між нерухомою верхньою й рухомою нижньою щелепами. У ротовій порожнині містяться мовні органи: язик, зуби (верхні й нижні), альвеоли (верхні й нижні), м'яке й тверде піднебіння й язичок. Спереду ротова порожнина обмежена губами.

Найдіяльнішим органом мовного апарату є *язик*. На ньому виділяють кінчик, передню, середню і задню частини та корінь язика. Слизові оболонки, що вкривають м'язи язика, на дні ротової порожнини утворюють складку (вуздечку). Завдяки великій кількості м'язів, розміщених у різних напрямках, язик може швидко й точно рухатись (вгору, вниз, вперед, назад), утворюючи потрібні звуки.

Література

1. Дегтяренко Т.В., Ковиліна В.Г. Психофізіологія раннього онтогенезу: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: УАІД «Рада», 2011. – 328 с.
2. Корнев А.Н. Основы логопатологии детского возраста: клинические и психологические аспекты. – СПб.: Речь, 2006. – 380 с.
3. Лазарева І.А. Неврологічні основи логопедії: навч.-метод. посібник для студентів дефектологічних спеціальностей. – Луганськ, 2005. – 132 с.
4. Пахомова Н.Г. Нейропсихолінгвістика: навч. посіб. для студ. /Н.Г. Пахомова. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2013. – 268 с.
5. Хомская Е.Д. Нейропсихологія. – СПб.: Питер, 2005. – 496 с.

Питання для самоконтролю.

1. Визначте поняття та завдання пропедевтики мовленнєвих порушень як спеціальної науки.
2. Розкрийте між предметні зв'язки курсу "Пропедевтика мовленнєвих порушень" з іншими науками.
3. Як забезпечують мовленнєву діяльність права та ліва півкулі головного мозку?
4. Якими мовленнєвими центрами представлений центральний відділ мовленнєвого апарату?
5. Розкрийте важливість роботи центрального відділу мовного апарату.
6. Охарактеризуйте роботу периферичного відділу мовного апарату. Розкрийте його складову.
7. Розкрийте сутність провідникових шляхів у мовленні.

Тема: 3. Закономірності розвитку мовлення у дітей раннього та дошкільного віку

План:

1. Розвиток мовлення дітей першого року життя.
2. Розвиток мовлення дітей другого року життя.
3. Розвиток мовлення дітей третього року життя.
4. Розвиток мовлення дітей дошкільного віку.

Наочність: схеми, малюнки, таблиці, відео.

Анотація: зміст лекції розкриває розвиток мовлення у дітей раннього віку, який поділяють на два періоди: підготовчий період (1 місяць – 1,5 – 2 роки) та період активного мовленнєвого розвитку (1,5 – 2 роки – 3 роки); характеристика передмовленнєвих реакцій на першому році життя; розвиток розуміння мовлення, словника, граматично правильної вимови, засвоєння звуків у дітей раннього та дошкільного віку.

Перелік проблемних питань:

1. Психофізичний розвиток дітей раннього віку.
2. Психофізичний розвиток дітей дошкільного віку.

Перелік питань для самостійного опрацювання:

1. Ознайомитись із закономірностями психофізичного розвитку дітей першого та другого року життя з типовим психофізичним розвитком.
2. Розкрити особливості психофізичного розвитку дітей третього року життя.
3. Визначити особливості психофізичного розвитку дітей дошкільного віку.

Перелік питань для самостійного опрацювання:

1. Особливості психофізичного розвитку дітей 1-го року життя.
2. Особливості психофізичного розвитку дітей 2-го року життя.
3. Особливості психофізичного розвитку дітей 3-го року життя.
4. Особливості психофізичного розвитку дітей дошкільного віку.

Форма звіту: реферат – письмова робота.

1. Розвиток мовлення дітей першого року життя

Розвиток мовлення дітей раннього віку поділяють на два періоди:

- підготовчий період (1 місяць – 1,5 – 2 роки);
- другий – період активного мовленнєвого розвитку (1,5 – 2 роки – 3 роки).

З перших днів свого життя дитина інтенсивно готує свій голосовий та артикуляційний апарат до мовлення. Спочатку звуки, які вона видає, вимовляються рефлексивно. Вік до одного року називають також періодом домовленнєвого розвитку, під час якого відбувається підготовка до оволодіння мовою. Вже з моменту народження у дитини є голосові реакції – крик і плач.

***Крик** – це вроджена, безумовно, рефлексивна реакція, що викликається сильними органічними відчуттями негативного характеру (біль, голод, незручності). Крики не потребують спеціального навчання, вони не залежать від слухових сприймань, оскільки кричать і глухі діти.*

Крики, як перші голосові реакції, відіграють досить суттєву роль у підготовці мовленнєвого апарату до звуковимови. Вони сприяють і розвитку мовленнєвого дихання.

Впродовж першого місяця життя відбувається перше спілкування дитини з дорослим на емоційному тлі. Водночас у цей період ще досить тяжко викликати у дитини відповідну реакцію, ініціатива спілкування більше належить дорослому. Підвищений інтерес у дитини (у 4 – 5 тижнів) до людського мовлення з'являється у вигляді *реакції зосередження*. Коли дорослий нахиляється над дитиною, ласкаво розмовляє з нею, вона перестає плакати і рухатися, «прислухається».

На другому місяці в дитини з'являються перші короткі звуки (g, kx, k) і звукосполучення: *гу-гу, агу*, що одержали назву «гукання». *Гукання* – це збудження приємного позитивного характеру і виникає воно передусім у відповідь на ніжні, ласкаві слова дорослого.

Дорослий сам заграє з дитиною, посміхається, намагається затримати на собі погляд, викликати посмішку, вимовляє звуки «агу-агу», «гу-гу», «ау». На кінець другого місяця дитина починає фіксувати зорові і слухові подразники, довго сміється, якщо з ним розмовляє дорослий; слідує поглядом за іграшкою, що рухається.

Після двох місяців активність мовленнєвих реакцій зростає, відтепер дитина промовляє звуки не тільки у відповідь на мовлення дорослого, але й тоді, коли його побачить, при його наближенні до дитини.

На третьому місяці у спілкуванні дитини з дорослим відбуваються суттєві зміни – ініціатива спілкування, відтепер, належить дитині, вона вже сама шукає поглядом дорослого для спілкування з ним. У відповідь на вітання дорослого, чи навіть коли його побачить, дитина голосно сміється, промовляє звуки голосного типу «а-а-а», «е-е-е», рухає руками, ногами (яскраво виражений «комплекс пожвавлення»).

На четвертому місяці збільшується кількість звуків, що їх промовляє дитина, з'являються сполучення звуків приголосного типу «*тиль*», «*ррр*», «*фр*», «співучі звуки»: «*о-о-о-е*», «*а-е-е-а*». У другій половині місяця з'являється гулення, що нагадує спів птахів, булькання, фиркання. Зауважимо, що дорослий не завжди може повторити за дитиною її голосові утвори. Згодом вони зникають і в дітей.

Гулення – це збудження приємного характеру, воно виникає під впливом позитивних емоцій, його необхідно підтримувати і розвивати. На стадії гулення звуки промовляються під контролем слуху, діти вже прислуховуються до своїх голосових реакцій. Відтепер дорослий може спілкуватися з дитиною на відстані, перегукуватися, викликати звуконаслідування.

В кінці четвертого місяця дитина вже сама викликає дорослого на спілкування з допомогою голосових реакцій гукання і гулення. В цей період з'являються «*трелі*» («*аль-ле-є-ли-аги-аи*» і т.). Діти в чотири місяці вже можуть за звуком визначати місце знаходження предмета, знаходити дорослого за звуком або джерело звука.

На п'ятому місяці дитина вже шукає спілкування зі своїми однолітками. Вона підповзає до свого сусіда, посміхається, промовляє окремі звуки (гулить). Якщо дитина побачить дорослого, вона промовляє цілу низку голосових реакцій, що звернені до нього, «закликає» дорослого підійти до неї, довго «гулить», розрізняє тон, з яким до неї звертаються дорослі.

На кінець першого півріччя діти вже розуміють ситуацію годування, купання, укладування спати, міміку й жести.

На межі 5 – 6 місяців з'являється **белькіт** – це слова, склади (*ма-ма-ма, ба-ба-ба, дя-дя-д*), які рівномірно повторюються. У процесі белькоту дитина розвиває свій голос, «малюк насамперед навчається співати, а вже потім говорити, белькіт більше пов'язаний з музичним боком мовлення, з розвитком дитячого голосу, ніж з артикуляцією. Белькіт готує мовленнєвий апарат до вимови звуків, складів і слів, сприяє розвитку фонематичного слуху.

Для дітей 8 – 10 місяців характерний активний лепет, що складається з 4 – 5 складів і більш. Дитина ехолалічно повторює за дорослим нові склади, які сама раніше не вимовляла, добре копіює інтонацію, відтворює мелодійну схему знайомих фраз, вітань, із задоволенням вимовляє різні вигуки і вигуку, супроводжуючи їх виразною мімікою і жестами. Вимовляє окремі слова, що складаються з однакових парних складів (мама, тато).

Дитина 11 – 12 місяців все частіше звертає увагу на особу що говорить, починає кивати головою на знак твердження і гойдати нею на знак заперечення. До року словник зазвичай досягає 8 – 10, а іноді і більшої кількості слів (баба, киця, му, бэ і ін.), які мають конкретне значення. До 1 року дитина розуміє і виконує 5 – 10 простих інструкцій: «принеси те-то», «закрий дверей», «дай чашку» і ін.

Таблиця 3.1

Розвиток голосових реакцій у дітей першого року життя

Стадії	Вік дітей	Голосові реакції
I – крик	1 день – 1,5 міс.	голосні звуки, що нагадують фонемі: <i>а, о, є, у.</i>
II – гукання	1 міс – 2-3 міс.	поєднання голосного <i>а</i> та приголосних <i>г, к</i> : <i>агу-у, аку-у.</i>
III – гулення	2-3 міс. – 4 міс.	об'єднання приголосних: <i>фр-р-р, р-р-р, тиль-ль-ль, буль-ль-ль, тль-ль-ль</i>
IV – трелі	4 -4,5 міс – 5-5,5 міс.	співуче гулення: <i>а-а-а-а, а-е-о, у-у-о-о, ля-а-а, му-у-у</i>
V – белькіт	5 -5,5 міс. – 1 рік.	повторення складів: <i>ма-мама, ба-ба-ба-ба, дя-дя-дя-дя, та-та-та-та.</i>
VI – склади, слова.	8-10 міс. – 1 рік.	слова склади: <i>на, па, ма, ма-ма, ба-ба, ав-ав, му, дай</i>

Розвиток активного мовлення дитини першого року життя

Вік дітей	Розвиток активного мовлення дитини
1 місяць	посмішка у відповідь на розмову дорослого
2 місяці	прислуховується до голосу чи звучання предмета: рухи загальмовуються, відповідає посмішкою на розмову дорослого з нею, гукає: <i>агу-агу</i> .
3 місяці	зосереджує свій погляд на обличчі дорослого, який розмовляє з дитиною, у відповідь виявляє радість, гукає, довго гулить.
4 місяці	за звуком віднаходить предмет, який вона не бачить. Видає голосні звуки, голосно сміється, якщо до неї заграють, гулить, з'являється співуче гулення, трелі.
5 місяців	розрізняє тон, з яким до неї звертаються, довго співуче гулить.
6 місяців	промовляє окремі склади, з'являється белькіт.
7 місяців	довго белькоче, повторно вимовляє одні й ті самі звуки. На запитання «Де?» шукає і знаходить поглядом предмет, що постійно перебуває в певному місці.
8 місяців	голосно і повторно вимовляє різні склади за дорослим, з'являється звуконаслідування. На прохання дорослого виконує різні рухи «ладусі-ладки», «до побачення», «дай ручку». Довго розглядає іграшки.
9 місяців	повторює за дорослим склади, що були в її белькоті. Знає своє ім'я. На запитання «Де?» відшукує декілька знайомих предметів, незалежно від їх місцезнаходження. Відповідає на гру дорослого «дожену-дожену», грає «у схованки».
10 місяців	звукослідує, повторює за дорослим різні звуки та склади. На прохання дорослого відшукує названу іграшку. Знає на ім'я декількох дорослих і дітей.
11 місяців	вживає перші слова-позначення (<i>мама, тато, баба, гав-гав, кис-кис</i>). Окремі слова в мовленні дорослих набувають узагальненого характеру. Наприклад, на запитання «Де киця?» знаходить і дає різних кішок – гумову, плюшеву. На прохання дорослого виконує різноманітні дії з предметами «погойдай ведмедика», «дай м'яч».
12 місяців	легко наслідує нові склади. Збільшується запас слів, які розуміє дитина; розуміє за словом назву декількох предметів, якими користується. У словнику нараховується 10 – 15 слів.

Таким чином, на першому році життя у дитини відбувається підготовка мовного апарату до вимови звуків. Одночасно йде активний процес розвитку розуміння мови, формується **імпресивне мовлення**. На цьому домовленнєвий період закінчується.

2. Розвиток мовлення дітей другого року життя

На другому році життя відбувається поступове збільшення словарного запасу, при цьому слова і звукосполучення вже стають засобом мовного спілкування, тобто формується **експресивне мовлення**. Дитина вчиться оперувати словами – ускладнює їх, пробує різні поєднання, оволодіває фразою, логіко-граматичними побудовами. Проте активному вимовлянню слів передує розвиток розуміння мови, тому кількість слів, які дитина розуміє (*пасивний словник*), більше кількості слів, які він може вимовити (*активний словник*).

Значні зміни відбуваються й у розумінні мовлення. Дитина добре розуміє більшість висловлювань дорослих, пов'язаних зі знайомими

ситуаціями її життя (побут, прогулянка, гра). Малюки цього віку починають засвоювати граматику рідної мови. Це виявляється не лише у появі перших речень, а й у розумінні окремих граматичних значень. Передусім, це значення однини, множини та зменшувально-пестливого значення іменника. Дитина може показати на малюнках, де *машина* – *машини*, *лялька* – *ляльки*, *ведмідь* – *ведмедик*, *шапка* – *шапочка*.

Таблиця 3.3

Показники розвитку мовлення дітей другого року життя

Розвиток мовлення	1 рік — 1 рік 6 місяців	1 рік 6 місяців — 2 років
Розуміння мовлення	<ul style="list-style-type: none"> - збільшується кількість слів; - встановлюють зв'язок між предметами, діями та їх словесним позначенням; - узагальнюють предмети за суттєвими ознаками; - виконує словесні доручення («Візьми серветку і сядь за стіл»). 	<p>розуміють:</p> <ul style="list-style-type: none"> - зміст речень; - ім'я своє, близьких; - стать та вік людини; - назви засобів руху, побутових, ігрових дій; тварин, рослин, частин тіла; повторюють слова, фрази за дорослими.
Засвоєння звуків мови	<ul style="list-style-type: none"> - наслідують звукосполучення; - використання смичних звуків <i>п, б, м, т', д', н'</i>; - використання белькоти. 	<ul style="list-style-type: none"> - вимовляють: <i>з, с, ц, ф, х, т, д, г, к, в, н, л', ж, ш</i>; - відсутні: <i>з, с, ш, ж, ч, ц, х, ф, л</i>; - заміна: <i>к → ф; т → т'; к → т; б → п; г → к, д; х → ф; в → б; л → л'</i>.
Розвиток словника	<ul style="list-style-type: none"> - 30 -40 слів; - слова набувають узагальненого характеру (словом «кіт» називають будь-якого kota – чорного, білого, живого, іграшкового, маленького, великого, на картинці). 	<ul style="list-style-type: none"> - до 300 слів; - полегшені слова замінюють правильними; - з'являються прикметники і займенники; - узагальнюють предмети за суттєвими ознаками.
Формування граматично правильної вимови	<ul style="list-style-type: none"> - вживають полегшені слова (<i>бі-бі, ту-ту</i>); - запитують «Що це?»; - у словнику переважають іменники і дієслова; - з'являються двохслівні речення; - слова і речення доповнюють емоційними жестами, мімікою, інтонацією. 	<ul style="list-style-type: none"> - розмовляють з різних причин; - мовлення емоційно виразне; - прохання, бажання, дії передають словами; - використовують прості речення (від 2-х до 5 слів); - користуються: знахідним, родовим, називним відмінками.

3. Розвиток мовлення дітей третього року життя

На третьому році життя відбувається суттєвий переломний момент у психічному розвитку дитини, в його відносинах з оточенням, з'являється допитливість та інтерес до діяльності дорослого. Все це сприяє подальшому розвитку форм спілкування і розуміння мовлення, слово стає для неї засобом пізнання навколишнього життя.

У 3 роки мовлення здорової дитини є достатньо розгорнутим: вона вільно спілкується з дорослими, активно ставить запитання сама та відповідає на запитання інших людей, може розповісти з допомогою дорослого знайому казку чи віршик. Навіть коли дитина ще не вимовляє правильно деякі і звуки (а для такого віку це і природно), у неї формуються правильні уявлення про мовну норму, про те, як повинно звучати те чи інше слово, як потрібно правильно будувати речення і правильно вживати різні граматичні форми слів.

Таблиця 3.4

Показники розвитку мовлення дітей третього року життя

Розвиток мовлення	2 роки — 2 роки 6 місяців	2 роки 6 місяців — 3 роки
Розуміння мовлення	<ul style="list-style-type: none"> - допитливість та інтерес до діяльності дорослого; слово стає засобом пізнання, регулятором поведінки; - розуміє смисловий зміст утішок, забавлянок, віршів, інсценівок, казок тощо; майбутній і минулий час дієслів. 	<p>Розуміє:</p> <ul style="list-style-type: none"> - зміст мовлення про події та явища, яких не було в досвіді дитини; - впізнає та називає знайомі предмети; - зміст художніх текстів, розповідей без супроводу наглядності.
Засвоєння звуків мови	<p>правильно вимовляють:</p> <ul style="list-style-type: none"> - губні звуки (п, п', б, б', м, м'); - губно-зубні (ф, ф', в, в'); - передньоязикові (т, т', д, д', н, н', с', л'); - задньоязикові (к, к', г, г', х, х'). 	<p>правильно вимовляють:</p> <ul style="list-style-type: none"> - з, с, ц, ч, в, ф, п - характерна загальна пом'якшеність вимови, недостатня чіткість артикуляції.
Розвиток словника	<ul style="list-style-type: none"> - до 500-600 слів; - переважають іменники і дієслова; - з'являються поширені прості речення (до 7-8 слів). - знають забавлянки, утішки, вірші. 	<ul style="list-style-type: none"> - 1000-1300 слів; - у словнику всі частини мови, окрім прислівників і дієприслівників; - вживають запитання «Для чого?», «Навіщо?», «Чому?», «Кому?».
Формування граматично правильної вимови	<ul style="list-style-type: none"> - мовлення стає основним засобом спілкування з оточуючими; - багато й довго розмовляє, легко підтримує розмову, виявляє ініціативу спілкування; - у життєвих ситуаціях визначає словами свої бажання та дії. 	<p>Розвиток:- словотворення;</p> <ul style="list-style-type: none"> - діалогічне мовлення; - ситуативне мовлення; - речення прості, поширені, складносурядні та складнопідрядні із сполучниками та сполучними словами; правильно вживають відмінкові закінчення.

4. Розвиток мовлення дітей дошкільного віку

Мовлення дітей в період **від 3 до 5 років** розвивається дуже стрімко, воно відшліфовується і вдосконалюється (див. табл. 3.5). Поступово діти оволодівають правильною звуковимовою. У 4 – 5 років за нормативними показниками дитина має правильно вимовляти всі звуки рідної мови та

вміти самостійно сказати чи повторити слова зі складною складовою структурою (4–5 складів) і слова зі збігом приголосних.

Формування мовлення у дитини в 4 роки. У словнику дітей з'являються слова, що позначають збірні та абстрактні поняття. Так, у 4 роки дитина має знати назви основних кольорів (*червоний, синій, зелений, чорний, білий, жовтий, коричневий*), найбільш уживані збірні поняття (*овочі, фрукти, меблі, посуд, іграшки* тощо).

У 5 років дитина добре знає і користується у власному мовленні словами, що позначають абстрактні поняття: *любов, добро, сміливість, лінощі тощо*. Діти цього віку добре розуміють антонімію (*день – ніч, м'який – твердий*) та синонімію (*морозний – це те саме, що й холодний, балакати – це те саме, що й говорити*, тощо). Дітям доступні і деякі нескладні переносні значення (за умови їх пояснення дорослим), наприклад "*золота осінь*", "*золоті руки*". У мовленні діти припускаються лише поодиноким граматичним помилок, пов'язаних з нетиповими випадками вживання граматичних категорій (слова, у яких змінюється основа, наприклад *гарний – кращий*, чи відбувається чергування звуків, наприклад, *Запоріжжя – запорізький*).

З'являються монологічні форми мовлення. Дитина може переказати щойно прослухане оповідання, скласти невеличку розповідь за малюнком та попередньо обговореним планом. У цей період здорова дитина цілком готова й до оволодіння грамотою. Доведено, що більшість дітей цього віку можуть оволодіти звуковим аналізом слова, вивчити букви, навчитися зливати звуки у склади.

Порушення звуковимови у дітей, яким виповнилося 5 років, вважаються патологічними й у більшості випадків виправити їх можна лише за допомогою логопеда. Невиправлені недоліки можуть закріпитися і залишитися у дитини на все життя. Вони не лише ускладнять спілкування дитини, а й негативно вплинуть на засвоєння нею читання та письма.

У віковий період **від 5 до 7 років** мовлення дитини вже повністю сформоване, її словниковий запас багатий на слова, що належать до різних частин мови. Діти можуть пояснити значення слів (у тому числі й абстрактних). Їхнє мовлення розгорнуте, переважають поширені речення; вони використовують складні синтаксичні конструкції, що виражають часові, просторові, причинно-наслідкові зв'язки тощо. Дитина вільно може розповісти про події свого життя («Як ми відпочивали влітку», «Що я робив учора»), переказати оповідання чи казку, придумати продовження до них. Не викликає труднощів опис предмета чи явища (наприклад, пори року).

У цей період закладаються підвалини писемного мовлення, а також оволодіння дитиною звуковим аналізом слів. Багато дітей вже вміють читати та викладати з розрізної азбуки слова і навіть цілі речення, які не потребують застосування орфографічних правил.

Показники розвитку мовлення дітей дошкільного віку

Показники мовлення	4-5 років	5-6 років	6-7 років
Розуміння мовлення	слухають складні інструкції і точно виконують потрібні дії; усвідомлюють мовлення без наочності.	усвідомлюють значення слів і пояснюють їх будову.	придумують казки, розповіді, сприймають чужі аргументи, докази і самі їх використовують; виявляють ініціативу в спілкуванні.
Засвоєння звуків мови	- покращується вимова звуків, мовлення стає більш чітким; - виділяють 1 звук в слові і наявність звуків у слові.	без труднощів виявляють наявність звуків у слові (1 - 2 звука).	повністю оволодівають правильним звуковим оформленням слів.
Розвиток словника	від 1600 – 3000 слів.	від 3500 – 4000 слів.	від 5000 – 6000 слів.
Формування граматично правильної вимови	розвиток: монологічного мов-ня; викор. прості і складні (складнопідрядні) речення.	сформовано фонетичне сприймання, правильне використання граматичних форм і категорій; зростає мовленнєва активність; вільне володіння монологічним мовленням.	узгоджують слова за всіма граматичними категоріями, використовують всі типи речень (прості, поширені, складносурядні та складнопідрядні); готові до оволодіння письма та читання.

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Белова О.Б. Пропедевтика мовленнєвих порушень /Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2017. – 140с.
3. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
4. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
5. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн./О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
6. Загальна психологія./За заг. ред. академіка С.Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.

7. Корекційно-розвивальна робота з дітьми раннього віку: Навчально-методичний посібник/ Упорядник О.П. Мілевська. – Кам'янець-Подільський, 2006. – 52 с.
8. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
9. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Питання для самоконтролю.

1. Опишіть послідовність стадій передмовленнєвих реакцій.
2. Охарактеризуйте мовленнєвий розвиток дитини 1 року життя.
3. Розкрийте загальну характеристику мовленнєвого розвитку дитини 2-го року життя.
4. Опишіть загальну характеристику мовленнєвого розвитку дитини 3-го року життя.
5. Яке значення для розвитку мовлення мають крик, гулення, треллі, белькіт?
6. Розкрийте особливості розвитку мовлення у дітей дошкільного віку.

Тема 4: Особливості розвитку мовлення у дітей з порушеннями мовлення

План:

1. Особливості розвитку мовлення у дітей з фонетичним недорозвиненням мовлення.
2. Особливості розвитку мовлення у дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення.
3. Особливості розвитку мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення.
4. Особливості розвитку мовлення у дітей із нерізько вираженим загальним недорозвиненням мовлення.

Наочність: схеми, малюнки, таблиці, відео.

Анотація: зміст лекції розкриває розвиток мовлення у дітей з фонетичним недорозвиненням мовлення, фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення, із загальним недорозвиненням мовлення, з нерізько вираженим загальним недорозвиненням мовлення; особливості розвитку мовлення у дітей з дислалією, дизартрією, ринолалією.

Перелік проблемних питань:

1. Розвиток мовлення у дітей з фонетичним недорозвиненням мовлення.
2. Розвиток мовлення у мовлення у дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення.
3. Розвиток мовлення у мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення.
4. Розвиток мовлення у мовлення у дітей із нерізько вираженим загальним недорозвиненням мовлення.

Перелік питань для самостійного опрацювання:

1. Охарактеризувати особливості розвитку мовлення у дітей з дислалією.
2. Розкрити особливості розвитку мовлення у дітей дизартрією.
3. Описати особливості розвитку мовлення у дітей ринолалією.

Форма звіту: співбесіда.

1. Особливості розвитку мовлення у дітей з фонетичним недорозвиненням мовлення

В роботах науковців (Н. Гаврилової, С. Коноплястої, В. Тищенко, М. Шеремет та ін.), присвячених дослідженню мовленнєвого недорозвинення, значну увагу направлено на вивчення у дітей **фонетичного недорозвитку мовлення (ФНМ)**. Порушення звуковимови характеризується неправильною вимовою окремих звуків (особливо свистячих, та шиплячих). Фонетичні порушення спостерігаються при анатомічних відхиленнях в будові чи рухливості артикуляційного апарату – щелепи, зубів, язика, піднебіння – або наслідування дітьми неправильного мовлення. Дані порушення призводять до спотворення артикуляції окремих звуків, які впливають на чіткість та правильність мовлення. Зазвичай фонетичні порушення мовлення, не мають характерного впливу на засвоєння дітьми знань, але можуть впливати на формування їх особистості.

2. Особливості розвитку мовлення у дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення

До **фонетико-фонематичного недорозвитку мовлення (ФФНМ)** прийнято відносити дітей з ринолалією, дизартрією, дислалією яка має акустико-фонематичні та артикуляційно-фонематичні форми. Дана категорія дітей характеризується збереженням, нормальним слухом та відповідним до віку інтелектом, але у них порушується процес формування вимовної сторони мовлення, внаслідок дефекту слухового сприймання і вимови фонем. При цьому, діти мають проблеми з диференціацією звуків, їм важко зрозуміти акустичну і артикуляційну різницю між опозиційними звуками. Що призводить до недостатньо чіткого оволодіння складом слова, в наслідок, діти зазнають специфічні труднощі при засвоєнні читання та письма.

У дітей з ФФНМ у вимовній стороні мовлення спостерігається наступні дефекти: недиференційована вимова пар або груп звуків (заміни двох або трьох звуків одним); заміна складних за своєю артикуляцією звуків більш простими звуками; змішення звуків близьких за своєю артикуляцією і акустичними признаками; не сформованість ритмико-слогової структури слова; не сприйняття звуків; не розвинений звуковий аналіз слів.

3. Особливості розвитку мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення

У дітей із **загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ)** – порушене формування всіх компонентів мовленнєвої системи: як звукова (включаючи

фонематичні процеси), так і на смислова сторони мовлення. Загальний недорозвиток мовлення може спостерігатися при найбільш важких формах дитячої мовленнєвої патології; алалії, афазії, а також ринолалії, дизартрії – в тих випадках, коли одночасно виявляється недостатність словникового запасу граматичного устрою і переривчастий фонетико-фонематичний розвиток. У дітей даної категорії мовленнєвий розвиток має різний рівень вираження – від повної відсутності мовлення чи лепетного його стану до легких форм порушення мовлення з елементами фонетико-фонематичного і лексико-граматичного недорозвитку.

Однією з головних ознак, яка притаманна дітям з загальним недорозвитком мовлення є більш пізній початок його розвитку: перші слова з'являються у 3 – 4, а іноді і у 5 років. Граматика у цих дітей є недостатньо фонематично оформленою. Найбільш виразним показником є відставання експресивного мовлення при відносно кращому, на перший погляд, розумінню зверненого мовлення. Спостерігається недостатня мовленнєва активність, яка з віком, без спеціального навчання, різко падає.

Р. Левиною та співробітниками її лабораторії розроблено періодизація прояву загального недорозвитку мовлення: від повної відсутності мовлення до розгорнутих форм зв'язного мовлення з елементами фонетико-фонематичного та лексико-граматичного недорозвитку.

Новітній підхід Р. Левиної дозволив відійти від опису окремих проявів мовленнєвого недорозвитку і представити картину аномального розвитку дитини по ряду параметрів, що відображає стан мовленнєвих засобів та комунікативних процесів. Це дозволило у корекційних роботах з дітьми з ЗНМ переходити від одного рівня на інший, який проявляється у нових мовленнєвих можливостях для дитини. Індивідуальний темп просування дитини визначається тяжкістю його первинного дефекту та його формою.

Р. Левина та інші вчені виділяють три рівня мовленнєвого розвитку, що відображають типовий стан компонентів мовлення у дітей з ЗНМ.

I рівень мовленнєвого розвитку у дітей з ЗНМ характеризується обмежуваними мовленнєвими засобами спілкування. Пасивний словник у категорії цих дітей являється більш ширшим ніж активний, проте, розуміння мовлення поза ситуацією є вкрай обмеженим, фразове мовлення відсутнє. Часто мовлення супроводжується або замінюється мімікою, вказівними жестами. Диференцьоване позначення предметів та дій відсутнє. Назва дій замінюється назвами предметів та навпаки. Характерна багатозначність вживаних слів.

Здатність відтворити звукову та складову частину слова не сформована. Розуміння граматичних категорій слів ускладнене, діти не розуміють навидь однину та множину, мовленнєва активність несформована. Даний рівень називають – лепетним мовленням і без спеціального навчання діти можуть залишитись на цьому рівні увесь дошкільний період.

II рівень мовленнєвого розвитку у дітей з ЗНМ:

1. Активний словник збільшується не тільки за рахунок іменників, і дієслів, а і за рахунок прикметників, окремих прийменників.

2. У цих дітей виділяється де яке збагачення мовлення за рахунок використання окремих форм словозміни. Діти роблять спроби змінити слово за родом, числом, відмінком, дієслова за часом. Часто ці спроби є вдалими.
3. Дитина починає користуватись фразами, хоча часто вони бувають спотворені.
4. Покращується розуміння мовлення, збільшується пасивний та активний словники, формується розуміння окремих простих граматичних категорій.
5. Звуковимовна і складова структура слова, як правило ще різко порушені. Звуковим аналізом і синтезом діти не відповідають.

III рівень мовленнєвого розвитку у дітей з ЗНМ:

1. На фоні розгорнутого мовлення спостерігається неточне значення і неправильне вживання багатьох загальноживаних слів. В активному мовленні переважають іменники і дієслова, недостатньо слів які означають якість предмету, його стан, ознаки, дії. Дуже велику кількість помилок допускають у використанні прийменників, а складними прийменниками не користуються зовсім.
2. Недостатньо сформовані граматичні категорії, зокрема, діти путають відмінкові закінчення, змінюють час і вид дієслів, неправильно узагальнюють слова в реченні, майже не користуються способами словотворень.
3. У активному мовленні використовують переважно прості речення. Є великі труднощі при побудові складних речень.
4. У більшості дітей з цим рівнем зберігається порушення звуковимови, складової структури слова, що становить великі труднощі для оволодіння звуковим аналізом і синтезом.
5. Розуміння загально живаних слів, в основному адекватне, хоча іноді виявляється незнання окремих слів, діти можуть плутати значення слів, подібні за звучанням. Далеко не всі граматичні категорії є засвоєними. Часто ці порушення усного мовлення переноситься на читання, а особливо на письмо, діти допускають багато специфічних помилок.

4. Особливості розвитку мовлення у дітей із нерізко вираженим загальним недорозвиненням мовлення

Діти з **нерізко вираженим загальним недорозвиненням мовлення (НЗНМ)**, мають певні порушення у лексичній стороні мовлення, а також, в них страждає засвоєння семантичної структури слова; є труднощі у смислового зв'язку між словами; спостерігається пасивність словесних засобів; існує не сформованість різних типів значень слова (переносних, похідних, синонімічних, багатозначних та ін.), спостерігається бідність словникового запасу (Л. Бартенева, Р. Лалаєва, Є. Соботович, Л. Трофіменко та ін.) страждає узагальненість словесних значень та поняття співвіднесеності і лексичної системності (Л.Трофіменко, Є. Соботович).

Дітям важко розуміти складні тексти, засвоювати нові значення слів, користуватися зв'язним мовленням (Л. Андрусин, І. Баскакова, Є. Соботович та ін.). Також, зустрічаються помилки недиференційованого використання закінчень знахідного відмінку, що позначають живі та неживі істоти. Спостерігається недостатній рівень засвоєння парадигми дієвідміни атипових дієслів. У дітей з НЗНМ з дислалією, було виявлено (М.Савченко) порушення усного мовлення труднощі при засвоєні програмованого матеріалу з читання і письма.

У дітей **дислаліків** серед порушень звуковимовної сторони мовлення спостерігається спотворена вимова, взаємозаміни, заміни; діти мають труднощі при оволодінні письма, читання (Р.Белова-Давід, Н. Гаврилової та ін.) виникає складність у навчальному засвоєнні грамоти (М. Савченко), але процеси пізнавальної діяльності у них залишаються збереженими (В. Тарасун).

Діти з **дизартрією** мають проблеми у вимовній стороні мовлення, а читання, письмо, розуміння мовлення, обсяг пасивного та активного словника і граматична будова мови у цих дітей залишається не пошкодженою, але інколи може затримуватись у своєму розвитку (О. Правдіна, Н. Гаврилова та ін.).

Дизартрики страждають не сформованістю мовленнєвих кінестезій, що призводить до порушень мовних операцій, що забезпечують вибір потрібного слова. Відмічається недорозвиток стимульно-просторових синтезів, що впливає на порушення логіко-граматичних конструкцій у мовленні. Недостатність словникового запасу припадає на слова, що позначають просторові та часові уявлення та узагальнюючі поняття (Н.Гаврилова, В. Тарасун та ін.).

О. Алмазова, С. Конопляста, А. Іполітова та ін. відмічають, що у дітей з **ринолалією** порушення мовлення, супроводжується патологічними змінами тембру голосу, звуковимови, і обумовлено анатомно-фізіологічними дефектами мовленнєвого апарату, спостерігається фонетичний, фонетико-фонематичний та загальний недорозвиток мовлення, який спричинений вродженими аномаліями м'якого або твердого піднебіння, що зумовлює порушення мовлення та артикуляцію звуків.

Ринолаліки, мають проблеми у закономірностях будови мовлення, у них несформована мовленнєва практика, що призводить до порушень лексичної та синтаксичної сторін мовлення. Активний словник менше за пасивний, також існує обмеженість кількості слів які позначають абстрактні та узагальнені поняття. На письмі спостерігається стійкий аграматизм, що розглядається як незасвоєння ними правил правопису.

Література

1. Белова О.Б. Пропедевтика мовленнєвих порушень /Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2017. – 140с.

2. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення / Н. С. Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. соціально педагогічна. Вип. XX : у 2-х ч., ч.1 / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. – С. 293–315.
3. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей : монографія / Н. С. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. – 200 с.
4. Логопедія. Підручник, 2-е видання. За ред. М.К. Шеремет. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 672 с.
5. Логопсихологія : навч. посіб. / Конопляста С. Ю., Сак Т. В. ; за ред. М. К. Шеремет. – К. : Знання, 2010.
6. Рібцун Ю. В. Вплив ендогенних та екзогенних факторів на становлення мовленнєвої діяльності молодших дошкільників із ЗНМ [Електронний ресурс] /Юлія Рібцун // Народна освіта. – 2010. – Вип. № 2 (11). – Режим доступу до вид. : www.kristti.com.ua.
7. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. –

Питання для самоконтролю.

1. Охарактеризувати особливості розвитку мовлення у дітей з фонетичним недорозвиненням мовлення.
2. Розкрити особливості розвитку мовлення у дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення.
3. Описати особливості розвитку мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення.
4. Визначити особливості розвитку мовлення у дітей із нерізко вираженим загальним недорозвиненням мовлення.
5. Проаналізувати особливості розвитку мовлення у дітей з дислалією, дизартрією, ринолалією.

Тема 5: Методи і прийоми навчання дітей рідної мови

План:

1. Завдання з розвитку мовлення дітей.
2. Засоби здійснення з розвитку мови.
3. Форми навчання з розвитку мовлення.
4. Методи та прийоми навчання дітей мовленню.

Наочність: схеми, малюнки, таблиці.

Анотація: зміст лекції з теми навчальної дисципліни знайомить студентів з завданнями з розвитку мовлення (виховання звукової культури, розвиток словника, діалогічного, монологічного мовлення, формування граматичної будови мови, ознайомлення з художньою літературою та навчання грамоти); засобами що направлені на здійснення програми з

розвитку мовлення; формами, методами та прийомами навчання дітей рідної мови.

Перелік проблемних питань:

1. Методи навчання рідної мови.
2. Прийоми навчання рідної мови.

Перелік питань для самостійного опрацювання:

1. Описати словесні та наочні методи з розвитку мовлення.
2. Здійснити підбір наукових джерел, що розкривають форми роботи з розвитку мовлення.

Форма звіту: усна робота

1. Завдання розвитку мовлення дітей

Накопичення мовленнєвого досвіду у дітей раннього та дошкільного віку відбувається безпосередньо у спілкуванні з оточуючими їх людьми. Для подальшого формування комунікативних особливостей необхідно дотримуватись основних завдань, що сприятимуть подальшому мовленнєвому розвитку, а саме:

- виховання звукової культури;
- розвиток словника;
- формування граматичного мовлення;
- розвиток розмовного (діалогічного) мовлення;
- навчання розповіді (монологічне мовлення);
- навчання грамоти;
- ознайомлення з художньою літературою.

Виховання звукової культури мови дітей. На протязі дошкільного віку діти повинні оволодіти вмінням чітко і правильно вимовляти всі звуки та звукосполучення у словах, чітко розрізняти у вимовлянні і на слух близькі за звучанням групи звуків. Необхідно розвивати артикуляційний апарат дітей, удосконалювати дикцію, дихання, розвивати фонематичний слух.

Розвиток словника дітей. Даний період розвитку передбачає збагачення як пасивного так і активного словника, його закріплення й активізацію. Це відбувається у момент ознайомлення дітей з новими назвами предметів, дій, їхніх якостей, що зустрічають діти у повсякденному спілкуванні.

Формування граматичного будови мовлення. Дитини має навчитися граматично правильно змінювати слова і поєднувати їх в реченні; правильно вживати складні граматичні форми, використовувати в мові речення різних граматичних категорій (прості, поширені, складні); повинні оволодіти різними способами словотворення та словозміни.

Розвиток розмовної (діалогічної) мови дітей. Залучення дітей до різних форм спілкування: підтримувати розмову з дорослими і дітьми, відповідати на запитання, звертатися із запитаннями. Мовлення має збагачуватись інтонацією, виразністю, для цього дітей вчать використовувати у мовленні приказки, прислів'я, скороговки.

Навчання дітей розповіді (розвиток монологічного мовлення). В дошкільному віці діти повинні оволодіти основними типами зв'язного мовлення. Дитина повинна навчитись не тільки дібрати зміст для розповіді, а й використати необхідні для цього мовні засоби: інтонацію, логічні наголоси; дібрати найточніші слова; вміти будувати складні речення, дотримуватись зв'язку між реченнями; у старшому дошкільному віці необхідно дотримуватись чіткої композиційної структури, логічності, давати оцінку життєвим явищам, фактам.

Ознайомлення з художньою літературою. Дітей повинні вміти слухати і розуміти художні твори; оцінювати вчинки героїв, висловлювати своє ставлення до них; емоційно, виразно відтворювати зміст оповідань, казок; сприймати і розуміти окремі засоби художньої форми і виразності творів: зачин, повтори, кінцівку, епітети, порівняння, риму, ритмічність мови та ін.; розрізняти жанри.

Навчання грамоти. Передбачає ознайомлення дітей з реченням, словом, складом, звуковим аналізом слів, виконання вправ з підготовки до письма.

2. Засоби здійснення з розвитку мови

Основними засобами здійснення програми з розвитку мови дітей є: організація спілкування дітей у різних видах діяльності; сприймання різних видів зображувального мистецтва; використання технічних засобів; ознайомлення дітей з художньою літературою; мова вихователя як педагогічний фактор впливу на мову дітей.

- **рольові ігри** – активізують певну групу словника, пов'язану із змістом гри (професійний словник лікаря, моряка і т. ін.);
- **будівельні ігри** – збагачують словник дітей словами, що означають якість, величину, просторове розташування предметів (важкий, довгий, зверху, в середині);
- **рухливі ігри** – сюжетні – закріплюють знання та уявлення про предмети та явища (ігри за правилами); безсюжетні – виховують самостійність, орієнтацію в ситуаціях;
- **ігри-драматизації** – сприяють формуванню правильного темпу, мовного дихання, дикції, виразності;
- **дидактичні ігри** – закріплюють словник, сприяють формуванню мовних умінь і навичок (побудувати речення, пригадування вірша, описування події, відгадування загадок тощо).

Сприймання різних видів зображувального мистецтва, різних видів театрів, мультфільмів, кінофільмів, змісту дитячої книги є важливим засобом розширення уявлень, знань про навколишню дійсність і розвитку мови дітей. Цей вплив посилюється тими почуттями, емоціями, переживаннями, які супроводжують сприймання будь-якого виду мистецтва.

3. Форми навчання з розвитку мовлення

Форма навчання – це спеціально організована діяльність вихователя і дітей, яка протікає в установленому порядку і в певному режимі. Розвиток мовлення дітей в дошкільному закладі здійснюється в двох формах – на організованих заняттях і в повсякденному житті.

Таблиця 5.1.

Структура заняття

Комплексні заняття	Комбіновані заняття	Тематичні заняття
Включає види мистецтва: - образотворче; - музичне; - художнє слово. Забезпечує розвиток: - зв'язного мовлення; - словника; - звукової культури; - граматичної будови мовлення.	Складається з не пов'язаних між собою окремих частин. У кожному частину заняття включаються в різні види діяльності, зміна яких підтримує інтерес до навчального матеріалу, сприяє формуванню вмінь розподіляти і переносити увагу, активізує пізнавальні процеси.	Забезпечує поглиблене вивчення конкретної теми (підсумкове)

За дидактичною метою можна виділити такі типи занять:

- виклад нового матеріалу (екскурсія на будівництво, спостереження за працею лікаря, огляд кабінету завідуючого, читання нових творів, пізнавальна розповідь вихователя з використанням ілюстративного матеріалу, перше заняття з навчання розповідання);
- закріплення знань, умінь і навичок (розповіді або бесіди про побачене на екскурсії, розглядання знайомих іграшок або предметів, повторне читання, вправлення з розповідання тощо).
- систематизація й узагальнення пройденого матеріалу (окремі дидактичні ігри, наприклад "Кому що потрібно", узагальнюючі бесіди);
- комбіновані заняття, на яких здійснюється засвоєння нового матеріалу, повторення його і практичне застосування;
- контрольні заняття, метою яких є перевірка засвоєння дошкільниками програмних вимог. Вони проводяться для виявлення рівня знань, умінь і навичок, здобутих за певний період часу (місяць, квартал, півріччя).

Дидактичні вимоги до занять:

1. Ретельна підготовка заняття, визначення змісту і прийомів навчання. Поєднання з іншими завданнями. Чітко визначені мовні завдання і мовний зміст. Підбираються методи і прийоми, для засвоєння програмного матеріалу, продумуються структура і хід заняття. Готуються необхідний наочний матеріал. Визначаються індивідуальні завдання.
2. Включається принцип розвиваючого навчання. В зв'язку з цим дітям потрібно давати завдання на досить високому рівні труднощів, щоб

виконання їх вимагало активної розумової діяльності.

3. Виховний характер заняття. На заняттях з розвитку мови реалізується принцип виховуючого навчання. Заняття допомагають виховувати такі морально-вольові якості, як цілеспрямованість, дисциплінованість, вплив на формування пізнавальних інтересів.
4. Емоційний характер заняття. Заняття повинно приносити дітям почуття задоволення. Це досягається використанням доступних і цікавих для дітей прийомів навчання.
5. Мовна активність на всіх етапах заняття. Дитина повинна слухати, думати, бути готовою дати відповідь. Тут є можливість формувати у дітей навички організованої суспільної мовної поведінки: вміння слухати інших, висловлюватись, коли запитують, слухати і розуміти мову, звернену до всіх.
6. Поєднання колективного характеру заняття з індивідуальним підходом та диференційованим навчанням.
Фронтальні форми роботи — загальні завдання, відповіді хором повинні поєднуватись із індивідуальними завданнями та роботою з підгрупами дітей. На основі знання індивідуальних типологічних особливостей та рівня мовного розвитку вихователь ділить групу на дві — три підгрупи, пропонує їм відповідні завдання і прийоми навчання.
7. Організація заняття. Заняття з розвитку мови організується залежно від конкретних завдань і змісту: вони можуть проводитись у груповій кімнаті, в музичному залі, на майданчику тощо.

4. Методи та прийоми навчання дітей мовленню

Методи навчання — це способи спільної діяльності вихователя і дітей, спрямовані на розв'язання завдань розвитку мови.

Класифікують методи навчання за різними ознаками:

- за характером керівництва розумовою діяльністю учнів (пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемний, частково-пошуковий, дослідницький);
- за джерелом знань (наочні, словесні, практичні);
- за типом діяльності (практичні, практико-теоретичні, теоретичні).

У дошкільній педагогіці методи навчання класифікуються переважно за джерелом знань. Розгляньмо їх.

Наочні методи:

- спостереження;
- екскурсії;
- огляди-екскурсії;
- розглядання предметів;
- картин;
- перегляд діафільмів;
- кінофільмів;
- телепередач;

- дидактичні ігри з наочністю.

Використання цих методів відповідає дидактичному принципу наочності і наочно-дійовому та наочно-образному характеру мислення дошкільників. Ефективність засвоєння дітьми знань, формування повноцінних уявлень, розвиток таких психічних процесів, як сприймання, пам'ять, мислення і на цій основі розвиток мови, великою мірою залежить від того, наскільки широко в пізнавальну діяльність включаються різні форми чуттєвого сприймання.

Словесні методи. Значення цієї групи методів полягає в тому, що вони дають можливість здійснювати в єдності розширення та закріплення знань дітей про навколишнє і формувати їхні мовні вміння і навички.

До словесних методів належать:

- читання;
- розповідання художніх творів;
- заучування віршів;
- бесіди;
- розповіді дітей;
- переказ.

Словесні методи дають можливість розвивати в дітей уміння розуміти зміст мови, застосовувати знання без опори на наочність. Уміння успішно засвоювати нові знання, сприймаючи повідомлення без наочності, забезпечує перехід знань на вищий рівень узагальнення, їх систематизацію. Спілкування дорослих і дітей викликає почуття, формує певне ставлення до змісту. Слово вихователя — взірць для наслідування і засвоєння літературних норм мови.

Читання художніх творів розширює і збагачує знання дітей, формує здібності до сприймання і розуміння художньої літератури, відтворення словесного образу, формування розуміння основних взаємозв'язків, здатність розуміти образність творів, викликати емоційну активність.

До словесних методів належить бесіда. За дидактичною метою бесіди поділяють:

- вступні;
- супроводжуючі;
- заключні.

Вступні бесіди проводяться тоді, коли вихователь знайомить дітей з новими явищами, формує нові навички, способи дії. Під час вступної бесіди він виявляє знання, досвід дітей з даної теми, уточнює їх, активізує і на цій основі ставить перед дітьми пізнавальні і практичні завдання, викликає до них інтерес.

Супроводжуюча бесіда використовується під час спостережень, екскурсій, розглядання картин.

Заклучна, або узагальнююча, бесіда проводиться з метою систематизації знань, їх дальшого поглиблення й усвідомлення. Вона планується як самостійне заняття. За допомогою спеціально підібраних

запитань вихователь активізує пізнавальну діяльність, виправляє і розвиває думку, доповнює знання, вчить простим міркуванням. Такий поживлений обмін думками сприяє розвитку мислення і пізнавальних інтересів, розвитку мови.

Практичні методи. Мета цих методів – навчити дітей на практиці застосовувати одержані знання, допомогти набутти й удосконалити мовні вміння і навички. У дитячому садку практичні методи часто мають ігровий характер. До них належать дидактичні ігри, наочні ігри-заняття, ігри-інсценівки.

До практичних методів відносяться:

- словесні дидактичні вправи;
- ігрові методи;
- елементарні досліди;
- моделювання.

Вправи – це багаторазове повторення дітьми розумових і практичних дій. Вправи можуть бути різного характеру: імітаційного (просте повторення важкого слова для його запам'ятовування, звуку для оволодіння вимовою), конструктивного (вправляння в оволодінні розумовою дією – підбір узагальнюючих слів до групи прикметників чи іменників, підбір протилежного за значенням слова тощо), творчого (використання засвоєних способів в нових умовах, наприклад, самостійна постановка запитань у бесіді).

Ігровий метод має уявну ігрову ситуацію. При використанні ігрового методу за дорослим зберігається ведуча роль: він визначає зміст навчальних завдань, характер і послідовність ігрових і практичних дій, показує зразок виконання завдання, пояснює, виправляє помилки, допущені дітьми, викликає активність і самостійність дітей.

Одним із видів ігрового методу є *автодидактична* гра, в якій усі дії дітей можна регулювати ігровими завданнями й ігровими правилами. Автодидактична гра використовується з метою закріплення, уточнення, систематизації наявних уже знань.

Роботу із знайомим літературним текстом можна проводити за допомогою гри-драматизації, інсценування.

На заняттях з розвитку мови та ознайомлення з навколишнім, при ознайомленні з деякими предметами і явищами побуту, природи можуть бути використані *методи трудового характеру* (наприклад, приготування їжі), обстежуючи (пошукові) дії з метою виділення якостей і властивостей предметів.

На заняттях з навчання грамоти, розвитку зв'язного мовлення використовується *моделювання* як наочно-практичний метод. В основі моделювання лежить принцип заміщення реальних предметів іншими предметами, зображеннями, знаками. Діти рано оволодівають вмінням заміщення об'єкта у грі. Це дає можливість перенести ці вміння в навчання і застосовувати моделі. Так, діти старшого дошкільного віку оволодівають вмінням за допомогою схеми та фішок відтворити звукову, складову

модель слова, графічно зобразити словесний склад речення, позначити схематично структуру, діючих осіб розповіді.

Вибір методу залежить від дидактичної мети навчання і змісту освітньої роботи. В практиці роботи всі перелічені методи рідко використовуються ізольовано, а, як правило, в різних комбінаціях один з одним. Залежно від змісту навчального матеріалу, від вікових особливостей дітей перевага надається тому чи іншому–методу.

Прийом – це елемент, складова частина методу. Кожен метод, як правило, включає кілька прийомів. У методиці розвитку мови, як і в дошкільній педагогіці, прийоми класифікуються залежно від місця в них наочності й емоційності. Вони поділяються на **наочні, словесні та ігрові**.

Найважливішими є **словесні прийоми**:

- мовний зразок;
- запитання;
- пояснення;
- вказівка;
- оцінка дитячого мовлення.

Мовний зразок – правильна, спеціально підготовлена мовна діяльність дорослого, яку повинні наслідувати діти. Зразок може мати форми слова, речення, зв'язного висловлювання.

Запитання – словесне звертання, що вимагає відповіді, передбачає використання наявних знань. У роботі з дітьми використовуються як репродуктивні запитання, які вимагають простого відтворення, констатації фактів (*що? який? де? куди? як?*), так і пошукові, тобто такі, що вимагають умовиводів (*навіщо? чому? чим схожі?*). Зв'язна розповідь на запитання має бути у вигляді плану. Питання плану повинні бути простими, зрозумілими дітям: чіткими, логічними з опорою на чуттєвий досвід.

Пояснення широко використовуються в процесі спостережень, розглядання картин, предметів, щоб допомогти дітям зрозуміти окремі сторони, взаємозв'язки, причинкові залежності предметів і явищ.

Вказівками називаються пояснення дітям змісту і послідовності навчальних дій.

Оцінка дитячого мовлення – це розгорнуте мотивоване судження про засвоєння дитиною знань, якість виконання, про мовні вміння і навички. Оцінюватися може не лише зміст, форма мови, а й прояв дітьми старанності, творчості, ініціативи.

Наочні прийоми – показ картинки, іграшки, предмета, руху або дії, показ артикуляції звуків. Показ супроводжується словесними прийомами: поясненням, вказівкою, запитанням.

Ігрові прийоми – створення ігрової ситуації, виконання ігрових дій, звуконаслідування, загадкова інтонація голосу, використання жартів. Як ігрові прийоми можуть виступати елементи дидактичної гри, гри-драматизації. У практиці роботи найчастіше використовується комплекс прийомів.

Література

- 1.Бєлова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
- 2.Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
- 3.Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
5. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
- 6.Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-є. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
- 7.Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Питання для самоконтролю.

1. Охарактеризуйте завдання з розвитку мовлення, що включає звукову культуру, розвиток словника, формування граматичного будови мовлення.
2. Розкрийте завдання з розвитку мовлення, що включає формування діалогічного та монологічного мовлення, ознайомлення з художньою літературою, навчання грамоти.
3. Опишіть засоби які використовують для розвитку мовлення дітей
4. Проаналізуйте різні форми навчання з розвитку мовлення дітей
5. Охарактеризуйте типи занять за дидактичною метою.
6. Визначте дидактичні вимоги до занять.
7. Охарактеризуйте методи, які використовують для розвитку мовлення.
8. Опишіть словесні методи навчання з рідної мови.
9. Розкрийте сутність наочних методів навчання для розвитку мовлення.
- 10.Охарактеризуйте практичні методи навчання для розвитку мовлення.
- 11.Визначить прийоми які використовують для розвитку мовлення.

Тема: 6 Методика розвитку зв'язного мовлення

План:

1. Розвиток зв'язного мовлення та мовленнєвих функцій.
2. Методика проведення бесід з дітьми.
3. Види дитячих розповідей і прийоми навчання розповіді.
  - Методика навчання дітей розповідям з власного досвіду.
  - Методика навчання дітей творчої розповіді.
  - Методика навчання переказу художніх творів.

- Методика навчання дітей описовим розповідям.
- Методика роботи з дидактичною картиною.

4. Дидактичні ігри та їх роль у розвитку зв'язного мовлення.

Наочність: схеми, малюнки, таблиці, відео.

Анотація: зміст лекції з теми навчальної дисципліни знайомить студентів з методиками які направлені на розвиток зв'язного мовлення: навчання дітей бесіди, розповіді з власного досвіду, творчої, описової, з переказом художніх творів, за дидактичною картиною, з використанням дидактичних ігор.

Перелік проблемних питань:

1. Методика розвитку зв'язного мовлення.
2. Методи та прийоми навчання дітей розповіді.
3. Методика використання дидактичних ігор.

Перелік питань для самостійного опрацювання:

1. Описати заняття для дітей раннього віку, що включає розповідь власного досвіду.
2. Охарактеризувати заняття для дітей дошкільного віку, направлене на розвиток творчої розповіді.
3. Розкрити сутність заняття для дітей старшого дошкільного віку, що включає переказ художнього твору.
4. Проаналізувати заняття для дітей раннього віку, направлене на розвиток описової розповіді.
5. Описати заняття з розвитку мовлення для дітей раннього віку, за дидактичною картинкою.

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Скласти заняття на розвиток зв'язного мовлення для дітей раннього віку.
2. Скласти заняття на розвиток зв'язного мовлення для дітей дошкільного віку.

Форма звіту: усна, письмова робота

1. Розвиток зв'язного мовлення та мовленнєвих функцій

Провідну роль у процесі мовного розвитку дошкільника відіграв розвиток зв'язного мовлення, оскільки речення є одиницею мови.

Існує два типи зв'язного мовлення:

- діалогічне
- монологічне.

В ранньому віці мовлення дитини, виступає засобом спілкування з оточуючими її людьми, безпосередньо пов'язано з практичною діяльністю та з наочною ситуацією, в якій відбувається спілкування. Даний період розвивається діалогічне мовлення – дитині легше розповісти про щось окремими словами, реченнями, відповідями на запитання, ніж зв'язною розгорнутою розповіддю.

Спілкування дитини здійснюється за допомогою **ситуативного мовлення**, яке має переважно діалогічний характер. Воно експресивне, уривчасте, аграматичне. Ситуативне мовлення цілком зрозуміло для

співрозмовників, але не для сторонньої людини, яка не знає ситуації. Замість зв'язного викладу дитина обмежується окремими короткими реченнями, широко використовує займенники *він, вона, вони*, прислівники *там, тут, це*. Ситуативне мовлення характеризується підвищеною експресивністю. Дитина жестикулює, приймає різні пози, супроводжує свою мову мімікою.

Під впливом розширення кола спілкування і пізнавальних інтересів дитина оволодіває контекстним мовленням. **Контекстне мовлення** вимагає повного опису ситуації, щоб бути зрозумілою без безпосереднього сприймання цієї ситуації. Переказ книжок, розповіді про цікаві факти або описування предмета не можуть бути зрозумілі слухачам без зв'язного викладу. Дитина починає сама до себе ставити певні вимоги і намагається слідувати їм при побудові розповіді.

Нові потреби спілкування і діяльності ведуть до інтенсивного оволодіння мовою, її словниковим складом і граматичною будовою, внаслідок чого мовлення дитини стає зв'язним. Рівень зв'язності мовлення залежить перш за все від завдань і ситуації, в якій відбувається спілкування, а також від її змісту. Контекстне мовлення не витісняє ситуативне – вони співіснують залежно від умов і характеру спілкування.

Після трьох років дитина починає оволодівати **внутрішнім мовленням**. З цього часу мовлення для неї стає не тільки засобом спілкування, а виконує вже й інші функції, насамперед пізнавальну: засвоюючи нові слова і нові граматичні форми, дитина розширює своє уявлення про навколишнє, про предмети і явища дійсності та їхні зв'язки.

Паралельно з розвитком комунікативної і пізнавальної функцій у дитини починається засвоєння мовлення як регулятора її поведінки, розвивається регулятивна функція. Першими словами – регуляторами її поведінки є слова *можна, не можна*, дієслова у наказовій формі типу *іди, принеси* тощо. Дитина планує дії власної поведінки, з'являється плануюча функція мови – найвища форма володіння мовленням. До кінця дошкільного віку дитина оволодіває всіма основними формами усного мовлення.

Особливим типом мовлення дитини є **пояснювальне мовлення**. В старшому дошкільному віці у дитини з'являється потреба пояснити товаришу зміст гри, будову іграшки тощо.

Пояснювальне мовлення вимагає певної послідовності викладу, виділення головних зв'язків і відношень в ситуації, яку співрозмовник повинен зрозуміти. Пояснювальний тип зв'язного мовлення має суттєве значення як для формування колективних стосунків дітей, так і для їх розумового розвитку. Цей тип мовлення в дошкільному віці тільки починає розвиватися, тому дитині дуже важко вислухати до кінця пояснення дорослого. Дитина прагне швидше розпочати гру, відволікається від пояснень умов і правил гри.

2. Методика проведення бесід з дітьми

Одним із основних методів розвитку діалогічної мови у дітей дошкільного віку на заняттях є бесіда.

Бесіда – це організована, цілеспрямована розмова дорослого з дітьми з певної теми, яка складається із запитань і відповідей.

Змістом бесіди є програмний матеріал по ознайомленню дітей з навколишнім: з предметами побуту, праці, з побутом і працею людей, явищами природи, суспільним життям, святами, з іграми, навчанням і працею дітей у дитячому садку. Зміст бесіди може складати обговорення прослуханих казок, оповідань, віршів, розглянутих картин, мультфільмів, телепередач тощо.

Структура бесіди залежить від теми, змісту, віку дітей. У ній взаємопов'язані такі структурні елементи, як *початок бесіди, основна та заключна частини*. Бесіда повинна починатися з опису конкретних образів, емоційно яскравих спогадів дітей про цікавий випадок.

Почати бесіду можна по-різному – із згадування, з розповіді, з розгляду картинки, іграшки, предмета, з загадування загадки, читання вірша, які мають пряме відношення до теми.

В основній частині бесіди розкривається її конкретний зміст. Готуючи бесіду, необхідно спланувати її етапи. До дітей послідовно ставляться запитання, які спрямовують їхню активність. По ходу бесіди вихователь дає пояснення, стверджує дитячі відповіді, узагальнює їх, показує наочний матеріал і т. ін. Бесіда повинна бути емоційною, жвавою, підвищувати активність дітей. Залежно від змісту бесіди в ній в різних поєднаннях використовуються такі прийоми, як запитання, пояснення, показ наочного матеріалу.

Успіх і педагогічна результативність бесід багато чому залежить від правильно поставлених перед дітьми запитань, які можна поділити на дві групи:

1. Запитання які вимагають від дітей простої відповіді чи описування предметів, явищ. Це запитання *що? хто? який? куди? та ін..* Вони ставляться на початку бесіди для того, щоб відновити в пам'яті дитини те, що вона бачила, переживала.

2. Друга група запитань вимагає від дітей деяких логічних узагальнень, умовиводів, встановлення причинних зв'язків, розкриття змісту теми (для чого? чому? навіщо? чим схожі? як узнати? та ін.).

Запитання вихователя повинні розкривати зміст теми і спрямовувати думку дітей на правильну відповідь. Тому їх треба формулювати чітко, конкретно, коротко (*Як машини допомагають будівельникам будувати будинки? Де роблять іграшки?*).

Крім основних запитань вихователь повинен використовувати і допоміжні – *навідні та підказуючі*. Навідні запитання займають основне місце серед допоміжних, вони допомагають дитині не тільки точніше засвоїти зміст того, про що запитують, а й наштовхують на правильну

відповідь, дають можливість самостійно впоратись з нею, наприклад: "А що ще у нас є цікавого в місті? Яка річка? Де вона називається?"

Значно менше місце повинні займати підказуючи запитання, які містять у собі готову відповідь. діти, відповідаючи на них, повинні тільки ствердити чи заперечити, наприклад: "А ти бачив пам'ятник на площі?" Ці запитання треба ставити тільки дітям, які не впевнені у своїх силах, повільно думають. Відповівши на таке запитання, дитина сміливіше відповідатиме на наступні.

Важливим показником активної участі дітей у бесіді є їхні запитання, які вони ставлять до вихователя і своїх однолітків.

Відповіді дітей на запитання мають бути розгорнуті, осмислені, з використанням різних синтаксичних структурних фраз (2 –3) логічно пов'язаних між собою.

Для уточнення уявлень дітей в бесіді можна використовувати наочний матеріал: картинку, іграшку тощо. Наочний матеріал повинен повністю відповідати програмному змісту бесіди. В бесіду можна включити прослуховування казок, історій, літературних текстів, що підвищує емоційність сприймання матеріалу. Можна використати також ігрові вправи, загадки, читання художніх творів.

У заклучній частині бесіди вихователь пропонує дітям прочитати знайомий вірш, заспівати пісню, близьку за змістом до теми бесіди. Можна прочитати художнє оповідання, провести дидактичну гру, прослухати звуковий запис.

3. Види дитячих розповідей і прийоми навчання розповіді

Усі розповіді можна умовно поділити на розповіді: наочні, словесні за змістом:

- фактичні
- творчі.

Фактичні розповіді можуть супроводжувати сприймання дитини (за спостереженням) або спиратися на її уявлення (по пам'яті). У придуманих розповідях діти використовують свій попередній досвід, але окремі відомості об'єднують новою ситуацією. Це може бути розповідь з реалістичним змістом (розповідь про якийсь випадок про уявні дії і вчинки людей, зображених на картині), казка, де дійовим особам надаються фантастичні якості.

За формою розповіді можуть бути:

- описові; сюжетні.

Описова розповідь – це виклад характерних ознак предмета або явища. Частіше зустрічаються описові розповіді фактичного характеру: опис картини, предметів, іграшок. На початку розповіді називається предмет, а потім вказуються характерні ознаки, призначення предмета аг дії з ним.

Різновидами описових розповідей є *порівняльна* і *пояснювальна*. Дошкільників вчать складати опис двох предметів з контрастними

ознаками, а також пояснювальні розповіді з елементами розмірковування доведення у супроводі показу названих дій.

Сюжетна розповідь – це передача подій, які змінюються в часі. В ній обов'язково повинні бути дійові особи. Сюжетна розповідь найчастіше має творчий характер наприклад: сюжетна розповідь – казка про іграшки; розповідь про дійових осіб картини (що вони робили до зображеної події, що робитимуть потім); розповідь на запропоновану тему.

Велике значення у навчанні розповіданню має зміст розповіді:

- за сприйманням (опис іграшки, предмета або картинки, які діти розглядають);
- по пам'яті (про те, що сприймали до моменту розповідання);
- за уявою (придумана розповідь, яка побудована на основі роботи уяви).

Прийоми розповідей:

- зразок розповіді вихователя;
- план розповіді;
- складання розповіді за частинами;
- колективне складання розповідей та ін.

Зразок розповіді – це опис предмета, події, явища, доступний для наслідування дітьми як за змістом, так і за формою. Зразок повинен мати цінний виховний зміст, у ньому треба описувати хороші вчинки, дружні почуття тощо. Для розповіді треба підібрати конкретний факт чи подію, розповідати послідовно, не відходячи від сюжетної лінії розповіді; мовлення має бути живим, образним, речення короткі.

План розповіді – це два-три основних запитання, які визначають зміст і послідовність викладу. У процесі заняття план треба поповнювати новими запитаннями, це активізує увагу дітей, дає можливість індивідуалізувати завдання.

На деяких заняттях можна застосувати складання розповіді за частинами або колективне складання розповіді. Цей прийом використовується при складанні розповіді за картиною, яку можна поділити на кілька частин, а також при складанні розповіді описового характеру з колективного досвіду, коли вихователь поділяє її на дрібніші частини або підтеми, та коли діти складають колективний лист дітям іншого дитячого садка, хворому товаришу.

Методика навчання дітей описовим розповідям

Описування предметів, іграшок учить дітей виділяти найхарактерніші ознаки предметів, знаходити для опису точні слова і вирази, визначати відмінне і схоже в предметах у процесі їх порівняння. Вправи на описування іграшок, предметів готують дітей до проведення дидактичних ігор на описування.

Діти повинні описувати найхарактерніші ознаки предмета, не називаючи його, впізнавати предмет за описом. Крім того, в процесі описування треба вчити дітей порівнювати предмети між собою, виділяючи

різницю між ними, а також спільні ознаки. Описуванню іграшок повинно передувати розглядання їх, під час якого діти вчать виділяти деталі і якості іграшок, оволодівають відповідним словником. Вихователь ставить запитання щодо зовнішнього вигляду, якостей Іграшки, дій з нею. Діти підбирають порівняння, використовують різноманітну лексику.

На перших заняттях вихователь використовує загальний наочний матеріал (шість – вісім досить великих предметів або іграшок). Потім можна проводити заняття з індивідуальним роздавальним матеріалом. Для таких занять треба підбирати іграшки невеликі, різнорідні (але примірно однакової складності).

Важливе значення має описування натуральних предметів, знайомих дітям з життєвої практики. Це можуть бути об'єкти природи, знаряддя праці, посуд, швейне приладдя, письмове (для підготовчої групи), різні предмети (ключі, ложка, ліхтарик тощо).

Уміння описувати предмети закріплюється в інших видах діяльності (образотворчій, рольових іграх, конструюванні тощо).

Методика роботи з дидактичною картиною

Ефективним засобом розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку є картина. Вона викликає у дітей бажання поговорити про зображену ситуацію, наштовхує їх на розповідь, активізує досвід, у дітей з'являється потреба висловитись, розповісти про свої спостереження, враження. Картинка є стимулом для розвитку складнішого виду мовної діяльності, яким є творче розповідання.

Таблиця 6.1.

Використання прийомів для роботи з картинкою

3–4 років (молодша група)	4–5 років (середня група)	5–6 років (старша група)
<ul style="list-style-type: none"> • звуконаслідування; • імітація рухів; • відповіді на запитання; • читання віршів; • читання оповідань; • розповідь з власного досвіду. 	<ul style="list-style-type: none"> • опис за навідними запитаннями; • складання колективної розповіді; • складання короткої розповіді за зразком; • складання розповіді за планом. 	<ul style="list-style-type: none"> використання складних сюжетів; • підкріплення розповіді власним досвідом; • емоційне забарвлення розповіді; • складання розповіді за зразком та планом; • домислення початку події та кінця; • придумування назви; • з'єднання за змістом серії картин; • переказ за ілюстрацією знайомого тексту; • складання описових, сюжетних, творчих розповідей до картинок.

Розповідання за картиною – це складна розумова діяльність, в якій мають місце аналіз, синтез, порівняння, умовивід.

Навчання дітей розповіді за картиною позитивно впливає на поведінку дітей, на вироблення в них якостей, необхідних для успішного навчання в школі. У дітей виникають інтерес до занять, вимогливість до себе, здатність уважно стежити в процесі занять за вказівками вихователя і мовою товаришів, прагнення до самостійності, вимогливість до своєї мови і мови інших, самокритичність та інші якості.

Успіх навчання розповіданню залежить від розуміння дітьми сюжету картини. Молодшим дошкільникам ще важко виділити головне в сюжеті картини. Дитина намагається спочатку перерахувати всі предмети.

Методика навчання дітей розповідям з власного досвіду

Матеріалом для розповідей з власного досвіду є дитячі спогади або уявлення. Під час таких занять діти вчаться використовувати свій життєвий досвід, передавати його в зв'язній розповіді, у них формується вміння зрозуміло, чітко, послідовно викладати свої думки без опори на наочний матеріал.

Вимоги до дітей при виконанні розповіді з власного досвіду

- зв'язна розповідь про свої враження (3–4 роки);
- зв'язно, послідовно й емоційно розповідання про випадки з свого життя (3–4 роки);
- яскраве, чітке уявлення про предмети розповіді (3– 5 років);
- підкріплення розповіді емоціями (3–6 років);
- узагальнення досвіду, моральних суджень (5–6 років);
- пошук відповіді на запитання (5–6 років);
- розв'язання логічних завдань (5–6 років);
- продовжувати думку дорослого (5–6 років).

Прийоми для збагачення досвіду дітей:

- екскурсії;
- спостереження;
- бесіди;
- придумування за зразком;

Вимоги до навчання розповіді:

- повідомлення теми для розповіді;
- коротенька бесіда, розробка плану для розповіді;
- зразок розповіді, з чіткою послідовністю викладу (мова зразка має бути чіткою, образною, доступною).

Зразок розповіді включає:

- конкретний факт чи подію;
- виховну цінність;
- доступність як за змістом, так і за мовним оформленням.

чітку структуру: опис часу і умови, в яких відбулася подія; опис як розгорталася подія; кінець події.

- навідні запитання, вказівки, підказка потрібного слова, вислів;
- оцінка дитячої розповіді.

Методика навчання дітей творчої розповіді

В основі творчої розповіді лежить творча уява. В нових комбінаціях синтезуються уявлення пам'яті, перетворюються засвоєні раніше знання.

У дітей дошкільного віку переважає відтворююча уява. В практичній, предметній діяльності (грі, конструюванні, малюванні) відтворююча уява широко проявляється вже в ранньому і молодшому дошкільному віці. В словесній діяльності вона виникає лише в кінці шостого і на сьомому році життя. На цьому етапі уява набуває активного і творчого характеру. Придумуючи розповідь про життя вигаданого героя, дитина здійснює аналіз подібних випадків з свого досвіду, пережитих особисто або почутих від інших, а потім творчо синтезує нове явище, створює новий сюжет, новий образ героя й обставини його життя.

Продуктом творчого розповідання дітей виступає логічно послідовна розповідь сюжетного чи описового характеру. За змістом вона може бути реалістичною чи з елементами фантазування (придумування казок).

Навчання дітей вмінню придумувати творчі розповіді позитивно впливає на розвиток мови. Діти вправляються в активному використанні словника рідної мови, вчать граматично правильно будувати речення, логічно поєднувати їх у розповіді. Це допомагає дитині оволодіти усною, а пізніше і письмовою мовою, вчить їх правильно виражати свої думки.

Вимоги до дітей при виконанні творчої розповіді

- уміння складати сюжетні розповіді, казки;
- дотримання композиції викладу;
- характеристика персонажів;
- придумування подій;
- використання в мовленні образних слів, епітетів, порівнянь;
- продовження та закінчення творчої розповіді;

Форми творчої розповіді:

- розповіді-інсценівки;
- розповідь за картинкою;
- розповідь про уявного персонажу;
- розповідь про природні явища;
- прослуховування розповідей (на різноманітних цифрових носіях) та їх продовження тощо.

Навчальні прийоми:

- зразок;
- план;
- вказівки;
- оцінка.

Вказівки бувають такі:

- розповісти детально;
- продумати свою розповідь;
- продумати початок розповіді;
- обов'язково розповісти про те або інше та ін.

Оцінка розповідей. Оцінювати дитячі розповіді треба індивідуально, враховуючи і творчі вміння, і вміння зосереджено працювати, складати розповідь до кінця. Якщо дитина недостатньо оволоділа вмінням, самостійно складати розповідь, її треба підтримати, допомогти створити цікавий сюжет.

Серед педагогічних завдань велике значення має навчання дітей елементам композиції (як розпочати розповідь, як розгорнути дію, чим закінчити), а також навчання виразними засобами розкрити образ героя (придумати ім'я, описати обличчя, одяг, настрій основних дійових осіб). Для того щоб розповіді були різноманітними, змістовними, треба вчити дітей умінню описувати місце дії, пейзаж, погоду.

Для розв'язання цих завдань доцільно на перших етапах навчання послідовно пропонувати дітям окремі творчі завдання:

- уявити собі якийсь предмет (Як би ти хотіла одягнути ляльку?),
- словами "намалювати" картину (Де більше всього любив герой гуляти з своїм цуценятком?).

Робота над змістовністю і різноманітністю творчих розповідей повинна йти паралельно із збагаченням досвіду дітей, з розширенням їхнього словника.

Методика навчання переказу художніх творів

Переказ – це відтворення літературного зразка у виразному мовленні, це метод розвитку зв'язного монологічного мовлення дітей.

Психологічно переказ являє собою складну розумову навичку, яка формується поступово в процесі навчання. Це діяльність, якій активну участь беруть пам'ять, мислення, уява, мовлення. Перш ніж переказати твір, необхідно глибоко його усвідомити, продумати і відчувати його зміст, ідею. При цьому дитина не тільки запам'ятовує окремі його епізоди, а й вбирає думки, встановлює логічні зв'язки між ними.

У процесі читання і переказування літературних творів закріплюються знання про життя тварин, побут людей, явища природи тощо. Переказуючи, дитина вчиться говорити зв'язно, послідовно, формується граматична правильність мови, збагачується й активізується словник дітей.

Переказування привчає дітей до розумової праці, готує їх до школи, сприяє формуванню інтересу до літератури. Велике значення має переказування для морального виховання дітей. Внаслідок осмислювання поведінки літературних героїв формується правильне ставлення до різних моральних якостей, вміння їх виділити: сміливість, працьовитість,

ввічливість тощо. На літературних зразках у дітей виховуються позитивні моральні якості особистості і поведінки.

Вимоги до текстів для переказу:

- доступність для розуміння;
- прості;
- чітка конструкція – початок, середина, кінець;
- частини логічно пов'язані між собою;
- не велика кількість описів;
- усвідомлення дитиною суті твору.

Завдання щодо ознайомлення дітей з художньою літературою:

- виховувати вміння емоційно характеризувати героїв з художніх творів;
- вчити уважно слухати і розуміти зміст художніх творів;
- формувати вміння аналізувати художній твір;
- збагачувати словник лексиною з художніх творів;
- вчити переказувати окремі речення, образні вирази;
- вчити запам'ятовувати забавлянки, вірші.

Форми роботи:

- читання;
- бесіда;
- формувати вміння аналізувати художній твір;
- розповідання;
- літературні вікторини;
- тематичні дії;
- театралізовані вистави;
- перегляд ілюстрацій;
- переказ за малюнками;
- слухання аудіо матеріалів, перегляд відеозаписів.

Таблиця 6.2.

Виконання дітьми розповіді за художнім твором

3–4 років (молодша група)	4–5 років (середня група)	5–6 років (старша група)
<ul style="list-style-type: none"> – відтворювання змісту невеличких казок, оповідань; – участь у спільному переказі; – емоційна передача змісту; – орієнтування у запитаннях; 	<ul style="list-style-type: none"> – відтворювання змісту невеличких казок, оповідань; – після ілюстрацій, вказівок, повторного перечитування відтворення дітьми оповідання; – відповіді на запитання по тексту. 	<ul style="list-style-type: none"> – передача літературного тексту змістовно логічно і послідовно, точно і виразно; – під час переказування казок, оповідань встановлювати кількість дійовий осіб, давати їм найпростішу характеристику, передавати основну думку, настрої, особисте ставлення до подія і персонажів, використовуючи інтонації, запитання, вживаючи авторські звороти.

Дидактичні ігри та їх роль у розвитку зв'язного мовлення

Важливим методом розвитку зв'язного мовлення дітей є дидактична гра. Вона забезпечує сприятливі умови для розв'язання педагогічних завдань з урахуванням можливостей дітей дошкільного віку. Для розвитку діалогічного мовлення проводяться такі ігри, де мовна активність дітей займає основне місце.

Форми роботи з дидактичними іграми:

- гри-бесіди;
- ігри–описи;
- ігри з роздавальним матеріалом.

В основі гри-бесіди лежить спілкування вихователя з дітьми. У гри-бесіди вихователь часто діє не від себе, а від близького дітям персонажа і тим самим не тільки зберігає ігрове спілкування, а й підсилює бажання повторити гру. Цінність гри-бесіди полягає в тому, що вона ставить вимоги до активізації емоційно-мислительних процесів: єдність слова, дії, думки й уяви дітей. Такі ігри виховують уміння слухати і чути запитання вихователя, запитання і відповіді дітей, уміння зосереджувати увагу на змісті розмови, доповнювати сказане, висловлювати судження.

Дидактичні ігри на описування проводяться після того, як діти вже навчилися розповідати на заняттях. Однією з умов проведення дидактичної гри є її жвавість, певний ритм, активна участь усіх дітей. В дидактичних іграх на описування можна закріплювати вміння дітей описувати предмет або картинку досить повно, послідовно, за суттєвими ознаками.

Ігри мають чіткі правила, які вихователь на початку заняття повідомляє дітям і яких вони дотримуються в ході гри. Незважаючи на те що дидактична гра є засобом закріплення знань і умінь дітей, провідна роль у ній належить вихователю. Основними навчальними прийомами, якими користується тут вихователь, є план та зразок розповіді-опису.

Ігри з роздавальним матеріалом, бо в них кожна дитина зацікавлена іграшкою чи картинкою, активно думає, намагається як найцікавішої і правильно описати свій предмет.

Ігри, з якими діти познайомилися на заняттях, можуть бути перенесені в їх самостійну діяльність поза заняттями.

Ігри з наочним матеріалом готують дітей до складніших словесних ігор на описування в старших групах ("Вгадай, що ми задумали", "Де я був", "Мандрівка" та ін.).

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.

4. Кахаєва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
5. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
6. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
7. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
8. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
9. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-є. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
10. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
11. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Питання для самоконтролю.

1. Розкрийте розвиток елементів зв'язного мовлення (діалогічне, монологічне, ситуативне, контекстне, внутрішнє).
2. Опишіть розвиток мовленнєвих функцій у дітей раннього та дошкільного віку.
3. Охарактеризуйте методику проведення бесід (структуру) з дітьми.
4. Опишіть види дитячих розповідей та прийоми навчання.
5. Розкрийте методику навчання дітей описовим розповідям.
6. Проаналізуйте методику роботи з дидактичною картиною на різних етапах розвитку дитини.
7. Опишіть методику навчання дітей розповідям з власного досвіду.
8. Розкрийте вимоги до навчання дітей розповіді з власного досвіду.
9. Розкрийте методику навчання дітей творчої розповіді (форми, прийоми, вимоги, педагогічні завдання).
10. Охарактеризуйте методику навчання переказу художніх творів на різних етапах розвитку дитини.
11. Опишіть завдання та форми роботи при навчанні дітей переказу художніх творів.
12. Проаналізуйте специфіку роботи з дидактичними іграми для розвитку мовлення.

Тема 7: Методика словникової роботи

План:

1. Завдання словниковою роботи.
2. Принципи словникової роботи.
3. Методи і прийоми словникової роботи.
4. Дидактичні ігри та вправи.

Наочність: схеми, малюнки, таблиці, відео.

Анотація: зміст лекції з теми навчальної дисципліни знайомить студентів із завданнями, принципами, методами та прийомами словникової роботи; напрямками розвитку словника у дітей раннього та дошкільного віку; дидактичні ігри на засвоєння та закріплення нових слів.

Перелік проблемних питань:

1. Словникова робота з дітьми раннього віку.
2. Словникова робота з дітьми дошкільного віку.

Перелік питань для самостійного опрацювання:

1. Закономірності становлення слова у дітей.
2. Особливості словника дітей.
3. Заняття словниковою роботою.

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Скласти заняття на розвиток словникової роботи для дітей раннього віку.
2. Скласти заняття на розвиток словникової роботи для дітей дошкільного віку.

Форма звіту: опитування

1. Завдання словникової роботи

Словник поділяють на активний і пасивний. Пасивний словник – це слова, які людина розуміє, але сама ними в активному мовленні не користується. Активний словник – це слова, які мовець не тільки розуміє, а й використовує в своєму мовленні. Багатство й культура мови визначаються характеристикою активного словника у людини пасивний словник завжди більший, ніж активний.

Методику цікавить насамперед особливість розвитку і становлення активного словника на різних вікових етапах. Розгляньмо специфіку активного словника дітей різного віку.

Основні завдання словникової роботи:

- збагачення словника новими словами: народними образними виразами, прислів'ями, приказками, анонімами, синонімами, метафорами, епітетами, емоційною лексикою, узагальненнями тощо.
- закріплення та уточнення словника;
- активація словника (перехід з пасивного словника в активний);
- вилучення з мовлення не літературних слів.

Зміст словникової роботи ускладнюється від однієї вікової групи до іншої в трьох напрямках:

- 1) розширення словника на основі ознайомлення з новими предметами та явищами оточуючого життя;

2) введення слів, що означають якості, властивості, відношення предметів явищ, на основі поглиблення знань про них;

3) введення слів, що означають елементарні поняття, на основі розрізнення й узагальнення предметів за суттєвими ознаками.

2. Принципи словникової роботи

В ході безпосереднього знайомлення з предметами та явищами у дитини формується уявлення про них, яке потім закріплюється в слові. Виходячи з основного принципу словникової роботи дитина повинна засвоювати нове слово в такій послідовності:

- відчуття окремих властивостей та якостей предмета чи явища (холодна, мокра, прозора, чиста; можна перелити, налити, випити, зігріти...);
- сприймання цілісного образу (вода);
- формування уявлення про предмет (образи пам'яті);
- відображення цього уявлення в слові.

Основні принципи словникової роботи:

1) Введенні нових слів на основі активної пізнавальної діяльності. (Центральне місце у дошкільному віці займає ігрова та продуктивні види діяльності. В іграх з предметами, іграшками, овочами, фруктами діти знайомляться з їхніми властивостями, якостями, ознаками. По закінченні роботи дитина розповідає вихователеві та діям, як вона виконала доручення. У ході образотворчої діяльності діти знайомляться а властивостями глини, фарб, пластиліну, матерії, паперу, засвоюють назви процесів (*малювати, ліпити, вирізувати, вишивати, наклеювати*)).

2) Комплексне розв'язання всіх завдань словникової роботи в єдності: збагачення, уточнення та активізація словника на кожному занятті. Наприклад, під час спостереження за працею няні вихователь визначає такі завдання: збагатити словник дітей, дієсловами (*підклубатися, годувати, приносити, розливати, роздавати, мити, витирати, сушити*), прислівниками (*чисто, старанно, швидко, смачно*); уточнити значення слів *няня, їжа*; активізувати словник словами *сніданок» обід, полудник, вечеря* та назвами страв.

3) Єдність навчальних, виховних та завдань словникової роботи в ході виконання програмних вимог з усіх розділів програми як на заняттях, так і в повсякденному житті. Кожний розділ програми виховання має свою специфічну лексику, з якою дітей можна познайомити лише на спеціальних заняттях: з математики (*лічба, рахунок, лічити, більше, менше, порівну, лічба в межах десяти, кількісна, порядкова лічба*); з фізвиховання (*біг, ходьба, стрибати, лазити, кидати, колода, обручі, скакалка, вправи, гімнастика, крокувати*); з малювання (*фарбувати, розмивати, пензлик, олівці, фарби*); ознайомлення з природою (*дощ, блискавка, повітря, вода, дерева*) тощо..

3. Методи і прийоми словникової роботи

Усі методи ознайомлення дітей з навколишнім поділяються на дві великі групи:

- методи безпосереднього ознайомлення дітей з навколишнім;
- опосередковані методи.

Таблиця 7.1.

Методи і прийоми словникової роботи

Методи	Прийоми
<ul style="list-style-type: none"> - розгляд і обстеження предметів, - спостереження.	<ul style="list-style-type: none"> - збагачення знань про навколишній світ; - акцентування на ловах; - уточнення та пояснення значень слів; - проговорювання слів дітьми; - заміна авторських слів з тексту – близькими за значенням; - підбір слів для опису персонажа; - вживання слів відповідно до теми.
<ul style="list-style-type: none"> - розгляд, опис іграшок; - розгляд, опис картин; - читання віршів, оповідань; - дидактичні ігри; - дидактичні вправи.	<ul style="list-style-type: none"> - використання ігрових прийомів, дій; - використання бесіди; - пояснення значень слів; - співставлення слів з іншими словами; - підбір римованих слів; - підбір анонімів (<i>тихо-голосно; влітку жарко – взимку ...</i>); - підбір синонімів до ізольованих слів; - заміна синоніма (<i>біжить струмок – тече, журчить, летить</i>); - значення багатозначних слів у різних ситуаціях (<i>іде: годинник, дощ, день</i>).

До методи безпосереднього ознайомлення належать: спостереження, екскурсії-огляди, розглядання предметів та бесіди про них, екскурсії за межі дитячого садка, розглядання та бесіда за репродукціями картин, дидактичні ігри з предметами, іграшками, картинками, показ мультфільмів, кінофільмів, різного виду театрів. В основі цих методів лежить чуттєвий досвід дитини. Всі вони супроводжуються наочністю. Дитина має можливість сама побачити, доторкнутись, понюхати, обстежити предмет чи явище. Кожне слово при цьому наповнюється конкретним змістом. Наявність наочного образу стимулює мовну активність дітей.

До опосередкованих методів належать читання оповідань та віршів пізнавального змісту, бесіди, усна народна творчість, словесні дидактичні ігри.

Дослідницькі методи словникової роботи

Спостереження – це цілеспрямований й організований процес, спрямований на пізнання, уточнення і закріплення знань про навколишнє. В основі спостереження лежать безпосередні відчуття і сприймання предметів, явищ об'єктивної дійсності та їх властивостей, участь усіх аналізаторів (зорового, слухового, дотикового, кінестетичного, смакового, нюхового).

Це допомагає пізнати предмет з різних сторін, краще запам'ятати його назву.

Екскурсії-огляди – це невичерпне джерело збагачення знань та поповнення словника дітей. Вони проводяться в усіх вікових групах (огляд куточка природи, книги, вікна, кабінету лікаря, музичного залу, кухні, квітника тощо).

Екскурсія вимагає серйозної підготовки вихователя. Потрібно заздалегідь домовитись з керівництвом установи чи підприємства про екскурсію, продумати, де й як доставити дітей, щоб нічого їм не заважало, не відволікало їхньої уваги. Вибрати шлях, яким будуть іти діти. Підібрати загадки, прислів'я, вірші та інший ілюстративний матеріал.

Розглядання предметів та бесіда про них. З допомогою цього методу виконується зміст такої теми програми, як «Про предмети».

Таблиця 7.2.

Напрямки роботи з розвитку словника

Напрямок роботи	Зміст роботи
розширення обсягу словника	збільшення словника на матеріалі іменників, дієслів, прикметників, прислівників; збагачення словника за тематичними групами; розвиток узагальненості понять.
формування структури значення слів	диференціація значень слів (за протиставленням, подібності, аналогії); уточнення багатозначності слів за конкретним значенням «біжить хлопчик», за контекстуальним - «біжить струмок», переносним - «біжить час».
розвиток лексичної системності та семантичних полів	засвоєння структури значення слова; оволодіння парадигматичними зв'язками слів (групування, об'єднання слів за тематичними ознаками, встановлення диференціації слів у середині семантичного поля, парадигматичних зв'язків, на основі протиставлення, аналогії «Четвертий зайвий», «Розклади картинки за подібністю»).
розвиток словотворення	<ul style="list-style-type: none"> - Використання назв дитинчат тварин (зайчєня, білчєня), напрямків руху (їхав, виїхав, поїхав, переїхав), предметів посуду, тощо. - уточнюється зв'язок між значенням морфеми та її знаковою формою; - оперування морфемами в процесі лексико-семантичних вправ (в експресивному мовленні, закріплення словотворчих моделей).
уточнення граматичного значення слова	уточнення доступних граматичних значень: категоріальне значення різних частин мови (іменники, дієслова, прикметники), живого не живого, числа, роду імен., прикм., відмінкові закінчення імен.

4 . Дидактичні ігри та вправи

Дидактичні ігри дають можливість вихователеві емоціональній формі організувати вправлення дітей у вживанні раніше набутих слів, виразів, уточнювати й активізувати їх словник. Дидактична гра в той же час є важливим засобом уточнення знань про навколишнє життя.

Всі дидактичні ігри поділяються на такі групи:

- дидактичні ігри з предметами та іграшками;
- ігри з картинками;
- настільно-друковані ігри;
- словесні.

Дидактичні ігри з предметами та іграшками проводять в усіх вікових групах.

Ігри за метою класифікують так:

- Ігри на уточнення і закріплення назв предметів: «Чарівний мішечок», «Чого не стало?», «Що змінилося?», «Виставка», «Що в торбинці?».
- Ігри на закріплення якостей, властивостей, ознак предметів та іграшок: «Назви який», «Вгадай на дотик», «Знайди такий предмет», «Магазин».
- Ігри на закріплення матеріалу: «Що з чого зроблено?» «З чого шують одяг (взуття)?», «Назви матеріал» та ін.
- Ігри на закріплення професій дорослих: «Хто де працює?», «Кому що потрібно для роботи?», «В магазині», «Лікарня».
- Ігри на зіставлення і порівняння предметів: «Що схоже, а що відмінне?», «Червоні килимки», «Хто помітив?» та ін.

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Кахаєва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
5. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
6. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
7. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
8. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
9. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-е. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.

10. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
11. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Питання для самоконтролю.

1. Визначте основні завдання словникової роботи.
2. Охарактеризуйте принципи словникової роботи.
3. Опишіть методи і прийоми словникової роботи.
4. Проаналізуйте дослідницькі методи словникової роботи.
5. Розкрийте напрямки роботи з розвитку словника.
6. Опишіть дидактичні ігри та вправи для розвитку словника.

Тема: 8 **Методика формування граматичної будови мови**

План:

1. Шляхи формування граматичної правильності мови у дітей.
2. Дитяче словотворення.

Наочність: схеми, малюнки, таблиці.

Анотація: зміст лекції з теми навчальної дисципліни знайомить студентів з методами, прийомами, шляхи, напрямками роботи з формування граматичного мовлення; розглянута робота з діалогічного та монологічного мовлення; описані завдання із словотворення та дидактичними вправами.

Перелік проблемних питань:

1. Розвиток монологічного мовлення у дітей дошкільного віку.
2. Розвиток діалогічного мовлення з дітьми раннього віку.
3. Методи словотворчої роботи.

Перелік питань для самостійного опрацювання:

1. Типові помилки в мовленні дітей та їх причини.
2. Шляхи формування граматичної правильності мовлення у дітей.
3. Заняття з формування граматичної правильності мовлення.

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Скласти заняття на розвиток формування граматично правильного мовлення для дітей раннього віку.
2. Скласти заняття на розвиток формування граматично правильного мовлення для дітей дошкільного віку.

Форма звіту: письмова робота

1. Методи формування граматично правильного мовлення

Завдання формування граматично правильного мовлення:

- Формування практичних навичок засвоєння морфологічної системи рідної мови (зміна за родами, числами, особами, часом);
- Словотворення (суфіксально-префіксальний спосіб);

- Формування синтаксичної будови мови: правильна узгодженість слів у реченні; побудова різних типів речень; поєднання речень у зв'язному тексті.

Шляхи формування граматичної правильності мови у дітей:

- перевірка дитячого мовлення та попередження помилок;
- наявність правильного зразка для наслідування;
- виправлення допущених помилок;
- розвиток слухової уваги;
- спільна робота дитячого садка і сім'ї.

Таблиця 8.1.

Методи та прийоми граматично правильного мовлення

Методи	Прийоми
<ul style="list-style-type: none"> - дидактичні ігри («Кого не стало?», «Хто де живе?», «Хто чим працює?»); - ігри драматизації («В овочевому магазині», «В гостях у ляльки»); - словесні вправи («Додати слово»); - розгляд, опис іграшок; - розгляд наочно-дійових і сюжетних картин; - переказ оповідань, казок; - робота з деформованим текстом. <p>-дидактичні вправи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - відмінювання іменників множини в називному відмінку («Що змінилось?», «Назви предмети», «Опиши картинку», «Пошта»); - відмінювання іменників однини і множини у знахідному відмінку («Що я бачив», «Розкажи про картинку»); - вживання роду іменників («Плутанина», «Одягти ляльку», «Магазин іграшок»); - вживання невідмінюваних іменників («Що я чув по радіо»); - вживання дієслів за особами, дієслівних форм з чергуванням приголосних в основі («Що ми робимо?», «Що написано в листі?»); - узгодження числівників з іменниками («Що змінилось?», «Порахуй, скільки?») 	<ul style="list-style-type: none"> - зразок; - пояснення; - порівняння; - повторення; - виправлення помилок; - запитання-підказки; - контроль та виправлення помилок, тощо.

Таблиця 8.2.

Розвиток діалогічного мовлення

Методи	Прийоми
<ul style="list-style-type: none"> • бесіда; • розмова (планована, не планована; колективна, індивідуальна); • дидактична гра. 	<ul style="list-style-type: none"> • пояснення; • запитання (репродуктивні, пошукові, узагальнювальні); • розповідь вчителя; • читання художнього твору; • демонстрація наочного матеріалу; • ігрові прийоми; • ТНЗ.

Таблиця 8.3.

Розвиток монологічного мовлення

Методи	Прийоми
переказ	<ul style="list-style-type: none"> • зі зміною особи розповідача; • детальний переказ; • переказ інсценування; • за аналогією; • переказ фрагментів.
складання розповіді за:	<ul style="list-style-type: none"> • за описом (порівняння, пояснювання); • за сюжетом.
<ul style="list-style-type: none"> • формою • змістом 	<ul style="list-style-type: none"> • за іграшкою, картиною, предметом; • з власного досвіду; • творчі.

Дидактичні вправи з картинками

- Вправи: «Знайди маму», «Чії дітки?», «Чий хвіст?», «У кого хвіст?», «Де що лежить?», «З ким розмовляє хлопчик?».
- Вправи на вживання невідмінюваних іменників (*пюре, піаніно, радіо*).
- Дидактичні вправи на удосконалення синтаксичної сторони мови. Після розгляду картинки дитиною вихователь ставить запитання:
  - Кого ти бачиш на картинці?
  - Я бачу хлопчиків.
  - Що вони роблять?
  - Один хлопчик маленький швидко біжить від другого, щоб той не догнав. Один хлопчик тікає, а другий наздоганяє.

2. Дитяче словотворення

Дитяче словотворення – це закономірне явище засвоєння дітьми граматичної будови мовлення. Воно розглядається як один із видів продуктивної художньо-мовної діяльності.

Словесна творчість дітей проявляється у створенні слів, словосполучень, висловів, які найбільш точно відображають конкретність образів, картин, явищ, уявлень у свідомості дитини. Ці образи-уявлення, що склалися на основі минулого досвіду, не є копією побаченого, почутого. Це результат діяльності уяви, спрямованої на відтворення минулого досвіду в нових поєднаннях.

Словотворчість пронизує всі частини мови:

іменники (*взувало, сільниця, повзук, учило, мокрас, помаза, кусарик, колоток, вулиціонер, піскоєатор, копатка, цепля*),
дієслова (*ладошкаються, накалюжів, відсонилас, витонула*),
прикметники (*жмутні черевики, черв'яче луко, лякальні казки, молоканка каструля, бризкуча вода*).

Вправи на словотворення:

- Утворення іменників за допомогою суфіксів («Хто у нього мама?», «Скажи одним словом;»);
- Утворення порівняльних ступенів прикметників («Весною тепло, а влітку (тепліше)»);
- Утворення прикметників з двох слів («Довгі вуха. Як сказати про це одним словом? (Довговухий)»);
- Утворення дієприкметників («Розбили тарілку. Як про неї можна сказати? (Розбита тарілка)»);
- Утворення іменників від дієслів («Назви професію», «Хто це робить?»): Будувати — будівельник»
- Утворення споріднених слів («Ліс. Які слова можна утворити від слова ліс - лісний, лісник, лісовик, лісовичок»).

Вправи на словозміну.

- Відмінювання дієслівних форм («бігати — біжу, їздити — їжджу та ін.);
- Узгодження числівників і прикметників з іменниками: Червоний олівець. Про що можна сказати червоний? («Червона квітка, червоний помідор, червоний м'яч, червоний бант»);
- Відмінювання іменників («Качка кличе кого? (Каченят.) Собака годує кого? (Цуценят)»);
- Відмінювання займенників («У мене лялька. Як сказати про Оксану? У неї лялька. Про Юрка? У нього лялька. Про них? У них лялька»);
Вживання часу дієслів («Що я (ти, він, вони, ми) роблю?»).

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.

4. Кахаєва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
5. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
6. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
7. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
8. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
9. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-є. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
10. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
11. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Питання для самоконтролю.

1. Опишіть методи та прийоми формування граматично правильного мовлення.
2. Визначить завдання та шляхи формування граматично правильного мовлення.
3. Охарактеризуйте методи та прийоми діалогічного та монологічного мовлення для формування граматично правильного мовлення.
4. Опишіть дидактичні вправи за картинками для формування граматично правильного мовлення.
5. Розкрийте вправи на словотворення та словозміну.

Тема: 9 Методика виховання звукової мови

План:

1. Поняття звукової культури мови.
2. Методи виховання звукової культури мовлення.

Наочність: схеми, малюнки, таблиці, відео.

Анотація: зміст лекції з теми навчальної дисципліни знайомить студентів з поняттями звукової культури мовлення (чітка артикуляція звуків рідної мови; фонетична та орфоепічна правильність мови; мовне дихання; сила голосу; темп мови; фонематичний слух; засоби інтонаційної виразності (наголоси, логічні паузи, ритм, тембр, мелодика)); розглянуті методи та прийоми навчання звукової культури мовлення.

Перелік проблемних питань:

1. Розуміння звукової культури мови.

2. Методи та прийоми звукової культури мовлення.

Перелік питань для самостійного опрацювання:

1. Особливості звуковимови дітей раннього віку.
2. Особливості звуковимови дітей дошкільного віку.
3. Вправи зі словами та звуками.

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Скласти заняття на розвиток звукової культури мовлення для дітей раннього віку.
2. Скласти заняття на розвиток звукової культури мовлення для дітей дошкільного віку.

Форма звіту: усна, письмова робота

1. Поняття звукової культури мови

Звукова культура мови є складовою частиною загальної мовної культури.

Культура мови – це вміння правильно користуватися всіма мовними засобами. Поняття звукової культури мови досить складне і широке, воно включає цілий ряд важливих компонентів. Серед них:

- чітка артикуляція звуків рідної мови;
- фонетична та орфоепічна правильність мови;
- мовне дихання;
- сила голосу;
- темп мовлення;
- фонематичний слух;
- засоби інтонаційної виразності (наголоси, логічні паузи, ритм, тембр, мелодика).

Розглянемо ці компоненти.

Артикуляція звуків – це правильне положення і рухи органів мовлення, необхідні для вимови даного звука. Мовний акт, що забезпечує артикуляцію звуків, здійснюється за допомогою складної системи органів, в якій розрізняють периферійну і центральну частини мовного апарату. Якщо у дитини є будь-які порушення мовного апарату (неправильний прикус, коротка під'язична зв'язка, рідкі зуби, «заяча губа» тощо), це призводить до неправильної звуковимови. В цьому випадку потрібне втручання логопеда. Якщо всі органи функціонують нормально, дитина легко оволодіває артикуляцією звуків.

Важливу роль у засвоєнні правильної артикуляції відіграють м'язеві та слухові відчуття.

Дикція – це чітка, ясна вимова слів. Не всі звуки діти навчаються одразу правильно артикулювати.

Фонетична правильність мовлення залежить від правильної артикуляції і дикції.

Орфоепічна правильність мови – це дотримання норм і правил літературної української мови. Орфоепія встановлює норми вимови кожного звуку в звукосполученнях і словах.

Дихання може бути:

- немовним (автоматичне дихання людини);
- мовним.

Немовне дихання відбувається ритмічно-вдих, видих, пауза. При цьому вдих дорівнює за тривалістю видиху. Голосові зв'язки відкриті.

Мовне дихання має свою специфіку: вдих короткий, а видих – довгий. Вдихає людина через рот і ніс, тому губи розімкнуті. Мовне дихання буває кількох типів.

- Верхньогрудне дихання, під час якого розширюється тільки верхня частина легенів; людина вдихає повітря, грудна клітка піднімається вгору за рахунок піднятого плечового пояса.
- Діафрагмальне дихання, під час якого грудна клітка розширюється вниз, плечі не піднімаються, опускається діафрагма.
- Діафрагмально-нижньореберне дихання, або змішане, під час якого опускається лише діафрагма, ребра відходять у сторони, плечі не піднімаються. Це – найкращий тип дихання.

Висота голосу – це підвищення чи пониження тону, перехід від високого голосу до низького і навпаки.

Сила голосу – це вимова звуків з певною силою: голосно, нормально, тихо, шепітки.

Тембр голосу – це якісне забарвлення його (дзвінкий, глухий).

Темп мовлення – це швидкість протікання мовного потоку в часі. Темп мовлення може бути швидким, середнім, повільнішим.

Фонематичний слух – це вміння чітко відрізнити один звук від іншого, завдяки чому впізнаються цілі слова, відбувається розуміння мови. З допомогою фонематичного слуху дитина розрізняє смислову і виразну сторони мови (темп, ритм, силу голосу, інтонацію).

Інтонація – це складний комплекс засобів емоційної виразності. За допомогою інтонації ми можемо передати закінченість чи незакінченість думки, сум, радість, співчуття, незадоволення, подив, гнів. Інтонація навіть грубим словам може придати відтінок ласкавості і, навпаки, ласкавим, лагідним фразам – грубості.

До засобів інтонаційної виразності належать:

- мелодійність (пониження чи підвищення голосу під час вимови: ніжність, співучість, м'якість, грубість);
- темп (прискорення чи уповільнення передачі думки в потрібному місці);
- ритм (рівномірне чергування наголошених і ненаголошених складів);
- тембр (веселий, сумний, тривожний);
- фразовий і логічний наголоси (паузи між мовними відрізками,

підвищення або пониження голосу залежно від змісту вислову).

Дітей уже в молодшій групі слід вчити користуватися засобами інтонаційної виразності,

Передумовами виховання звукової культури мови дітей є: розвиток на різних етапах дитинства слухового мовно-рухового аналізаторів; розвиток фонематичного слуху; гігієна нервової системи, охорона органів слуху, мови, носоглотки; правильна мова оточуючих; змістовне життя дітей у дитячому садку; наявність дидактичного матеріалу, активна мовна практика дітей; спільна робота дитячого садка і сім'ї у вихованні звукової культури мови

2. Методика виховання звукової культури мовлення

У вихованні звукової культури мовлення використовують різноманітні прийоми та методи навчання. Серед прийомів навчання провідне місце займають:

- показ артикуляції звуків;
- імітація правильної звуковимови;
- зразок мови вихователя;
- відображена та сумісна мова («Зроби так, як я», «Скажи так, як я», «Повтори за мною», «Давай скажемо разом»);
- доручення, ігрові прийоми.

Таблиця 9.1.

Методи та прийоми звукової культури мовлення

Завдання звукової культури мовлення	Методи	Прийоми
формування правильної звуковимови; відпрацювання дикції; робота над орфоепічною виразністю мовлення; формування темпу мовлення та якості голосу; виховання виразності мовлення; виховання культури мовленнєвого спілкування; розвиток мовленнєвого слуху і мовленнєвого дихання.	дидактичні ігри та вправи; заучування віршів, забавлянок; ігри на звуконаслідування; рухові ігри зі словами; інсценівка коротких оповідань; чистомовки; скоромовки.	показ і пояснення артикуляції звука; вимова звука ізольовано (вправи на дихання, виразність, мовлення); вимова складів звуконаслідування (темп, голос); вимова звуків у словах, словосполученнях.

Провідними методами виховання звукової культури мовлення є дидактичні ігри та вправи, у процесі яких удосконалюються всі компоненти звукової культури мовлення.

Для правильності і чіткості вимови звуків, проводять такі ігри:

«Вимов так, як я», «Оркестр», «Назви і відгадай», «Магазин», «Комар», «Прокатаємось на конику», «Жуки», «Літаки», «Що сказав (взяв) Петрушка?», «Виправ Незнайку», «Допоможемо Буратіно», «Чого

не вистачає?», «Луна», «Паровоз», «Підкажи Петрушці звук», «Ось так вимовляються звуки».

Для розвитку фонематичного слуху сприяють ігри:

«Тиша», «Телефон», «Зіпсований телефон», «Тиха і голосна музика», «Що як звучить», «Відгадай звук», «Упізнай, хто це», «Тук-тук», «Зозуля», «Про що говорить кімнат; (вулиця, ліс)?», «Доручення», «Хто краще чує?»

Для розвитку мовного дихання пропонують ігри: «Сніжинка», «Летять сніжинки», «Листочки», «Вітерець», «Вітряк», «У кого далі полетять пелюстки?», «Дмухай сильніше».

Для вироблення інтонаційної виразності мовлення (сили голосу, темпу, логічних наголосів, інтонації, ритму) ефективними є ігри: «Мавпочки», «Хто що почув», «Тихо — голосно», «Пішли-поїхали», «Вимов так, як я», «Допоможемо Незнайці».

Для формування звукового аналізу слів, доцільно проводити такі ігри: «Добери різні слова», «Підкажи слово», «Чи подібно звучать слова?», «Слова забули своє місце», «Упіймай м'яч», «Живі слова», «Як Мишко вчився говорити», «Про Сашка і сніговика», «Що написав нам Петрушка?», «Ведмедик дізнається», «Що таке наголос», «Як звати друзів?».

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Кахаєва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
5. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
6. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
7. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
8. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
9. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-є. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
10. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
11. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від

народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Питання для самоконтролю.

1. Опишіть поняття звукової культури мови.
2. Розкрийте методи та прийоми виховання звукової культури мовлення.

Тема: 10 Розвиток мовлення у дітей з порушеннями мовлення

План:

1. Завдання з розвитку мовлення у дітей з порушеннями мовлення.
2. Методика роботи з розвитку мовлення.

Наочність: схеми, малюнки, таблиці, відео.

Анотація: зміст лекції з теми навчальної дисципліни знайомить студентів із завданнями з розвитку мовлення; розкриває методи роботи над словом, реченням, зв'язним мовленням.

Перелік проблемних питань:

1. Розвиток мовлення у дітей з вадами мовлення

Перелік питань для самостійного опрацювання:

1. Охарактеризувати вправи на мовне дихання для дітей з порушеннями мовлення.
2. Описати роботу над лексико-граматичною будовою мовлення з дітьми з фонематичним недорозвиненням.
3. Рокрити роботу з фонетико-фонематичною стороною мовлення.

Форма звіту: усна, письмова робота

1. Завдання з розвитку мовлення у дітей з порушеннями мовлення

Під час роботи з розвитку мовлення передбачаються такі завдання:

- 1) Усунення порушень фонетико-фонематичного розвитку. (Корекція вад звуковимови: постановка відсутніх звуків і звуків, які неправильно вимовляються, диференціація опозиційних звуків. Розвиток фонематичного слуху і навичок звукового аналізу. Уточнення фонематичного сприймання звуків, які раніше учень неправильно вимовляв).
- 2) Розширення її уточнення словникового запасу учнів, удосконалення навичок з граматики і правопису.
- 3) Розвиток логічно правильної, виразної зв'язної мови. (Формування умінь зв'язно і логічно правильно висловлювати свої думки в усній та письмовій формі).

Плануючи корекційну роботу, вихователь передбачає різні вправи і завдання: робота над словом, робота над реченням, робота над зв'язною мовою.

2. Методика роботи з розвитку мовлення

Робота над словом

1. Фонетико-фонематичні вправи:

- постановка (при необхідності) і закріплення правильної вимови звуків;
- вправи на чітке і правильне вимовляння слів;

- розвиток фонематичного сприймання: вправи на розрізнення дефектних звуків, розрізнення опозиційних звуків;
- удосконалення навичок аналізу звукового складу слів;
- запис опрацьованих слів після їх звукового аналізу. Запис під диктування слів без попереднього аналізу. Запис слів з пам'яті.

2. Лексико-граматичні вправи:

- вправи на розширення активного і пасивного словника (з'ясування змісту нових слів, уточнення смислового значення знайомих слів; з'ясування багатозначності й переносного значення слів; добір слів для визначення родових і видових понять);
- вправи на словотворення і словозміну: утворення від слів, що означають назву предмета, слів, що вказують на ознаку предмета; утворення пестливих слів, складних слів, утворення дієслів від іменників чи прикметників; користування іменниками у певних відмінках тощо;
- формування уявлень про морфологічні елементи слів: удосконалення навичок визначати корінь, префікс, суфікс і закінчення у словах та вироблення умінь виділити і розрізнити на слух їх звуковий склад; добір споріднених слів; утворення однокорінних слів за допомогою префіксів і суфіксів. Вправи на морфологічний аналіз слів проводяться в єдності з роботою над словотворенням.

Робота над реченням

1. Фонетико-фонематичні вправи:

- закріплення навичок, які вироблялись в процесі роботи над словом;
- розгляд звукового складу закінчень у словах, з'ясування (практично) ролі закінчень для зв'язку слів у реченні;
- навчальні диктанти.

2. Лексико-граматичні вправи:

- виділення речень з тексту з наступним розбором слів, що входять до їх складу, за питаннями;
- складання речень із словами, що опрацьовуються;
- складання речень за опорними словами, доповнення речень словами різних граматичних категорій (прикметниками, прислівниками, дієсловами);
- включення одного і того самого слова в різні речення і спостереження за зміною відмінкових закінчень; вироблення умінь правильно ставити питання до слів у реченні;
- вправи на правильну побудову речень з прийменниками; спостереження над способами зв'язку слів у реченні;
- збагачення мови дітей реченнями різних граматичних конструкцій (практично).

Робота над зв'язним мовленням

1. Фонетико-фонематичні вправи:

Удосконалення навичок читання: дотримання правильних наголосів у словах; уміння визначати логічний наголос.

2. Лексико-граматичні вправи:

- складання оповідань за опорними словами;
- уміння давати повні відповіді на запитання;
- розвиток логічного мислення дітей на основі розкриття відношень між предметами і явищами та вироблення умінь відображати їх у мові;
- удосконалення умінь розповідати зміст прочитаного чи прослуханого оповідання;
- складання оповідань на певну тему.

Література

1. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення / Н. С. Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. соціально педагогічна. Вип. XX : у 2-х ч., ч.1 / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. – С. 293–315.
2. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей : монографія / Н. С. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. – 200 с.
3. Кульчицька Н., Баришук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
4. Логопедія. Підручник, 2-е видання. За ред. М.К. Шеремет. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 672 с.
5. Логопсихологія : навч. посіб. / Конопляста С. Ю., Сак Т. В. ; за ред. М. К. Шеремет. – К. : Знання, 2010.
6. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
7. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-є. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
8. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
9. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Питання для самоконтролю.

1. Розкрийте завдання з розвитку мовлення у дітей з вадами мовлення
2. Охарактеризувати методику роботи над словом з дітей з порушеннями мовлення.
3. Опишіть методику роботи над реченням з дітей з порушеннями мовлення.
4. Проаналізуйте методику роботи над зв'язним мовленням з дітей з порушеннями мовлення.

2.3. ЗМІСТ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ (Практичні заняття)

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Тема: Науково-теоретичні основи "Спеціальної методики розвитку мовлення"

Мета: Закріпити у студентів основні знання про предмет та завдання "Спеціальної методики розвитку мовлення", внутрісистемні та міжсистемні зв'язки з іншими науками; розкрити наукові теоретичні поняття "мова" та "мовлення", види та функції мовлення.

Для допуску до занять студенти повинні

знати:

1. Загальні та спеціальні завдання мовленнєвого розвитку в нормі.
2. Значення мовленнєвого розвитку в нормі в системі спеціальних дисциплін.
3. Принципи і методи методики розвитку мовлення у дітей без мовленнєвих патологій.
4. Закономірності розвитку мовлення.
5. Аналізувати основні етапи розвитку мовлення.

вміти:

1. Визначати зв'язок мовленнєвого розвитку у норі з іншими навчальними дисциплінами.
2. Визначати основні етапи розвитку мовлення у дітей без мовленнєвих патологій.

мати навички:

3. Орієнтуванні загальних принципах та методах з розвитку мовлення.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Визначте поняття, об'єкт, предмет, мету та завдання курсу "Спеціальна методика розвитку мовлення" як педагогічної науки.
2. Розкрийте між предметні зв'язки курсу "Спеціальна методика розвитку мовлення" з іншими науками.
3. Яке значення має мова у психічному розвитку дитини?
4. Охарактеризуйте закономірності розвитку мовлення за Л. П. Федоренко?

Методичні рекомендації з підготовки до практичних занять:

Підготувитись до теми мова, мовлення. Знати функції та види мови.

Обладнання: схеми, таблиці.

Місце проведення: аудиторне заняття.

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Описати внутрісистемні та системні зв'язки курсу "Спеціальна методика розвитку мовлення" з іншими науками (конспектування; л-ра: І.С. Марченко Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників, стр. 9).

2. Здійснити підбір наукових джерел, що розкривають поняття "мова" та "мовлення", види та функції мовлення (список літератури, авторів).
3. Роль мовлення у психічному розвитку дитини (конспектування; л-ра: І.С. Марченко Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників, стр. 22).

Форма звіту: письмова робота.

Література

1. Богуш А.М. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошк. віку. – К.: Освіта, 1997.
2. Богуш А.М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку. Навчальний посібник. – К.:Видавничий Дім «Слово», 2004.
3. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-е. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

Тема: Фізіологічні основи мовлення

Мета: Закріпити у студентів основні знання про мозкові механізми, ділянки мозку та будову мовленнєвого апарату, що забезпечують повноцінну роботу мовлення.

Для допуску до занять студенти повинні

знати:

1. Основні центри мозку які відповідають за процеси мовлення;
2. За яку мовленнєву діяльність відповідають права та ліва півкулі мозку;
3. Фізіологічну будову центрального та периферичного відділів.

вміти:

1. Характеризувати ділянки головного мозку які забезпечують мовлення;
2. Описувати периферичний відділ, що відповідає за роботу мовлення;
3. Вміти характеризувати будову артикуляційного апарату.

мати навички:

1. Орієнтування у будові центрального та периферичного відділів, які забезпечують мовленнєву діяльність людини.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Визначте поняття та завдання пропедевтики мовленнєвих порушень як спеціальної науки.
2. Розкрийте між предметні зв'язки курсу "Пропедевтика мовленнєвих порушень" з іншими науками.
3. Як забезпечують мовленнєву діяльність права та ліва півкулі головного мозку?
4. Якими мовленнєвими центрами представлений центральний відділ мовленнєвого апарату?
5. Розкрийте важливість роботи центрального відділу мовного апарату.

6. Охарактеризуйте роботу периферичного відділу мовного апарату. Розкрийте його складову.
7. Розкрийте сутність провідникових шляхів у мовленні.

Методичні рекомендації з підготовки до практичних занять:

На закріплення теми "Фізіологічні основи мовлення" відводиться самостійний перегляд наукового фільму «Тайни мозку», опитування з теми.

Обладнання: схеми, відео «Тайни мозку».

Місце проведення: аудиторне заняття.

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. За схемою головного мозку визначити роботу центральних відділів мовленнєвого апарату.
2. Описати периферичний відділ мовленнєвого апарату.

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Розфарбуйте різними кольорами та опишіть ділянки кори головного мозку, які відповідають за функціональну роботу мовлення.
2. Опишіть схеми периферичного відділу мовного апарату.

Форма звіту: письмова робота

Література

1. Дегтяренко Т.В., Ковиліна В.Г. Психофізіологія раннього онтогенезу: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: УАІД «Рада», 2011. – 328 с.
2. Корнев А.Н. Основы логопатологии детского возраста: клинические и психологические аспекты. – СПб.: Речь, 2006. – 380 с.
3. Лазарєва І.А. Неврологічні основи логопедії: навчально-методичний посібник для студентів дефектологічних спеціальностей. – Луганськ, 2005. – 132 с.
4. Пахомова Н.Г. Нейропсихолінгвістика: навч. посіб. для студ. /Н.Г. Пахомова. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2013. – 268 с.
5. Хватцев М.Е Недостатки речи у детей. – М.: Учпедгиз, 1948. – 128 с.
6. Хомская Е.Д. Нейропсихология. – СПб.: Питер, 2005. – 496 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3

Тема: Закономірності розвитку мовлення у дітей раннього та дошкільного віку

Мета: навчити студентів орієнтуватись у розвитку мовлення у дітей раннього віку, який поділяють на два періоди: підготовчий період та період активного мовленнєвого розвитку; характеризувати перед мовленнєві реакції на першому році життя; знати розвиток розуміння мовлення, словника, граматично правильної вимови, засвоєння звуків у дітей раннього та дошкільного віку.

Для допуску до занять студенти повинні знати:

1. Розвиток мовлення дітей першого року життя.

2. Розвиток мовлення дітей другого року життя.
3. Розвиток мовлення дітей третього року життя.
4. Розвиток мовлення дітей дошкільного віку.

вміти:

1. Аналізувати психофізичний розвиток дітей раннього віку.
2. Характеризувати психофізичний розвиток дітей дошкільного віку

мати навички:

Орієнтування у методах діагностики мовленнєвого розвитку дітей раннього та дошкільного віку.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Опишіть послідовність стадій передмовленнєвих реакцій.
2. Охарактеризуйте мовленнєвий розвиток дитини 1 року життя.
3. Розкрийте загальну характеристику мовленнєвого розвитку дитини 2-го року життя.
4. Опишіть загальну характеристику мовленнєвого розвитку дитини 3-го року життя.
5. Яке значення для розвитку мовлення мають крик, гулення, треллі, белькіт?
6. Розкрийте особливості розвитку мовлення у дітей дошкільного віку.

Методичні рекомендації з підготовки до практичних занять:

На закріплення теми проводиться опитування та захист самостійної роботи.

Обладнання: завдання для опитування.

Місце проведення: аудиторне заняття.

Завдання для самостійної роботи:

1. Особливості психофізичного розвитку дітей 1-го року життя.
2. Особливості психофізичного розвитку дітей 2-го року життя.
3. Особливості психофізичного розвитку дітей 3-го року життя.
4. Особливості психофізичного розвитку дітей дошкільного віку.

Форма звіту: письмова.

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Белова О.Б. Пропедевтика мовленнєвих порушень /Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2017. – 140с.
3. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
4. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
5. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн./О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
6. Загальна психологія./За заг. ред.. академіка С.Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.

7. Корекційно-розвивальна робота з дітьми раннього віку: Навчально-методичний посібник/ Упорядник О.П. Мілевська. – Кам'янець-Подільський, 2006. – 52 с.
8. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
9. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

Тема: Особливості розвитку мовлення у дітей з порушеннями мовлення

Мета: навчити студентів орієнтуватись у розвитку мовлення дітей з фонетичним недорозвиненням мовлення, фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення, із загальним недорозвиненням мовлення, з нерізко вираженим загальним недорозвиненням мовлення; особливості розвитку мовлення у дітей з дислалією, дизартрією, ринолалією.

Для допуску до занять студенти повинні

знати:

1. Особливості розвитку мовлення у дітей з фонетичним недорозвиненням мовлення.
2. Особливості розвитку мовлення у дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення.
3. Особливості розвитку мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення.
4. Особливості розвитку мовлення у дітей із нерізко вираженим загальним недорозвиненням мовлення.

вміти:

1. Аналізувати розвиток мовлення у дітей з фонетичним недорозвиненням мовлення.
2. Характеризувати розвиток мовлення у дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення.
3. Описувати розвиток мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення.

мати навички:

Орієнтування розвитку мовленнєвої діяльності дітей з порушеннями мовлення.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Охарактеризувати особливості розвитку мовлення у дітей з фонетичним недорозвиненням мовлення.
2. Розкрити особливості розвитку мовлення у дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення.
3. Описати особливості розвитку мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення.

4. Визначити особливості розвитку мовлення у дітей із нерізко вираженим загальним недорозвиненням мовлення.
5. Проаналізувати особливості розвитку мовлення у дітей з дислалією, дизартрією, ринологією.

Методичні рекомендації з підготовки до практичних занять:

На закріплення теми проводиться опитування та захист самостійної роботи.

Обладнання: завдання для опитування.

Місце проведення: аудиторне заняття.

Завдання для самостійної роботи:

1. Охарактеризувати особливості розвитку мовлення у дітей з дислалією.
2. Розкрити особливості розвитку мовлення у дітей дизартрією.
3. Описати особливості розвитку мовлення у дітей ринологією.

Форма звіту: письмова, співбесіда.

Література

1. Белова О.Б. Пропедевтика мовленнєвих порушень /Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2017. – 140с.
2. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення / Н. С. Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. соціально педагогічна. Вип. XX : у 2-х ч., ч.1 / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. – С. 293–315.
3. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей : монографія / Н. С. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. – 200 с.
4. Логопедія. Підручник, 2-е видання. За ред. М.К. Шеремет. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 672 с.
5. Логопсихологія : навч. посіб. / Конопляста С. Ю., Сак Т. В. ; за ред. М. К. Шеремет. – К. : Знання, 2010.
6. Рібцун Ю. В. Вплив ендогенних та екзогенних факторів на становлення мовленнєвої діяльності молодших дошкільників із ЗНМ [Електронний ресурс] /Юлія Рібцун // Народна освіта. – 2010. – Вип. № 2 (11). – Режим доступу до вид. : www.kristti.com.ua.
7. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

Тема: Методи і прийоми навчання дітей рідної мови

Мета: навчити студентів орієнтуватись у завданнях з розвитку мовлення (виховання звукової культури, розвиток словника, діалогічного, монологічного мовлення, формування граматичної будови мови, ознайомлення з художньою літературою та навчання грамоти); засобах що направлені на здійснення програми з розвитку мовлення; формах, методах та прийомах навчання дітей рідної мови.

Для допуску до занять студенти повинні знати:

1. Завдання з розвитку мовлення дітей.
2. Засоби здійснення з розвитку мови.
3. Форми навчання з розвитку мовлення.
4. Методи та прийоми навчання дітей мовленню.

вміти:

1. Аналізувати методи та прийоми з розвитку мовлення.
2. Характеризувати форми навчання дітей рідної мови.

мати навички:

Орієнтування у методах та прийомах розвитку мовлення дітей раннього та дошкільного віку.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Охарактеризуйте завдання з розвитку мовлення, що включає звукову культуру, розвиток словника, формування граматичного будови мовлення.
2. Розкрийте завдання з розвитку мовлення, що включає формування діалогічного та монологічного мовлення, ознайомлення з художньою літературою, навчання грамоти.
3. Опишіть засоби які використовують для розвитку мовлення дітей
4. Проаналізуйте різні форми навчання з розвитку мовлення дітей
5. Охарактеризуйте типи занять за дидактичною метою.
6. Визначте дидактичні вимоги до занять.
7. Охарактеризуйте методи, які використовують для розвитку мовлення.
8. Опишіть словесні методи навчання з рідної мови.
9. Розкрийте сутність наочних методів навчання для розвитку мовлення.
10. Охарактеризуйте практичні методи навчання для розвитку мовлення.
11. Визначить прийоми які використовують для розвитку мовлення.

Методичні рекомендації з підготовки до практичних занять:

На закріплення теми поводитьься на основі опитування та захисту самостійної роботи.

Обладнання: завдання для опитування.

Місце проведення: аудиторне заняття.

Завдання для самостійної роботи:

1. Описати словесні та наочні методи з розвитку мовлення.
2. Здійснити підбір наукових джерел, що розкривають форми роботи з розвитку мовлення.

Форма звіту: співбесіда.

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.

4. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
5. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
6. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-є. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
7. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6

Тема: Методика розвитку зв'язного мовлення

Мета: навчити студентів орієнтуватись методиками які направлені на розвиток зв'язного мовлення: навчання дітей бесіди, розповіді з власного досвіду, творчої, описової, з переказом художніх творів, за дидактичною картиною, з використанням дидактичних ігор.

Для допуску до занять студенти повинні

знати:

1. Розвиток зв'язного мовлення та мовленнєвих функцій.
2. Методика проведення бесід з дітьми.
3. Види дитячих розповідей і прийоми навчання розповіді.
4. Дидактичні ігри та їх роль у розвитку зв'язного мовлення.

вміти аналізувати:

- Методику навчання дітей розповідям з власного досвіду.
- Методику навчання дітей творчої розповіді.
- Методику навчання переказу художніх творів.
- Методику навчання дітей описовим розповідям.
- Методику роботи з дидактичною картиною.

мати навички:

1. Орієнтування у методах навчання зв'язного мовлення дітей раннього та дошкільного віку.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Розкрийте розвиток елементів зв'язного мовлення (діалогічне, монологічне, ситуативне, контекстне, внутрішнє).
2. Опишіть розвиток мовленнєвих функцій у дітей раннього та дошкільного віку.
3. Охарактеризуйте методику проведення бесід (структуру) з дітьми.
4. Опишіть види дитячих розповідей та прийоми навчання.
5. Розкрийте методику навчання дітей описовим розповідям.
6. Проаналізуйте методику роботи з дидактичною картиною на різних етапах розвитку дитини.
7. Опишіть методику навчання дітей розповідям з власного досвіду.
8. Розкрийте вимоги до навчання дітей розповіді з власного досвіду.

9. Розкрийте методику навчання дітей творчої розповіді (форми, прийоми, вимоги, педагогічні завдання).
10. Охарактеризуйте методику навчання переказу художніх творів на різних етапах розвитку дитини.
11. Опишіть завдання та форми роботи при навчанні дітей переказу художніх творів.
12. Проаналізуйте специфіку роботи з дидактичними іграми для розвитку мовлення.

Методичні рекомендації з підготовки до практичних занять:

На закріплення теми поводитьься опитування та захист самостійної та індивідуальної роботи.

Обладнання: завдання для опитування.

Місце проведення: аудиторне заняття.

Завдання для самостійної роботи:

1. Описати заняття для дітей раннього віку, що включає розповідь власного досвіду.
2. Охарактеризувати заняття для дітей дошкільного віку, направлене на розвиток творчої розповіді.
3. Розкрити сутність заняття для дітей старшого дошкільного віку, що включає переказ художнього твору.
4. Проаналізувати заняття для дітей раннього віку, направлене на розвиток описової розповіді.
5. Описати заняття з розвитку мовлення для дітей раннього віку, за дидактичною картинкою.

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Скласти заняття на розвиток зв'язного мовлення для дітей раннього віку.
2. Скласти заняття на розвиток зв'язного мовлення для дітей дошкільного віку.

Форма звіту: письмова, співбесіда.

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Кахаєва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
5. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
6. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.

7. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
8. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
9. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-е. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
10. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
11. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 7

Тема: Методика словникової роботи

Мета: навчити студентів орієнтуватись у завданнях, принципах, методах та прийомах словникової роботи; напрямках розвитку словника у дітей раннього та дошкільного віку; вміти розробляти дидактичні ігри на засвоєння та закріплення нових слів.

Для допуску до занять студенти повинні знати:

1. Завдання словниковою роботи.
2. Принципи словникової роботи.
3. Методи і прийоми словникової роботи.
4. Дидактичні ігри та вправи.

вміти:

1. Аналізувати принципи словникової роботи.
2. Характеризувати методи та прийоми словникової роботи.

мати навички:

Складати заняття для поповнення словника дітям раннього та дошкільного віку.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Визначте основні завдання словникової роботи.
2. Охарактеризуйте принципи словникової роботи.
3. Опишіть методи і прийоми словникової роботи.
4. Проаналізуйте дослідницькі методи словникової роботи.
5. Розкрийте напрямки роботи з розвитку словника.
6. Опишіть дидактичні ігри та вправи для розвитку словника.

Методичні рекомендації з підготовки до практичних занять:

На закріплення теми проводиться опитування та захист самостійної та індивідуальної роботи.

Обладнання: завдання для опитування.

Місце проведення: аудиторне заняття.

Завдання для самостійної роботи:

1. Закономірності становлення слова у дітей.
2. Особливості словника дітей.
3. Заняття словниковою роботою.

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Скласти заняття на розвиток словникової роботи для дітей раннього віку.
2. Скласти заняття на розвиток словникової роботи для дітей дошкільного віку.

Форма звіту: опитування

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Кахаєва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
5. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
6. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
7. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
8. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
9. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-е. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
10. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
11. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8

Тема: Методика формування граматичної будови мови

Мета: навчити студентів орієнтуватись у методах, прийомах, шляхах, напрямках роботи з формування граматичного мовлення; аналізувати роботу з діалогічного та монологічного мовлення; описувати завдання із словотворення та дидактичними вправами.

Для допуску до занять студенти повинні знати:

1. Шляхи формування граматичної правильності мови у дітей.

2. Дитяче словотворення.

вміти:

1. Аналізувати методики направлені на формування граматичної правильності мови у дітей.
2. Характеризувати методику на словотворення.

мати навички:

Орієнтування у методах розвитку формування граматичної правильності мови у дітей.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Опишіть методи та прийоми формування граматично правильного мовлення.
2. Визначить завдання та шляхи формування граматично правильного мовлення.
3. Охарактеризуйте методи та прийоми діалогічного та монологічного мовлення для формування граматично правильного мовлення.
4. Опишіть дидактичні вправи за картинками для формування граматично правильного мовлення.
5. Розкрийте вправи на словотворення та словозміну.

Методичні рекомендації з підготовки до практичних занять:

На закріплення теми проводиться опитування та захист самостійної та індивідуальної роботи.

Обладнання: завдання для опитування.

Місце проведення: аудиторне заняття.

Завдання для самостійної роботи:

1. Типові помилки в мовленні дітей та їх причини.
2. Шляхи формування граматичної правильності мовлення у дітей.
3. Заняття з формування граматичної правильності мовлення.

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Скласти заняття на розвиток формування граматично правильного мовлення для дітей раннього віку.
2. Скласти заняття на розвиток формування граматично правильного мовлення для дітей дошкільного віку.

Форма звіту: письмова, співбесіда.

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Кахаєва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
5. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.

6. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
7. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
8. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
9. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-є. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
10. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
11. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 9

Тема: Методика виховання звукової мови

Мета: навчити студентів орієнтуватись поняттях звукової культури мовлення (чітка артикуляція звуків рідної мови; фонетична та орфоепічна правильність мови; мовне дихання; сила голосу; темп мови; фонематичний слух; засоби інтонаційної виразності (наголоси, логічні паузи, ритм, тембр, мелодика)); розуміти методи та прийоми навчання звукової культури мовлення.

Для допуску до занять студенти повинні знати:

1. Поняття звукової культури мови.
2. Методи виховання звукової культури мовлення.

вміти:

1. Розбиратись у поняттях звукової культури мовлення
2. Характеризувати методи та прийоми навчання дітей раннього та дошкільного віку звукоаналізу.

мати навички:

Створення занять для дітей раннього та дошкільного віку зі звукоаналізу.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Опишіть поняття звукової культури мови.
2. Розкрийте методи та прийоми виховання звукової культури мовлення.

Методичні рекомендації з підготовки до практичних занять:

На закріплення теми проводиться опитування та захист самостійної та індивідуальної роботи.

Обладнання: завдання для опитування.

Місце проведення: аудиторне заняття.

Завдання для самостійної роботи:

1. Особливості звуковимови дітей раннього віку.
2. Особливості звуковимови дітей дошкільного віку.

3. Вправи зі словами та звуками.

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Скласти заняття на розвиток звукової культури мовлення для дітей раннього віку.
2. Скласти заняття на розвиток звукової культури мовлення для дітей дошкільного віку.

Форма звіту: письмова, співбесіда

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Кахаєва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
5. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
6. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
7. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
8. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
9. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-є. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
10. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
11. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 10

Тема: Розвиток мовлення у дітей з порушеннями мовлення

Мета: навчити студентів орієнтуватись у завданнях з розвитку мовлення; розкривати методи роботи над словом, реченням, зв'язним мовленням.

Для допуску до занять студенти повинні

знати:

1. Завдання з розвитку мовлення у дітей з порушеннями мовлення.
2. Методика роботи з розвитку мовлення.

вміти:

1. Аналізувати завдання з розвитку мовлення у дітей з ПМР.
2. Характеризувати методи та прийоми для розвитку мовлення для дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями мовлення.

мати навички:

Орієнтування у методах та прийомах розвитку мовлення для дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями мовлення.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Розкрийте завдання з розвитку мовлення у дітей з вадами мовлення
2. Охарактеризувати методику роботи над словом з дітей з порушеннями мовлення.
3. Опишіть методику роботи над реченням з дітей з порушеннями мовлення.
4. Проаналізуйте методику роботи над зв'язним мовленням з дітей з порушеннями мовлення.

Методичні рекомендації з підготовки до практичних занять:

На закріплення теми провести опитування та захист самостійної роботи.

Обладнання: завдання для опитування.

Місце проведення: аудиторне заняття.

Завдання для самостійної роботи:

1. Охарактеризувати вправи на мовне дихання для дітей з порушеннями мовлення.
2. Описати роботу над лексико-граматичною будовою мовлення з дітьми з фонематичним недорозвиненням.
3. Рокрити роботу з фонетико-фонематичною стороною мовлення.

Форма звіту: усна, письмова робота

Література

1. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення / Н. С. Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. соціально педагогічна. Вип. XX : у 2-х ч., ч.1 / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. – С. 293–315.
2. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей : монографія / Н. С. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. – 200 с.
3. Логопедія. Підручник, 2-е видання. За ред. М.К. Шеремет. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 672 с.
4. Логопсихологія : навч. посіб. / Конопляста С. Ю., Сак Т. В. ; за ред. М. К. Шеремет. – К. : Знання, 2010.
5. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
6. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-є. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
7. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від

2.4. ПЛАНИ ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Тема: Закономірності розвитку мовлення у дітей раннього та дошкільного віку (Розвиток мовлення дітей раннього віку)

Мета: Закріпити у студентів основні знання про становлення мовлення дітей першого, другого та третього років життя; вміти складати заняття з розвитку мовлення дітей раннього віку.

Обладнання: лабораторне завдання

Місце проведення: аудиторне заняття.

План лабораторного заняття:

Для допуску до занять студенти повинні знати

1. Загальний розвиток перед мовленнєвих реакцій дітей першого року життя.
2. Етапи розвитку мовлення раннього віку.
3. Особливості засвоєння перших слів.
4. Загальний розвиток мовлення дітей другого року життя.
5. Основний розвиток розуміння мовлення дітьми на другому році життя.
6. Розвиток засвоєння звуків мови дітей другого року життя.
7. Формування граматично правильної вимови.
8. Розвиток мовлення дітей другого року життя.

Для допуску до занять студенти повинні вміти

1. Складати заняття з розвитку мовлення для дітей раннього віку.
2. Характеризувати психофізіологічний розвиток дітей раннього віку.

Запитання для обговорення:

1. Охарактеризуйте мовленнєвий розвиток дитини від народження до 6-ти місяців.
2. Охарактеризуйте мовленнєвий розвиток дитини від 6-ти до 12 місяців.
3. Опишіть послідовність стадій передмовних реакцій.
4. Охарактеризуйте мовленнєвий розвиток дитини від 12-ти до 18 місяців.
5. Охарактеризуйте мовленнєвий розвиток дитини від 18-ти місяців до 2-х років.
6. Опишіть розвиток активного мовлення у дитини другого року життя.
7. Охарактеризуйте мовленнєвий розвиток дитини від 2-х років до 2-х років та 6-ти місяців.
8. Охарактеризуйте мовленнєвий розвиток дитини від 2-х років та 6-ти до 3-х років.

Хід заняття

1. Лабораторне заняття:

1. Обговорення основних питань з розвитку дитини після перегляду фільму "Діти першого року життя", "Діти другого року життя", "Діти третього року життя".
  - 1) Проаналізувати мову дітей раннього віку.
  - 2) Охарактеризуйте розвиток розуміння мовлення дітей раннього віку.
  - 3) Опишіть як проходить розвиток розмовної мови у дітей раннього віку.
  - 4) Проаналізуйте засвоєння словника у дітей раннього віку.

Зразок виконання завдання

"Лялька Катя прийшла до дітей у гості"

Мета: познайомити дітей з лялькою, розвивати розуміння мовлення: вчити знаходити ляльку на запитання «де?», показувати частини її тіла, обличчя (очі, ніс, рот, лоб), знаходити і показувати їх у себе.

Матеріал: велика лялька (в постійному користуванні не перебуває).

Організація: діти сидять на підлозі за бар'єром чи стоять біля бар'єра, вихователь сидить перед ними на стільчику.

Хід заняття: Вихователь показує ляльку і промовляє: «Це Ляля. Ляля прийшла в гості до дітей». Лялька вітається за руку з кожною дитиною: «Доброго дня, Тарасику (Оксаночко, Ясю, Іро і т. ін.)». Вихователь просить кожного малюка подати ляльці руку. Далі показує дітям, як лялька ходить, супроводжуючи рухи словами: «Ляля йде: топ-топ-топ. Ляля сидить». Діти розглядають у ляльки обличчя, знаходять очі, ніс, рот. Вихователь пропонує показати свої очі, ніс, рот. Наприкінці заняття на запитання «Де ще є Ляля?» діти відшуковують серед інших іграшок ляльок, що були вихователем задалегідь приготівлені. Звертаючись до кожної дитини окремо, вихователь пропонує показати, де у ляльки очі, ніс, рот, як вона ходить.

2. Завдання для індивідуальної роботи студентів:

Скласти розвиваюче заняття з розвитку мовлення для дітей дітей раннього віку.

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Белова О.Б. Пропедевтика мовленнєвих порушень /Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2017. – 140с.
3. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
4. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.

5. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн./О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
6. Загальна психологія./За заг. ред.. академіка С.Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
7. Корекційно-розвивальна робота з дітьми раннього віку: Навчально-методичний посібник/ Упорядник О.П. Мілевська. – Кам'янець-Подільський, 2006. – 52 с.
8. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
9. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

Тема: Закономірності розвитку мовлення у дітей раннього та дошкільного віку (Розвиток мовлення дітей дошкільного віку)

Мета: Закріпити у студентів основні знання про становлення мовлення дітей дошкільного віку; вміти складати заняття з розвитку мовлення дітей дошкільного віку.

Обладнання: лабораторне завдання

Місце проведення: аудиторне заняття.

План лабораторного заняття:

Для допуску до занять студенти повинні знати

1. Загальний розвиток розуміння мовлення дошкільниками.
2. Основні критерії засвоєння розмовної мови дітьми дошкільного віку.
3. Особливості розвитку зв'язного мовлення.
4. Формування внутрішнього мовлення.

Для допуску до занять студенти повинні вміти

1. Орієнтуватись у специфіці розвитку мовлення дошкільників.
2. Аналізувати типові помилки в мовленні дітей та причини їх появи.
3. Розкривати дитячу словотворчість.
4. Враховувати особливості психічного розвитку дітей у нормі при розвитку мовленнєвої діяльності.
5. Знати основні шляхи формування граматичної правильності мови у дошкільників.
6. Складати дидактичні заняття для розвитку мовлення дітей дошкільного віку.

Запитання для обговорення:

1. Охарактеризуйте розвиток розуміння мовлення дошкільниками.
2. Розкрийте дитячі словотворення.
3. Опишіть прийоми засвоєння розмовної мови дітьми дошкільного віку.
4. Охарактеризуйте розвиток зв'язної мови
5. Розкрийте формування внутрішнього мовлення у дітей дошкільного віку.

Хід заняття

1. Лабораторні завдання:

1. Обговорення основних питань з розвитку мовлення дошкільників:

- У чому специфіка занять з художньої літератури?
- Назвіть види бесід та прийоми активізації дітей після вивчення творів.
- Яка структура етичної бесіди?

2. Навчальна екскурсія по дошкільних закладах.

3. Перегляд відео сюжетів занять з розвитку мовлення дошкільників.

4. Розв'язати педагогічні задачі з розвитку мовлення:

Задача 1. Сашкові п'ять років. В іграх веселий, енергійний, голосистий. На заняттях з розвитку мови, особливо при складанні розповідей, дуже пасивний. На запитання відповідає дуже тихо, невпевнено, часто неправильно.

1. Чим допомогти хлопчику виробити ку зв'язну мову?
2. Яку систему роботи можна запропонувати? Складіть орієнтовний перелік завдань.
3. Який характер повинні носити індивідуальні заняття з такими дітьми?

Задача 2. Вихователь проводила заняття, яке включало такі структурні компоненти:

1. Виділення дітьми першого звука у слові та визначення його місця.
2. Вправлення в артикуляції звука ч.
3. Вправа на розвиток мовного дихання.
4. Вправи на розвиток сили голосу, темпу мовлення.

Визначте назву заняття, розділ програми, дидактичну мету, в якій групі проводилось це заняття.

Задача 3. Вихователь проводила заняття, яке включало такі структурні компоненти:

1. Переказ оповідання.
2. Дидактична гра на вживання прийменників (без, з).
3. Дидактичні вправи: а) розвиток темпу мовлення; б) фонематичного слуху.

Визначте назву заняття, розділ програми, дидактичну мету, в якій групі проводилось це заняття.

2. Завдання для індивідуальної роботи студентів:

1. Скласти три дидактичні вправи (на словотворення, словозміну, засвоєння речень).
2. Записати дитячі «неологізми», вірші, рифмовки, лічилки, скоромовки, ед. еди.
3. Скласти конспекти занять з художньої літератури для кожної вікової групи:

а) читання оповідання; б) розповідання казки; в) ознайомлення дітей з жанрами художніх творів; г) ознайомлення з композицією; д) етична бесіда; е) заучування вірша.

4. Розробити зміст дидактичних ігрових вправ типу: «Підбери

картинки до цієї книжки», «Куди не підеш – в казку попадеш», «Від кого ми отримали листа?», «Із якої книжки герой?», «Чому книжка плакала? Хто її ображав?», «Як живеться у нас книжкам?»

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Белова О.Б. Пропедевтика мовленнєвих порушень /Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2017. – 140с.
3. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
4. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
5. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн./О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
6. Загальна психологія./За заг. ред.. академіка С.Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
7. Корекційно-розвивальна робота з дітьми раннього віку: Навчально-методичний посібник/ Упорядник О.П. Мілевська. – Кам'янець-Подільський, 2006. – 52 с.
8. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
9. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ № 3

Тема: Методика розвитку зв'язного мовлення

Мета: навчити студентів орієнтуватись методиками які направлені на розвиток зв'язного мовлення: навчання дітей бесіди, розповіді з власного досвіду, творчої, описової, з переказом художніх творів, за дидактичною картиною, з використанням дидактичних ігор.

Обладнання: лабораторні завдання

Місце проведення: аудиторне заняття.

План лабораторного заняття:

Для допуску до занять студенти повинні

знати:

1. Розвиток зв'язного мовлення та мовленнєвих функцій.
2. Методика проведення бесід з дітьми.
3. Види дитячих розповідей і прийоми навчання розповіді.
4. Дидактичні ігри та їх роль у розвитку зв'язного мовлення.

вміти аналізувати:

- Методику навчання дітей розповідям з власного досвіду.
- Методику навчання дітей творчої розповіді.
- Методику навчання переказу художніх творів.
- Методику навчання дітей описовим розповідям.

- Методику роботи з дидактичною картиною.

мати навички:

Запитання для обговорення:

1. Розкрийте розвиток елементів зв'язного мовлення (діалогічне, монологічне, ситуативне, контекстне, внутрішнє).
2. Опишіть розвиток мовленнєвих функцій у дітей раннього та дошкільного віку.
3. Охарактеризуйте методику проведення бесід (структуру) з дітьми.
4. Опишіть види дитячих розповідей та прийоми навчання.
5. Розкрийте методику навчання дітей описовим розповідям.
6. Проаналізуйте методику роботи з дидактичною картиною на різних етапах розвитку дитини.
7. Опишіть методику навчання дітей розповідям з власного досвіду.
8. Розкрийте вимоги до навчання дітей розповіді з власного досвіду.
9. Розкрийте методику навчання дітей творчої розповіді (форми, прийоми, вимоги, педагогічні завдання).
10. Охарактеризуйте методику навчання переказу художніх творів на різних етапах розвитку дитини.
11. Опишіть завдання та форми роботи при навчанні дітей переказу художніх творів.
12. Проаналізуйте специфіку роботи з дидактичними іграми для розвитку мовлення.

Хід заняття

1. Лабораторні завдання:

Обговорення основних питань з методики розвитку зв'язного мовлення.

2. Завдання для індивідуальної роботи студентів:

- Скласти заняття на розвиток зв'язного мовлення для дітей раннього віку.
- Скласти заняття на розвиток зв'язного мовлення для дітей дошкільного віку.

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Кахаєва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
5. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.

6. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
7. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
8. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
9. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-е. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
10. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
11. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

Тема: Методика словникової роботи

Мета: навчити студентів орієнтуватись у завданнях, принципах, методах та прийомах словникової роботи; напрямках розвитку словника у дітей раннього та дошкільного віку; вміти розробляти дидактичні ігри на засвоєння та закріплення нових слів.

Обладнання: лабораторні завдання

Місце проведення: аудиторне заняття.

План лабораторного заняття:

Для допуску до занять студенти повинні знати:

1. Завдання словниковою роботи.
2. Принципи словникової роботи.
3. Методи і прийоми словникової роботи.
4. Дидактичні ігри та вправи.

вміти:

1. Аналізувати принципи словникової роботи.
2. Характеризувати методи та прийоми словникової роботи.

мати навички:

Складати заняття для поповнення словника дітям раннього та дошкільного віку.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Визначте основні завдання словникової роботи.
2. Охарактеризуйте принципи словникової роботи.
3. Опишіть методи і прийоми словникової роботи.
4. Проаналізуйте дослідницькі методи словникової роботи.
5. Розкрийте напрямки роботи з розвитку словника.
6. Опишіть дидактичні ігри та вправи для розвитку словника.

Хід заняття

1. Лабораторні завдання:

Обговорення основних питань з методики словникової роботи

2. Завдання для індивідуальної роботи студентів:

- Скласти заняття на розвиток словникової роботи для дітей раннього віку.
- Скласти заняття на розвиток словникової роботи для дітей дошкільного віку.

Форма звіту: письмова, співбесіда.

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Кахаєва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
5. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
6. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
7. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
8. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
9. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-е. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
10. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
11. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

Тема: Методика формування граматичної будови мови

Мета: навчити студентів орієнтуватись у методах, прийомах, шляхах, напрямках роботи з формування граматичного мовлення; аналізувати роботу з діалогічного та монологічного мовлення; описувати завдання із словотворення та дидактичними вправами.

Обладнання: лабораторні завдання

Місце проведення: аудиторне заняття.

План лабораторного заняття:

Для допуску до занять студенти повинні

знати:

1. Шляхи формування граматичної правильності мови у дітей.
2. Дитяче словотворення.

вміти:

1. Аналізувати методики направлені на формування граматичної правильності мови у дітей.
2. Характеризувати методику на словотворення.

мати навички:

Орієнтування у методах розвитку формування граматичної правильності мови у дітей.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Опишіть методи та прийоми формування граматично правильного мовлення.
2. Визначить завдання та шляхи формування граматично правильного мовлення.
3. Охарактеризуйте методи та прийоми діалогічного та монологічного мовлення для формування граматично правильного мовлення.
4. Опишіть дидактичні вправи за картинками для формування граматично правильного мовлення.
5. Розкрийте вправи на словотворення та словозміну.

Хід заняття

1. Лабораторні завдання:

Обговорення основних питань з методики формування граматичної будови мови

2. Завдання для індивідуальної роботи студентів:

- Скласти заняття на розвиток формування граматично правильного мовлення для дітей раннього віку.
- Скласти заняття на розвиток формування граматично правильного мовлення для дітей дошкільного віку.

Форма звіту: письмова, співбесіда.

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Кахаєва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
5. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.

6. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
7. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
8. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
9. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-є. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
10. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
11. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ № 6

Тема: Методика виховання звукової мови

Мета: навчити студентів орієнтуватись поняттях звукової культури мовлення (чітка артикуляція звуків рідної мови; фонетична та орфоепічна правильність мови; мовне дихання; сила голосу; темп мови; фонематичний слух; засоби інтонаційної виразності (наголоси, логічні паузи, ритм, тембр, мелодика)); розуміти методи та прийоми навчання звукової культури мовлення.

Обладнання: лабораторні завдання

Місце проведення: аудиторне заняття.

План лабораторного заняття:

Для допуску до занять студенти повинні знати:

1. Поняття звукової культури мови.
2. Методи виховання звукової культури мовлення.

вміти:

1. Розбиратись у поняттях звукової культури мовлення
2. Характеризувати методи та прийоми навчання дітей раннього та дошкільного віку звукоаналізу.

мати навички:

Створення занять для дітей раннього та дошкільного віку зі звукоаналізу.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Опишіть поняття звукової культури мови.
2. Розкрийте методи та прийоми виховання звукової культури мовлення.

Хід заняття

1. Лабораторні завдання:

Обговорення основних питань з методики виховання звукової мови

2. Завдання для індивідуальної роботи студентів:

- Скласти заняття на розвиток звукової культури мовлення для дітей раннього віку.
- Скласти заняття на розвиток звукової культури мовлення для дітей дошкільного віку.

Форма звіту: письмова, співбесіда

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Кахаєва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
5. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
6. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
7. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
8. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
9. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-є. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
10. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
11. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

2.5. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ПРАКТИЧНИХ, САМОСТІЙНИХ ТА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ СТУДЕНТІВ

Закріплення пройденого матеріалу відбувається на практичних заняттях, які передбачені у навчальній програмі, їх виконують після вивчення теми чи розділу курсу. **Практичні роботи** мають важливе навчально-пізнавальне значення, сприяють формуванню вмінь і навичок, необхідних для засвоєння отриманих знань. Вони включають в себе пояснення теоретичного матеріалу, та виконання письмової практичної роботи або тестування.

Самостійна робота студентів з додатковою літературою передбачає: повторення важливих частин і розділів з дисципліни "Спеціальна методика розвитку мовлення"; конспектування та узагальнення розділів; підготовка відповідей за основними запитаннями пройденого матеріалу; складання порівняльних характеристик, схем, таблиць, написання рефератів з наданої теми, розробка занять з розвитку мовлення, проведення обстежень мовлення дітей на різних вікових етапах, тощо.

Метою індивідуальної роботи є самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з навчальної дисципліни та розвиток навичок самостійної роботи індивідуальних навчально-дослідних завдань ІНДЗ.

ІНДЗ – це позааудиторна самостійна робота студента навчального, навчально-дослідницького чи проектно-конструкторського характеру, яка використовується в процесі вивчення програмного матеріалу навчальної дисципліни і завершується разом зі складанням підсумкового екзамену або заліку із відповідної навчальної дисципліни.

ІНДЗ – це завершена теоретична або практична робота в межах програми навчальної дисципліни, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, сформованих у процесі опанування навчальною дисципліною та охоплює декілька тем або зміст навчальної дисципліни загалом.

2.6. МЕТОДИЧНА ДОКУМЕНТАЦІЯ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема: Науково-теоретичні основи "Спеціальної методики розвитку мовлення"

Мета: Закріпити у студентів основні знання про предмет та завданнями "Спеціальної методики розвитку мовлення", внутрісистемні та міжсистемні зв'язками з іншими науками; розкрити наукові теоретичні поняття "мова" та "мовлення", види та функції мовлення.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Визначте поняття, об'єкт, предмет, мету та завдання курсу "Спеціальна методика розвитку мовлення" як педагогічної науки.
2. Розкрийте між предметні зв'язки курсу "Спеціальна методика розвитку мовлення" з іншими науками.
3. Яке значення має мова у психічному розвитку дитини?
4. Охарактеризуйте закономірності розвитку мовлення за Л. П. Федоренко?

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. Описати внутрісистемні та системні зв'язки курсу "Спеціальна методика розвитку мовлення" з іншими науками (конспектування; л-ра: І.С. Марченко Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників, стр. 9).
2. Здійснити підбір наукових джерел, що розкривають поняття "мова" та "мовлення", види та функції мовлення (список літератури, авторів).
3. Роль мовлення у психічному розвитку дитини (конспектування; л-ра: І.С. Марченко Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників, стр. 22).

Форма звіту: письмова робота.

Література

1. Богуш А.М. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошк. віку. – К.: Освіта, 1997.
2. Богуш А.М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку. Навчальний посібник. – К.:Видавничий Дім «Слово», 2004.
3. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-е. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.

Тема: Фізіологічні основи мовлення

Мета: Закріпити у студентів основні знання про мозкові механізми, ділянки мозку та будову мовленнєвого апарату, що забезпечують повноцінну роботу мовлення.

Питання для обговорення:

1. Визначте поняття та завдання пропедевтики мовленнєвих порушень як спеціальної науки.
2. Розкрийте між предметні зв'язки курсу "Пропедевтика мовленнєвих порушень" з іншими науками.
3. Як забезпечують мовленнєву діяльність права та ліва півкулі головного мозку?
4. Якими мовленнєвими центрами представлений центральний відділ мовленнєвого апарату?
5. Розкрийте важливість роботи центрального відділу мовного апарату.
6. Охарактеризуйте роботу периферичного відділу мовного апарату. Розкрийте його складову.
7. Розкрийте сутність провідникових шляхів у мовленні.

Завдання для самостійної роботи студентів:

1. За схемою головного мозку визначити роботу центральних відділів мовленнєвого апарату.
2. Описати периферичний відділ мовленнєвого апарату.

Форма звіту: письмова робота

Література

1. Дегтяренко Т.В., Ковиліна В.Г. Психофізіологія раннього онтогенезу: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: УАІД «Рада», 2011. – 328 с.
2. Корнев А.Н. Основы логопатологии детского возраста: клинические и психологические аспекты. – СПб.: Речь, 2006. – 380 с.
3. Лазарева І.А. Неврологічні основи логопедії: навчально-методичний посібник для студентів дефектологічних спеціальностей. – Луганськ, 2005. – 132 с.
4. Пахомова Н.Г. Нейропсихолінгвістика: навч. посіб. для студ. /Н.Г. Пахомова. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2013. – 268 с.
5. Хватцев М.Е Недостатки речи у детей. – М.: Учпедгиз, 1948. – 128 с.
6. Хомская Е.Д. Нейропсихология. – СПб.: Питер, 2005. – 496 с.

Тема: Закономірності розвитку мовлення у дітей раннього та дошкільного віку

Мета: навчити студентів орієнтуватись у розвитку мовлення у дітей раннього віку, який поділяють на два періоди: підготовчий період та період активного мовленнєвого розвитку; характеризувати перед мовленнєві реакції на першому році життя; знати розвиток розуміння мовлення, словника, граматично правильної вимови, засвоєння звуків у дітей раннього та дошкільного віку.

Для допуску до занять студенти повинні

знати:

1. Розвиток мовлення дітей першого року життя.

2. Розвиток мовлення дітей другого року життя.
3. Розвиток мовлення дітей третього року життя.
4. Розвиток мовлення дітей дошкільного віку.

вміти:

1. Аналізувати психофізичний розвиток дітей раннього віку.
2. Характеризувати психофізичний розвиток дітей дошкільного віку

мати навички:

Орієнтування у методах діагностики мовленнєвого розвитку дітей раннього та дошкільного віку.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Опишіть послідовність стадій передмовленнєвих реакцій.
2. Охарактеризуйте мовленнєвий розвиток дитини 1 року життя.
3. Розкрийте загальну характеристику мовленнєвого розвитку дитини 2-го року життя.
4. Опишіть загальну характеристику мовленнєвого розвитку дитини 3-го року життя.
5. Яке значення для розвитку мовлення мають крик, гулення, треллі, белькіт?
6. Розкрийте особливості розвитку мовлення у дітей дошкільного віку.

Завдання для самостійної роботи:

1. Особливості психофізичного розвитку дітей 1-го року життя.
2. Особливості психофізичного розвитку дітей 2-го року життя.
3. Особливості психофізичного розвитку дітей 3-го року життя.
4. Особливості психофізичного розвитку дітей дошкільного віку.

Форма звіту: письмова.

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Белова О.Б. Пропедевтика мовленнєвих порушень /Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2017. – 140с.
3. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
4. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
5. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн./О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
6. Загальна психологія./За заг. ред. академіка С.Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
7. Корекційно-розвивальна робота з дітьми раннього віку: Навчально-методичний посібник/ Упорядник О.П. Мілевська. – Кам'янець-Подільський, 2006. – 52 с.
8. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Тема: Особливості розвитку мовлення у дітей з порушеннями мовлення

Мета: навчити студентів орієнтуватись у розвитку мовлення дітей з фонетичним недорозвиненням мовлення, фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення, із загальним недорозвиненням мовлення, з нерізко вираженим загальним недорозвиненням мовлення; особливості розвитку мовлення у дітей з дислалією, дизартрією, ринолалією.

Питання для обговорення:

1. Охарактеризувати особливості розвитку мовлення у дітей з фонетичним недорозвиненням мовлення.

2. Розкрити особливості розвитку мовлення у дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення.

3. Описати особливості розвитку мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення.

4. Визначити особливості розвитку мовлення у дітей із нерізко вираженим загальним недорозвиненням мовлення.

5. Проаналізувати особливості розвитку мовлення у дітей з дислалією, дизартрією, ринолалією.

Завдання для самостійної роботи:

1. Охарактеризувати особливості розвитку мовлення у дітей з дислалією.

2. Розкрити особливості розвитку мовлення у дітей дизартрією.

3. Описати особливості розвитку мовлення у дітей ринолалією.

Форма звіту: співбесіда.

Література

1. Белова О.Б. Пропедевтика мовленнєвих порушень /Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2017. – 140с.
2. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення / Н. С. Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. соціально педагогічна. Вип. XX : у 2-х ч., ч.1 / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. – С. 293–315.
3. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей : монографія / Н. С. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. – 200 с.
4. Логопедія. Підручник, 2-е видання. За ред. М.К. Шеремет. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 672 с.
5. Логопсихологія : навч. посіб. / Конопляста С. Ю., Сак Т. В. ; за ред. М. К. Шеремет. – К. : Знання, 2010.
6. Рібцун Ю. В. Вплив ендогенних та екзогенних факторів на становлення мовленнєвої діяльності молодших дошкільників із ЗНМ [Електронний ресурс] /Юлія Рібцун // Народна освіта. – 2010. – Вип. № 2 (11). – Режим доступу до вид. : www.kristti.com.ua.
7. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006.

Тема: Методи і прийоми навчання дітей рідної мови

Мета: навчити студентів орієнтуватись у завданнях з розвитку мовлення (виховання звукової культури, розвиток словника, діалогічного, монологічного мовлення, формування граматичної будови мови, ознайомлення з художньою літературою та навчання грамоти); засобах що направлені на здійснення програми з розвитку мовлення; формах, методах та прийомах навчання дітей рідної мови.

Питання для обговорення:

1. Охарактеризуйте завдання з розвитку мовлення, що включає звукову культуру, розвиток словника, формування граматичного будови мовлення.
2. Розкрийте завдання з розвитку мовлення, що включає формування діалогічного та монологічного мовлення, ознайомлення з художньою літературою, навчання грамоти.
3. Опишіть засоби які використовують для розвитку мовлення дітей
4. Проаналізуйте різні форми навчання з розвитку мовлення дітей
5. Охарактеризуйте типи занять за дидактичною метою.
6. Визначте дидактичні вимоги до занять.
7. Охарактеризуйте методи, які використовують для розвитку мовлення.
8. Опишіть словесні методи навчання з рідної мови.
9. Розкрийте сутність наочних методів навчання для розвитку мовлення.
10. Охарактеризуйте практичні методи навчання для розвитку мовлення.
11. Визначить прийоми які використовують для розвитку мовлення.

Завдання для самостійної роботи:

1. Описати словесні та наочні методи з розвитку мовлення.
2. Здійснити підбір наукових джерел, що розкривають форми роботи з розвитку мовлення.

Форма звіту: співбесіда.

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
5. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
6. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-е. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
7. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Тема: Методика розвитку зв'язного мовлення

Мета: навчити студентів орієнтуватись методиками які направлені на розвиток зв'язного мовлення: навчання дітей бесіди, розповіді з власного досвіду, творчої, описової, з переказом художніх творів, за дидактичною картиною, з використанням дидактичних ігор.

Питання та проблеми для обговорення:

1. Розкрийте розвиток елементів зв'язного мовлення (діалогічне, монологічне, ситуативне, контекстне, внутрішнє).
2. Опишіть розвиток мовленнєвих функцій у дітей раннього та дошкільного віку.
3. Охарактеризуйте методику проведення бесід (структуру) з дітьми.
4. Опишіть види дитячих розповідей та прийоми навчання.
5. Розкрийте методику навчання дітей описовим розповідям.
6. Проаналізуйте методику роботи з дидактичною картиною на різних етапах розвитку дитини.
7. Опишіть методику навчання дітей розповідям з власного досвіду.
8. Розкрийте вимоги до навчання дітей розповіді з власного досвіду.
9. Розкрийте методику навчання дітей творчої розповіді (форми, прийоми, вимоги, педагогічні завдання).
10. Охарактеризуйте методику навчання переказу художніх творів на різних етапах розвитку дитини.
11. Опишіть завдання та форми роботи при навчанні дітей переказу художніх творів.
12. Проаналізуйте специфіку роботи з дидактичними іграми для розвитку мовлення.

Завдання для самостійної роботи:

1. Описати заняття для дітей раннього віку, що включає розповідь власного досвіду.
2. Охарактеризувати заняття для дітей дошкільного віку, направлене на розвиток творчої розповіді.
3. Розкрити сутність заняття для дітей старшого дошкільного віку, що включає переказ художнього твору.
4. Проаналізувати заняття для дітей раннього віку, направлене на розвиток описової розповіді.
5. Описати заняття з розвитку мовлення для дітей раннього віку, за дидактичною картинкою.

Форма звіту: письмова, співбесіда.

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богущ А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богущ. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богущ А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років.

- Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Кахаєва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
  5. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
  6. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
  7. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
  8. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
  9. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-е. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
  10. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
  11. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Тема: Методика словникової роботи

Мета: навчити студентів орієнтуватись у завданнях, принципах, методах та прийомах словникової роботи; напрямках розвитку словника у дітей раннього та дошкільного віку; вміти розробляти дидактичні ігри на засвоєння та закріплення нових слів.

Питання для обговорення:

1. Визначте основні завдання словникової роботи.
2. Охарактеризуйте принципи словникової роботи.
3. Опишіть методи і прийоми словникової роботи.
4. Проаналізуйте дослідницькі методи словникової роботи.
5. Розкрийте напрямки роботи з розвитку словника.
6. Опишіть дидактичні ігри та вправи для розвитку словника.

Завдання для самостійної роботи:

1. Закономірності становлення слова у дітей.
2. Особливості словника дітей.
3. Заняття словниковою роботою.

Форма звіту: опитування

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років.

- Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Кахаєва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
  5. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
  6. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
  7. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
  8. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
  9. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-е. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
  10. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
  11. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Тема: Методика формування граматичної будови мови

Мета: навчити студентів орієнтуватись у методах, прийомах, шляхах, напрямках роботи з формування граматичного мовлення; аналізувати роботу з діалогічного та монологічного мовлення; описувати завдання із словотворення та дидактичними вправами.

Питання для обговорення:

1. Опишіть методи та прийоми формування граматично правильного мовлення.
2. Визначить завдання та шляхи формування граматично правильного мовлення.
3. Охарактеризуйте методи та прийоми діалогічного та монологічного мовлення для формування граматично правильного мовлення.
4. Опишіть дидактичні вправи за картинками для формування граматично правильного мовлення.
5. Розкрийте вправи на словотворення та словозміну.

Завдання для самостійної роботи:

1. Типові помилки в мовленні дітей та їх причини.
2. Шляхи формування граматичної правильності мовлення у дітей.
3. Заняття з формування граматичної правильності мовлення.

Форма звіту: письмова, співбесіда.

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.

2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Кахаєва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
5. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
6. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
7. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
8. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
9. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-е. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
10. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
11. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Тема: Методика виховання звукової мови

Мета: навчити студентів орієнтуватись поняттях звукової культури мовлення (чітка артикуляція звуків рідної мови; фонетична та орфоепічна правильність мови; мовне дихання; сила голосу; темп мови; фонематичний слух; засоби інтонаційної виразності (наголоси, логічні паузи, ритм, тембр, мелодика)); розуміти методи та прийоми навчання звукової культури мовлення.

Питання для обговорення:

1. Опишіть поняття звукової культури мови.
2. Розкрийте методи та прийоми виховання звукової культури мовлення.

Завдання для самостійної роботи:

1. Особливості звуковимови дітей раннього віку.
2. Особливості звуковимови дітей дошкільного віку.
3. Вправи зі словами та звуками.

Форма звіту: письмова, співбесіда

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.

3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Кахаєва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
5. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
6. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
7. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
8. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
9. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-є. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
10. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
11. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Тема: Розвиток мовлення у дітей з порушеннями мовлення

Мета: навчити студентів орієнтуватись у завданнях з розвитку мовлення; розкривати методи роботи над словом, реченням, зв'язним мовленням.

Питання для обговорення:

1. Розкрийте завдання з розвитку мовлення у дітей з вадами мовлення
2. Охарактеризувати методику роботи над словом з дітей з порушеннями мовлення.
3. Опишіть методику роботи над реченням з дітей з порушеннями мовлення.
4. Проаналізуйте методику роботи над зв'язним мовленням з дітей з порушеннями мовлення.

Завдання для самостійної роботи:

1. Охарактеризувати вправи на мовне дихання для дітей з порушеннями мовлення.
2. Описати роботу над лексико-граматичною будовою мовлення з дітьми з фонематичним недорозвиненням.
3. Рокрити роботу з фонетико-фонематичною стороною мовлення.

Форма звіту: усна, письмова робота

Література

1. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення / Н. С. Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. соціально педагогічна. Вип. XX : у

- 2-х ч., ч.1 / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. – С. 293–315.
2. Гаврилова Н. С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей : монографія / Н. С. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. – 200 с.
  3. Корнев А.Н. Основы логопатологии детского возраста: клинические и психологические аспекты. – СПб.: Речь, 2006. – 380 с.
  4. Логопедія. Підручник, 2-е видання. За ред. М.К. Шеремет. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 672 с.
  5. Логопсихологія : навч. посіб. / Конопляста С. Ю., Сак Т. В. ; за ред. М. К. Шеремет. – К. : Знання, 2010.
  6. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
  7. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-е. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
  8. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

2.7. МЕТОДИЧНА ДОКУМЕНТАЦІЯ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

Тема: Закономірності розвитку мовлення у дітей раннього та дошкільного віку (Розвиток мовлення дітей раннього віку)

Мета: Закріпити у студентів основні знання про становлення мовлення дітей першого, другого та третього років життя; вміти складати заняття з розвитку мовлення дітей раннього віку.

Завдання для індивідуальної роботи студентів:

Скласти розвиваюче заняття з розвитку мовлення для дітей раннього віку.

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Белова О.Б. Пропедевтика мовленнєвих порушень /Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2017. – 140с.
3. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
4. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
5. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн./О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
6. Загальна психологія./За заг. ред.. академіка С.Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
7. Корекційно-розвивальна робота з дітьми раннього віку: Навчально-методичний посібник/ Упорядник О.П. Мілевська. – Кам'янець-Подільський, 2006. – 52 с.
8. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
9. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Тема: Закономірності розвитку мовлення у дітей раннього та дошкільного віку (Розвиток мовлення дітей дошкільного віку)

Мета: Закріпити у студентів основні знання про становлення мовлення дітей дошкільного віку; вміти складати заняття з розвитку мовлення дітей дошкільного віку.

Завдання для індивідуальної роботи студентів:

- 1.Скласти три дидактичні вправи (на словотворення, словозміну, засвоєння речень).
- 2.Записати дитячі «неологізми», вірші, рифмовки, лічилки, скоромовки, ед. еди.
- 3.Скласти конспекти занять з художньої літератури для кожної вікової групи:

- 4.а) читання оповідання; б) розповідання казки; в) ознайомлення дітей з жанрами художніх творів; г) ознайомлення з композицією; д) етична бесіда; є) заучування вірша.
5. Розробити зміст дидактичних ігрових вправ типу: «Підбери картинки до цієї книжки», «Куди не підеш – в казку попадеш», «Від кого ми отримали листа?», «Із якої книжки герой?», «Чому книжка плакала? Хто її ображав?», «Як живеться у нас книжкам?»

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Белова О.Б. Пропедевтика мовленнєвих порушень /Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2017. – 140с.
3. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
4. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
5. Корекційно-розвивальна робота з дітьми раннього віку: Навчально-методичний посібник/ Упорядник О.П. Мілевська. – Кам'янець-Подільський, 2006. – 52 с.
6. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
7. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Тема: Методика розвитку зв'язного мовлення

Мета: навчити студентів орієнтуватись методиками які направлені на розвиток зв'язного мовлення: навчання дітей бесіди, розповіді з власного досвіду, творчої, описової, з переказом художніх творів, за дидактичною картиною, з використанням дидактичних ігор.

Завдання для індивідуальної роботи студентів:

- Скласти заняття на розвиток зв'язного мовлення для дітей раннього віку.
- Скласти заняття на розвиток зв'язного мовлення для дітей дошкільного віку.

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Кахасва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
5. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших

- школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
6. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
  7. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
  8. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
  9. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-е. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
  10. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
  11. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Тема: Методика словникової роботи

Мета: навчити студентів орієнтуватись у завданнях, принципах, методах та прийомах словникової роботи; напрямках розвитку словника у дітей раннього та дошкільного віку; вміти розробляти дидактичні ігри на засвоєння та закріплення нових слів.

Завдання для індивідуальної роботи студентів:

- Скласти заняття на розвиток словникової роботи для дітей раннього віку.
- Скласти заняття на розвиток словникової роботи для дітей дошкільного віку.

Форма звіту: письмова, співбесіда.

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Кахаєва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
5. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
6. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
7. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.

8. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
9. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-е. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
10. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
11. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Тема: Методика формування граматичної будови мови

Мета: навчити студентів орієнтуватись у методах, прийомах, шляхах, напрямках роботи з формування граматичного мовлення; аналізувати роботу з діалогічного та монологічного мовлення; описувати завдання із словотворення та дидактичними вправами.

Завдання для індивідуальної роботи студентів:

- Скласти заняття на розвиток формування граматично правильного мовлення для дітей раннього віку.
- Скласти заняття на розвиток формування граматично правильного мовлення для дітей дошкільного віку.

Форма звіту: письмова, співбесіда.

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Кахаєва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
5. Кульчицька Н., Барищук Г. Вчимося правильно говорити. Дидактичний матеріал для обстеження та усунення вад звуковимови у молодших школярів. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 48 с.
6. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
7. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
8. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
9. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-е. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.

10. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
11. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

Тема: Методика виховання звукової мови

Мета: навчити студентів орієнтуватись поняттях звукової культури мовлення (чітка артикуляція звуків рідної мови; фонетична та орфоепічна правильність мови; мовне дихання; сила голосу; темп мови; фонематичний слух; засоби інтонаційної виразності (наголоси, логічні паузи, ритм, тембр, мелодика)); розуміти методи та прийоми навчання звукової культури мовлення.

Завдання для індивідуальної роботи студентів:

- Скласти заняття на розвиток звукової культури мовлення для дітей раннього віку.
- Скласти заняття на розвиток звукової культури мовлення для дітей дошкільного віку.

Форма звіту: письмова, співбесіда

Література

1. Белова О.Б. Мовленнєвий розвиток в нормі/Навчально-методичний посібник Кам'янець – Подільський: Медобори 2006, 2012. – 180с.
2. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш. – Х.: Вид-во "Ранок", 2011. – 176.
3. Богуш А.М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 374 с.
4. Кахаєва Л.Є., Кузнецова Л.О. Мовленнєвий розвиток старших дошкільників. – Х. : Вид. група «Освіта», 2014. – 143с.
5. Логвінук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників – Х. : Вид. група «Освіта», 2012 – 191с.
6. Лямина Г. М. Развитие речи ребёнка раннего возраста: метод. пособие. (Дошкольное воспитание и развитие). – М.: Айрин-пресс, 2005. – 96 с.
7. Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
8. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навч. пос. – Вид. 3-е. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 312с.
9. Манько Н.В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку: Науково-методичний посібник. – К.: КНТ, 2008 – 256с.
10. Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. – К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с.

МЕТОДИЧНА ДОКУМЕНТАЦІЯ ДО НАПИСАННЯ РЕФЕРАТУ

Підготувати реферат з розвитку мовлення за вивченою темою **"Закономірності розвитку мовлення у дітей раннього та дошкільного віку"**

Основні теми рефератів:

1. Особливості психофізичного розвитку дітей від народження до 6 місяців.
2. Закономірності психофізичного розвитку дітей від 6 місяців до 1-го року.
3. Особливості психофізичного розвитку дітей від 1-го року до 1-го року 6 місяців. .
4. Закономірності психофізичного розвитку дітей від 1-го року 6 місяців до 2-х років.
5. Особливості психофізичного розвитку дітей від 2-х років до 2-х років 6 місяців. .
6. Закономірності психофізичного розвитку дітей від 2-х років 6 місяців до 3-х років.
7. Особливості психофізичного розвитку дітей 4-х років.
8. Закономірності психофізичного розвитку дітей 5-х років.
9. Особливості психофізичного розвитку дітей 5-ти років.
10. Особливості психофізичного розвитку дітей 6-ти років.
11. Особливості розвитку мовлення у дітей від народження до 6 місяців.
12. Закономірності розвитку мовлення у дітей від 6 місяців до 1-го року.
- 13.3. Особливості розвитку мовлення у дітей від 1-го року до 1-го року 6 місяців. .
14. Закономірності розвитку мовлення у дітей від 1-го року 6 місяців до 2-х років.
15. Особливості розвитку мовлення у дітей від 2-х років до 2-х років 6 місяців. .
16. Закономірності розвитку мовлення у дітей від 2-х років 6 місяців до 3-х років.
17. Особливості розвитку мовлення у дітей 4-х років.
18. Закономірності розвитку мовлення у дітей 5-х років.
19. Особливості розвитку мовлення у дітей 5-ти років.
20. Особливості розвитку мовлення у дітей 6-ти років.

ВИМОГИ ДО НАПИСАННЯ РЕФЕРАТІВ

Реферат є самостійною письмовою науковою роботою студента робота над ним передбачає поглиблене вивчення обраної наукової проблеми, сучасної літератури, а також засвідчує володіння навичками логічного аналізу та узагальнення матеріалу, його системного викладу.

Реферат показує здатність студента розбиратися у фахових питаннях, систематизувати теоретичний матеріал з обраної теми, творчо використовувати наукові ідеї та положення для методологічного аналізу проблематики, у якій планує спеціалізуватися вступник.

Текст реферату повинен бути від 15 до 30 сторінок друкованого тексту, виконаний у текстовому процесорі Microsoft Word, при цьому використовуються такі параметри: гарнітура Times New Roman, кегль 14, інтервал – 1,5 (на сторінці – 28–30 рядків). Реферат має бути зброшурований.

Реферат повинен відповідати вимогам до наукової публікації, бути вичитаним, акуратно оформленим із застосуванням необхідного наукового апарату текстового викладу (бібліографічний правильно складений список літератури у відповідності з існуючими вимогами, звірені цитати).

Вимоги до оформлення

Реферат обов'язково повинен мати титульну сторінку, на якій розміщуються такі реквізити: **Міністерство освіти, науки, молоді та спорту України**, наступному рядку – **Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка**, в наступному – **Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології**.

Далі розміщується тема реферату, відомості про автора, місце й рік виконання реферату, науковий керівник.

Вимоги до змісту

Структурними елементами реферату є план, вступ, викладення змісту теми (як правило, 2–3 глави), висновок, а також список основної, використаної при підготовці й написанні реферату, літератури та нормативно-правових документів.

Зміст – включає всі перераховані вище структурні елементи реферату, з укаванням сторінок, на яких вони знаходяться. Основний зміст реферату розподіляється на глави чи розділи. Заголовки плану дублюються в тексті реферату.

Вступ – важливий змістовний елемент реферату. Форма його – довільна, але в ньому повинні обов'язково знайти відображення такі питання: обґрунтування вибору теми, оцінка її з точки зору актуальності та важливості, визначення її місця в існуючій правовій проблематиці, оцінка рівня і характеру розробки теми, зміст проблематики, яку автор вбачає в цій темі, формулювання мети й завдань дослідження в рефераті.

Основний зміст реферату – повинен містити самостійно виконаний – теоретичний та емпіричний матеріал дослідження, що відповідає проблеми, заявленої у темі реферату, з узагальненням існуючої психолого-педагогічної, медичної та іншої літератури.

Кожен новий розділ має починатися з нового аркушу паперу.

Висновок

У висновку необхідно дати коротке резюме викладеного у основній частині реферату, висновки, які зроблені відповідно до поставлених завдань, або посилання на методологічне застосування опрацьованого у рефераті матеріалу. Автор реферату повинен також вказати на ту частину змісту реферату, яка є його особистим доробком.

Список використаної літератури

Список використаної літератури повинен указувати на вивчені автором роботи, за якими може мати місце бесіда стосовно змісту реферату. Цей список має включати в себе як фундаментальні наукові праці, так і останні публікації з обраної теми, наявні у вітчизняній та зарубіжній літературі. Використана література обов'язково має знайти своє відображення в рефераті (шляхом аналізу та прямого цитування).

Зразок оформлення реферату

1. Титульний лист

<p>Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології кафедра логопедії та спеціальних методик</p> <p>Реферат на тему: "Дислалія"</p> <p>Виконала: студентка, KogLb1-M16z групи напряму підготовки (спеціальності) за освітньою програмою Логопедія. Спеціальна психологія Джугля Мар'яна Василівна Керівник: Белова О.Б., кандидат педагогічних наук</p> <p>Кам'янець-Подільський 2018р.</p>	<table> <thead> <tr> <th>ЗМІСТ</th> <th>стр.</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Вступ .....</td> <td>2</td> </tr> <tr> <td>1. Загальна характеристика дислалії.....</td> <td>3</td> </tr> <tr> <td>2. Види дислалії.....</td> <td>6</td> </tr> <tr> <td>3. Причини виникнення дислалії .....</td> <td>12</td> </tr> <tr> <td>Висновок .....</td> <td>16</td> </tr> <tr> <td>Література .....</td> <td>20</td> </tr> </tbody> </table>	ЗМІСТ	стр.	Вступ	2	1. Загальна характеристика дислалії.....	3	2. Види дислалії.....	6	3. Причини виникнення дислалії	12	Висновок	16	Література	20
ЗМІСТ	стр.														
Вступ	2														
1. Загальна характеристика дислалії.....	3														
2. Види дислалії.....	6														
3. Причини виникнення дислалії	12														
Висновок	16														
Література	20														

2. Пояснення для оформлення реферату

№ п/п	Загальний зміст реферату	Методичні пояснення для виконання реферату
1	ЗМІСТ стр.	Зміст реферату надає наглядну характеристику виконаної роботи, вказує сторінки для знаходження певного розділу.
2	Вступ 2	У вступі йде короткий опис важливості обраної теми.
3	1. Загальна характеристика дислалії... 3	У першому розділі – характеристика (симптоматика) захворювання (науковці які займалися вивченням даного захворювання);
4	2. Види дислалії..... 5	У другому розділі опис різновидів порушень мовлення за даним діагнозом.
5	3. Причини виникнення дислалії..... 10	У третьому розділі визначення основних причини, що обумовили хворобу.
6	Висновок 14	Висновки проведеного теоретичного дослідження
7	Література 15	Використана література. Приклад написання літературних джерел: 1. Логопедия: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Дефектология» / Л.С. Волкова, Р.И. Лалаева, Е.М. Мастюкова под ред. Л.С. Волковой. – М.: Просвещение, 1989. – 528 с., 2. Логопедия /Под ред. Л.С.Волковой.- М.: Просвещение, 1989.- 528с.

Оформлення літератури для написання реферату:

1. Логопедія. Підручник, 2-е видання. За ред. М.К. Шеремет. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 672 с.
2. Логопедія: Учебник для студ. дефектол. фак. пед. высш. заведений / Под ред. Л.С. Волковой . – 5-е изд. – М.: Гуманитарное изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 704 с.
3. Хомская Е.Д. Нейропсихология. – СПб.: Питер, 2005. – 496 с. – 422 с.

2.8. ЗАВДАННЯ МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Мета: Закріпити у студентів основні знання про поняття, завдання "Спеціальної методики розвитку мовлення" як науки; про фізіологічні основи мовлення; закономірності розвитку мовленнєвої діяльності у дітей раннього дошкільного віку; завдання, методи та прийоми з розвитку мовлення; ознайомити з інноваційними моделями і технологіями роботи з розвитку мовлення дітей та вміти застосовувати їх на практиці; вміння працювати з навчально – методичною літературою, формувати прагнення до удосконалення практичної діяльності; вміння самостійно розробляти навчальні заняття з розвитку мовлення для дітей раннього дошкільного віку з порушеннями мовлення.

Теми для поточної перевірки знань

Тема: 1. Науково-теоретичні аспекти "Спеціальної методики розвитку мовлення".

Тема: 2. Фізіологічні основи мовлення.

Тема: 3. Закономірності розвитку мовлення у дітей раннього та дошкільного віку.

Тема: 4. Особливості розвитку мовлення у дітей з порушеннями мовлення

Тема: 5. Методи і прийоми з розвитку мовлення.

Тема: 6. Методика розвитку зв'язного мовлення.

Тема: 7. Методика словникової роботи.

Тема: 8. Методика формування граматичної будови мовлення.

Тема: 9. Методика звукової культури мовлення.

Тема: 10. Розвиток мовлення у дітей з порушеннями мовлення

Питання до комплексної контрольної роботи з дисципліни

"Спеціальної методики розвитку мовлення".

1. Визначте поняття, об'єкт, предмет, мету та завдання курсу "Спеціальна методика розвитку мовлення" як педагогічної науки.
2. Розкрийте між предметні зв'язки курсу "Спеціальна методика розвитку мовлення" з іншими науками.
3. Яке значення має мова у психічному розвитку дитини?
4. Охарактеризуйте закономірності розвитку мовлення за Л. П. Федоренко?
5. Визначте поняття та завдання пропедевтики мовленнєвих порушень як спеціальної науки.
6. Розкрийте між предметні зв'язки курсу "Спеціальної методики розвитку мовлення" з іншими науками.
7. Як забезпечують мовленнєву діяльність права та ліва півкулі головного мозку?
8. Якими мовленнєвими центрами представлений центральний відділ мовленнєвого апарату?
9. Розкрийте важливість роботи центрального відділу мовного апарату.

10. Охарактеризуйте роботу периферичного відділу мовного апарату. Розкрийте його складову.
11. Розкрийте сутність провідникових шляхів у мовленні.
12. Опишіть послідовність стадій передмовленнєвих реакцій.
13. Охарактеризуйте мовленнєвий розвиток дитини 1 року життя.
14. Розкрийте загальну характеристику мовленнєвого розвитку дитини 2-го року життя.
15. Опишіть загальну характеристику мовленнєвого розвитку дитини 3-го року життя.
16. Яке значення для розвитку мовлення мають крик, гулення, треллі, белькіт?
17. Розкрийте особливості розвитку мовлення у дітей дошкільного віку.
18. Охарактеризувати особливості розвитку мовлення у дітей з фонетичним недорозвиненням мовлення.
19. Розкрити особливості розвитку мовлення у дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення.
20. Описати особливості розвитку мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення.
21. Визначити особливості розвитку мовлення у дітей із нерізко вираженим загальним недорозвиненням мовлення.
22. Проаналізувати особливості розвитку мовлення у дітей з дислалією, дизартрією, ринолалією.
23. Охарактеризуйте завдання з розвитку мовлення, що включає звукову культуру, розвиток словника, формування граматичного будови мовлення.
24. Розкрийте завдання з розвитку мовлення, що включає формування діалогічного та монологічного мовлення, ознайомлення з художньою літературою, навчання грамоти.
25. Опишіть засоби які використовують для розвитку мовлення дітей
26. Проаналізуйте різні форми навчання з розвитку мовлення дітей
27. Охарактеризуйте типи занять за дидактичною метою.
28. Визначте дидактичні вимоги до занять.
29. Охарактеризуйте методи, які використовують для розвитку мовлення.
30. Опишіть словесні методи навчання з рідної мови.
31. Розкрийте сутність наочних методів навчання для розвитку мовлення.
32. Охарактеризуйте практичні методи навчання для розвитку мовлення.
33. Визначити прийоми які використовують для розвитку мовлення.
34. Розкрийте розвиток елементів зв'язного мовлення (діалогічне, монологічне, ситуативне, контекстне, внутрішнє).
35. Опишіть розвиток мовленнєвих функцій у дітей раннього та дошкільного віку.
36. Охарактеризуйте методику проведення бесід (структуру) з дітьми.
37. Опишіть види дитячих розповідей та прийоми навчання.
38. Розкрийте методику навчання дітей описовим розповідям.

39. Проаналізуйте методику роботи з дидактичною картиною на різних етапах розвитку дитини.
40. Опишіть методику навчання дітей розповідям з власного досвіду.
41. Розкрийте вимоги до навчання дітей розповіді з власного досвіду.
42. Розкрийте методику навчання дітей творчої розповіді (форми, прийоми, вимоги, педагогічні завдання).
43. Охарактеризуйте методику навчання переказу художніх творів на різних етапах розвитку дитини.
44. Опишіть завдання та форми роботи при навчанні дітей переказу художніх творів.
45. Проаналізуйте специфіку роботи з дидактичними іграми для розвитку мовлення.
46. Визначте основні завдання словникової роботи.
47. Охарактеризуйте принципи словникової роботи.
48. Опишіть методи і прийоми словникової роботи.
49. Проаналізуйте дослідницькі методи словникової роботи.
50. Розкрийте напрямки роботи з розвитку словника.
51. Опишіть дидактичні ігри та вправи для розвитку словника.
52. Опишіть методи та прийоми формування граматично правильного мовлення.
53. Визначить завдання та шляхи формування граматично правильного мовлення.
54. Охарактеризуйте методи та прийоми діалогічного та монологічного мовлення для формування граматично правильного мовлення.
55. Опишіть дидактичні вправи за картинками для формування граматично правильного мовлення.
56. Розкрийте вправи на словотворення та словозміну.
57. Опишіть поняття звукової культури мови.
58. Розкрийте методи та прийоми виховання звукової культури мовлення.
59. Розкрийте завдання з розвитку мовлення у дітей з вадами мовлення
60. Охарактеризувати методику роботи над словом з дітей з порушеннями мовлення.
61. Опишіть методику роботи над реченням з дітей з порушеннями мовлення.
62. Проаналізуйте методику роботи над зв'язним мовленням з дітей з порушеннями мовлення.

ПИТАННЯ ПРАКТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

1. Скласти розвиваюче заняття для дітей першого року життя на тему: "Знайомство зі своїми пальчиками".
2. Скласти розвиваюче заняття для дітей першого року життя на тему: "Знайомство з лялькою".
3. Скласти розвиваюче заняття для дітей першого року життя на тему: "Мій іграшковий песик".
4. Скласти розвиваюче заняття для дітей першого року життя на тему: "День народження кішки".

5. Скласти розвиваюче заняття для дітей першого року життя на тему: "Моя улюблена іграшка".
6. Скласти розвиваюче заняття для дітей другого року життя на тему: "Транспорт".
7. Скласти розвиваюче заняття для дітей другого року життя на тему: "Одягаємо ведмедика".
8. Скласти розвиваюче заняття для дітей другого року життя на тему: "Знайди кожній маленькій тваринці маму".
9. Скласти розвиваюче заняття для дітей другого року життя на тему: "Склади тварину".
10. Скласти розвиваюче заняття для дітей другого року життя на тему: "Великі і маленькі тварини".
11. Скласти розвиваюче заняття для дітей другого року життя на тему: "Будуємо будиночок".
12. Скласти розвиваюче заняття для дітей третього року життя на тему: "Одягаємо ляльку".
13. Скласти розвиваюче заняття для дітей третього року життя на тему: "Фрукти".
14. Скласти розвиваюче заняття для дітей третього року життя на тему: "Відгадай, яка тваринка кричала?".
15. Скласти розвиваюче заняття для дітей третього року життя на тему: "Знайди яка тваринка чим захищається".
16. Скласти розвиваюче заняття для дітей третього року життя на тему: "Хто чим харчується".
17. Скласти розвиваюче заняття для дітей дошкільного віку на тему: "Знайди чий хвіст, чия голова?".
18. Скласти розвиваюче заняття для дітей дошкільного віку на тему: "Звірі переплутали голови та хвости".
19. Скласти розвиваюче заняття для дітей дошкільного віку на тему: "Звірі заблукали".
20. Скласти розвиваюче заняття для дітей дошкільного віку на тему: "Одяг, взуття головні убори".
21. Скласти розвиваюче заняття для дітей дошкільного віку на тему: "Продуктовий магазин".
22. Скласти розвиваюче заняття для дітей старшого дошкільного віку життя на тему: "Пори року".
23. Скласти розвиваюче заняття для дітей старшого дошкільного віку на тему: "Збираємо врожай".
24. Скласти розвиваюче заняття для дітей старшого дошкільного віку на тему: "Прийшла осінь".
25. Скласти розвиваюче заняття для дітей старшого дошкільного віку на тему: "Готуємось до нового року".
26. Скласти розвиваюче заняття для дітей раннього віку на словотворення.
27. Скласти розвиваюче заняття для дітей дошкільного віку на збагачення словникового запасу.

28. Скласти розвиваюче заняття для дітей раннього на звуковимову.
29. Скласти розвиваюче заняття для дітей дошкільного з дидактичними іграми.
30. Скласти розвиваюче заняття для дітей раннього віку, що включає розповідь з власного досвіду.
31. Скласти розвиваюче заняття для дітей дошкільного віку, що включає розповідь за картинкою.

2.9. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ТА ОФОРМЛЕННЯ МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Визначте поняття та завдання мовленнєвого розвитку у нормі як педагогічної науки

Мовленнєвий розвиток в нормі — визначає закономірності розвитку мови дітей в нормі на різних вікових етапах, специфіку педагогічної діяльності, спрямованої на формування мовних навичок у дітей, форми, засоби, методи і прийоми навчання дітей рідної мови. Предметом вивчення є процес оволодіння мовленням як засобом спілкування в умовах виховання та навчання. Об'єктом вивчення є мова.

Поняття і завдання мовленнєвого розвитку

Л. П. Федоренко виділяє чотири види понять які становлять основу мовленнєвого розвитку:

закономірності засвоєння мови; принципи навчання; розвиваючий потенціал мовного середовища; засоби навчання мови (дидактичний матеріал, методи і прийоми навчання, організація навчальної роботи).

Основними завданнями мовленнєвого розвитку в нормі як науки є: розробка на науково-педагогічній основі єдиної системи мовного розвитку дітей від народження до семи років; впровадження ефективних засобів, методів і прийомів розвитку мови дітей; діагностика та корекція мовлення дітей; зв'язок теорії з практикою; збагачення практики новими науковими відкриттями; розповсюдження передового досвіду роботи з розвитку мовлення в дошкільних закладах України.

2. Опишіть розвиток активного мовлення у дитини першого року життя

Орієнтовні показники розвитку голосових реакцій в мовленні дітей першого року життя: 1місяць – перша посмішка у відповідь на розмову дорослого.

2місяці – прислуховується до голосу чи звучання предмета: рухи загальмовуються, відповідає посмішкою на розмову дорослого з нею, гукає: *агу-агу*.

3місяці – зосереджує свій погляд на обличчі дорослого, який розмовляє з дитиною. У відповідь на розмову дорослого виявляє радість, гукає, довго гулить.

4місяці – за звуком віднаходить предмет, який вона не бачить. Видає голосні звуки, голосно сміється, якщо до неї заграють, гулить, з'являється співуче гулення, трелі.

5місяців – розрізняє тон, з яким до неї звертаються, довго співуче гулить.

6місяців – промовляє окремі склади, з'являється белькіт.

7місяців – довго белькоче, повторно вимовляє одні й ті самі звуки. На запитання «Де?» шукає і знаходить поглядом предмет, що постійно перебуває в певному місці.

8місяців – голосно і повторно вимовляє різні склади за дорослим, з'являється звуконаслідування. На прохання дорослого виконує різні рухи «ладусі-ладки», «до побачення».

9місяців – Знає своє ім'я, повертається, коли дитину покличуть. На запитання «Де?» відшукує декілька знайомих предметів, незалежно від їх місцезнаходження. Відповідає на гру дорослого «дожену - дожену», грає «у схованки».

10 місяців – звуконаслідує, повторює за дорослим різні звуки та склади. На прохання дорослого відшукує названу іграшку. Знає на ім'я декількох дорослих і дітей.

11 місяців – вживає перші слова-позначення {мама, тато, баба, гав-гав, кис-кис). Окремі слова в мовленні дорослих набувають узагальненого характеру.

12 місяців – легко наслідує нові склади. Збільшується запас слів, які розуміє дитина; у словнику нараховується 10 - 15 слів.

3. Скласти розвиваюче заняття з дітьми першого року життя на тему: "Лялька Катя прийшла до дітей на гості"

Мета: познайомити дітей з лялькою, розвивати розуміння мовлення: вчити знаходити ляльку на запитання «де?», показувати частини її тіла, обличчя (очі, ніс, рот, лоб), знаходити і показувати їх у себе.

Матеріал: велика лялька (в постійному користуванні непереребуває).

Організація: діти сидять на підлозі за бар'єром чи стоять біля бар'єра, вихователь сидить перед ними на стільчику.

Хід заняття. Вихователь показує ляльку і промовляє: «Це Ляля. Ляля прийшла в гості до дітей». Лялька вітається за руку з кожною дитиною: «Доброго дня, Тарасику (Оксаночко, Ясю, Іро і т. ін.)». Вихователь просить кожного малюка подати ляльці руку. Далі показує дітям, як лялька ходить, супроводжуючи рухи словами: «Ляля йде: топ-топ-топ. Ляля сидить». Діти розглядають у ляльки обличчя, знаходять очі, ніс, рот. Вихователь пропонує показати свої очі, ніс, рот. Наприкінці заняття на запитання «Де ще є Ляля?» діти відшукують серед інших іграшок ляльок, що були вихователем заздалегідь приготовлені. Звертаючись до кожної дитини окремо, вихователь пропонує показати, де у ляльки очі, ніс, рот, як вона ходить.

2. 10. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Комплексна контрольна робота (МКР) складається на основі запитань, які пропонуються до заліку, включає в себе практичні завдання.

У МКР входять 3 завдання: перше та друге теоретичні, третє – практичне. Перше завдання оцінюється - **3 балів**, друге – **5 балів**, третє – **4 балів**. Переведення умовних одиниць в оцінки проводиться за такою системою:

11 – 12 балів – "відмінно". Студент дав повну, розгорнуту, обґрунтовану відповідь на перше та друге теоретичні запитання ККР, правильно виконав практичну частину завдань, допустив незначні неточності, які в цілому не впливають на розуміння ним навчального матеріалу і вміння ним оперувати.

9 – 10 балів – "добре". Студент дав відповідь на перше та друге теоретичне запитання ККР, та при цьому воно має певні неточності, які не впливають на загальну структуру, але вказують на часткове нерозуміння матеріалу. Спостерігаються помилки під час виконання практичного завдання.

7 – 8 балів – "задовільно". Студент не правильно відповів на теоретичні запитання, допустив помилки при виконанні практичної роботи. Помилки вказують на часткове нерозуміння ним матеріалу.

5 – 6 балів – "незадовільно". Студент не зміг розкрити сутність теоретичного першого та другого питання, при відповіді допускав грубі помилки, які вказують на нерозуміння структури вивчення матеріалу. Незроблена практична частина завдань.

1 – 4 балів – незадовільно з проведнням додаткової роботи. Жодної вірної відповіді. Незроблена практична частина завдань.

2.11. ПРОГРАМА ЕКЗАМЕНУ

1. Визначте поняття, об'єкт, предмет, мету та завдання курсу "Спеціальна методика розвитку мовлення" як педагогічної науки.
2. Розкрийте між предметні зв'язки курсу "Спеціальна методика розвитку мовлення" з іншими науками.
3. Яке значення має мова у психічному розвитку дитини?
4. Охарактеризуйте закономірності розвитку мовлення за Л. П. Федоренко?
5. Визначте поняття та завдання пропедевтики мовленнєвих порушень як спеціальної науки.
6. Розкрийте між предметні зв'язки курсу "Пропедевтика мовленнєвих порушень" з іншими науками.
7. Як забезпечують мовленнєву діяльність права та ліва півкулі головного мозку?
8. Якими мовленнєвими центрами представлений центральний відділ мовленнєвого апарату?
9. Розкрийте важливість роботи центрального відділу мовного апарату.
10. Охарактеризуйте роботу периферичного відділу мовного апарату. Розкрийте його складову.
11. Розкрийте сутність провідникових шляхів у мовленні.
12. Опишіть послідовність стадій передмовленнєвих реакцій.
13. Охарактеризуйте мовленнєвий розвиток дитини 1 року життя.
14. Розкрийте загальну характеристику мовленнєвого розвитку дитини 2-го року життя.
15. Опишіть загальну характеристику мовленнєвого розвитку дитини 3-го року життя.
16. Яке значення для розвитку мовлення мають крик, гулення, треллі, белькіт?
17. Розкрийте особливості розвитку мовлення у дітей дошкільного віку.
18. Охарактеризувати особливості розвитку мовлення у дітей з фонетичним недорозвиненням мовлення.
19. Розкрити особливості розвитку мовлення у дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення.
20. Описати особливості розвитку мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення.
21. Визначити особливості розвитку мовлення у дітей із нерізко вираженим загальним недорозвиненням мовлення.
22. Проаналізувати особливості розвитку мовлення у дітей з дислалією, дизартрією, ринолалією.
23. Охарактеризуйте завдання з розвитку мовлення, що включає звукову культуру, розвиток словника, формування граматичного будови мовлення.

24. Розкрийте завдання з розвитку мовлення, що включає формування діалогічного та монологічного мовлення, ознайомлення з художньою літературою, навчання грамоти.
25. Опишіть засоби які використовують для розвитку мовлення дітей
26. Проаналізуйте різні форми навчання з розвитку мовлення дітей
27. Охарактеризуйте типи занять за дидактичною метою.
28. Визначте дидактичні вимоги до занять.
29. Охарактеризуйте методи, які використовують для розвитку мовлення.
30. Опишіть словесні методи навчання з рідної мови.
31. Розкрийте сутність наочних методів навчання для розвитку мовлення.
32. Охарактеризуйте практичні методи навчання для розвитку мовлення.
33. Визначить прийоми які використовують для розвитку мовлення.
34. Розкрийте розвиток елементів зв'язного мовлення (діалогічне, монологічне, ситуативне, контекстне, внутрішнє).
35. Опишіть розвиток мовленнєвих функцій у дітей раннього та дошкільного віку.
36. Охарактеризуйте методику проведення бесід (структуру) з дітьми.
37. Опишіть види дитячих розповідей та прийоми навчання.
38. Розкрийте методику навчання дітей описовим розповідям.
39. Проаналізуйте методику роботи з дидактичною картиною на різних етапах розвитку дитини.
40. Опишіть методику навчання дітей розповідям з власного досвіду.
41. Розкрийте вимоги до навчання дітей розповіді з власного досвіду.
42. Розкрийте методику навчання дітей творчої розповіді (форми, прийоми, вимоги, педагогічні завдання).
43. Охарактеризуйте методику навчання переказу художніх творів на різних етапах розвитку дитини.
44. Опишіть завдання та форми роботи при навчанні дітей переказу художніх творів.
45. Проаналізуйте специфіку роботи з дидактичними іграми для розвитку мовлення.
46. Визначте основні завдання словникової роботи.
47. Охарактеризуйте принципи словникової роботи.
48. Опишіть методи і прийоми словникової роботи.
49. Проаналізуйте дослідницькі методи словникової роботи.
50. Розкрийте напрямки роботи з розвитку словника.
51. Опишіть дидактичні ігри та вправи для розвитку словника.
52. Опишіть методи та прийоми формування граматично правильного мовлення.
53. Визначить завдання та шляхи формування граматично правильного мовлення.

54. Охарактеризуйте методи та прийоми діалогічного та монологічного мовлення для формування граматично правильного мовлення.
55. Опишіть дидактичні вправи за картинками для формування граматично правильного мовлення.
56. Розкрийте вправи на словотворення та словозміну.
57. Опишіть поняття звукової культури мови.
58. Розкрийте методи та прийоми виховання звукової культури мовлення.
59. Розкрийте завдання з розвитку мовлення у дітей з вадами мовлення
60. Охарактеризувати методику роботи над словом з дітей з порушеннями мовлення.
61. Опишіть методику роботи над реченням з дітей з порушеннями мовлення.
62. Проаналізуйте методику роботи над зв'язним мовленням з дітей з порушеннями мовлення.

ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Скласти розвиваюче заняття для дітей першого року життя на тему: "Знайомство зі своїми пальчиками".
2. Скласти розвиваюче заняття для дітей першого року життя на тему: "Знайомство з лялькою".
3. Скласти розвиваюче заняття для дітей першого року життя на тему: "Мій іграшковий песик".
4. Скласти розвиваюче заняття для дітей першого року життя на тему: "День народження кішки".
5. Скласти розвиваюче заняття для дітей першого року життя на тему: "Моя улюблена іграшка".
6. Скласти розвиваюче заняття для дітей другого року життя на тему: "Транспорт".
7. Скласти розвиваюче заняття для дітей другого року життя на тему: "Одягаємо ведмедика".
8. Скласти розвиваюче заняття для дітей другого року життя на тему: "Знайди кожній маленькій тваринці маму".
9. Скласти розвиваюче заняття для дітей другого року життя на тему: "Склади тварину".
10. Скласти розвиваюче заняття для дітей другого року життя на тему: "Великі і маленькі тварини".
11. Скласти розвиваюче заняття для дітей другого року життя на тему: "Будуємо будиночок".
12. Скласти розвиваюче заняття для дітей третього року життя на тему: "Одягаємо ляльку".
13. Скласти розвиваюче заняття для дітей третього року життя на тему: "Фрукти".
14. Скласти розвиваюче заняття для дітей третього року життя на тему: "Відгадай, яка тваринка кричала?".

15. Скласти розвиваюче заняття для дітей третього року життя на тему: "Знайди яка тваринка чим захищається".
16. Скласти розвиваюче заняття для дітей третього року життя на тему: "Хто чим харчується".
17. Скласти розвиваюче заняття для дітей дошкільного віку на тему: "Знайди чий хвіст, чия голова?".
18. Скласти розвиваюче заняття для дітей дошкільного віку на тему: "Звірі переплутали голови та хвости".
19. Скласти розвиваюче заняття для дітей дошкільного віку на тему: "Звірі заблукали".
20. Скласти розвиваюче заняття для дітей дошкільного віку на тему: "Одяг, взуття головні убори".
21. Скласти розвиваюче заняття для дітей дошкільного віку на тему: "Продуктовий магазин".
22. Скласти розвиваюче заняття для дітей старшого дошкільного віку життя на тему: "Пори року".
23. Скласти розвиваюче заняття для дітей старшого дошкільного віку на тему: "Збираємо врожай".
24. Скласти розвиваюче заняття для дітей старшого дошкільного віку на тему: "Прийшла осінь".
25. Скласти розвиваюче заняття для дітей старшого дошкільного віку на тему: "Готуємось до нового року".
26. Скласти розвиваюче заняття для дітей раннього віку на словотворення.
27. Скласти розвиваюче заняття для дітей дошкільного віку на збагачення словникового запасу.
28. Скласти розвиваюче заняття для дітей раннього на звуковимову.
29. Скласти заняття для дітей дошкільного на основі дидактичної гри.
30. Скласти розвиваюче заняття для дітей раннього віку, що включає розповідь з власного досвіду.
31. Скласти розвиваюче заняття для дітей дошкільного віку, що включає розповідь за картинкою.
32. Скласти дидактично-навчальне заняття для дітей дошкільного віку.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

АВТОМАТИЗАЦІЯ ДІЙ – процес вироблення таких форм діяльності, при яких відпадає необхідність у довільній (свідомій) регуляції окремих дій. Умовою перебігу будь-якої (простой чи складної) дії (ходіння, читання, лічба, трудові операції тощо) є її регуляція, здійснювана за допомогою сигналів (включаючи й сигнали другої сигнальної системи), які надходять від сигналізаторів. А. д. є необхідною умовою психічного розвитку дитини, формування її здібностей.

АВТОРИТАРНЕ ВИХОВАННЯ (від лат. *autoritas* – влада, вплив) – виховання, яке ґрунтується виключно на безумовному визнанні авторитету вихователя й повному підпорядкуванню вихованця його волі. А. в. було характерним для єзуїтських колегіумів і шкіл країн тоталітарного режиму. Починаючи з епохи Відродження, прогресивні педагоги й мислителі всіх країн виступали проти А. в. (Я. А. Коменський, Ф. Рабле, Г. Сковорода та ін.). Переконливо проти А. в. виступав Ж.-Ж. Руссо, запропонувавши теорію природного виховання. Він вважав, що дитина має підкорятися необхідності, силі речей, а не сваволі вихователя. Ряд принципів А. в. знайшов відображення в педагогічній теорії Й. Ф. Гербарта, однією з головних складових якої була система управління дітьми, спрямована на придушення їхньої ініціативи й безумовне підкорення авторитетові дорослих. Сучасна прогресивна педагогіка відкидає принцип авторитаризму у вихованні як такий, що суперечить завданням гуманістичного виховання дітей.

АВТОРИТЕТ БАТЬКІВСЬКИЙ (від лат. *auctoritas* – влада, сила) – відмітні особливості окремої людини чи групи, завдяки яким вони заслуговують на довіру і можуть мати позитивний вплив на погляди й поведінку інших людей; визнаний вплив батьків на переконання та поведінку дітей, що ґрунтується на глибокій повазі й любові до батьків, довірі до високої значущості їхніх особистих якостей і життєвого досвіду, слів та вчинків. Його міцність і дієвість залежать від єдності й послідовності вимог до дітей з боку дорослих членів сім'ї. Вимогливість батьків має поєднуватися з чуйним ставленням до дітей, знанням їхніх потреб, інтересів і нахилів, допомогою їм у навчанні, врахуванням їхніх індивідуальних і вікових особливостей.

АВТОРИТЕТ УЧИТЕЛЯ – загальновизнана учнями та їхніми батьками значущість достоїнств учителя й заснована на цьому сила його виховного впливу на дітей. До таких достоїнств належать висока духовність, культура, інтелігентність, ерудиція, високі моральні якості, педагогічна майстерність. Професійний А. у. значною мірою залежить також від його становища в суспільстві. Ставлення дітей до А. у. є неоднаковим у різному віці. В

ранньому дитинстві діти повністю підкоряються авторитету вчителя, підростаючи ж, вони починають більш свідомо й конкретно сприймати ті якості вчителя, які створюють йому авторитет в очах дітей: його ерудицію, культуру, знання, педагогічний такт тощо.

АГНОЗІЯ (від грец. не пізнання) – порушення процесів упізнання внаслідок ураження кори великих півкуль головного мозку. При А. зберігається правильне зорове, слухове, тактильне сприймання й не порушується свідомість, однак втрачається здатність упізнати, визначити те, що бачиш, чуєш, до чого доторкаєшся тощо. Найдетальніше вивчена оптична А. — порушення зорового сприймання, яке виникає внаслідок пошкодження потиличних відділів мозку. Особливою формою А. є автотопагнозія (порушення визначення локалізації частин власного тіла). Явища А. під час виникнення в дитячому віці можуть викликати серйозну затримку загального психічного розвитку дитини, ступінь якої тим більший, чим раніше виникає А.

АГРАМАТИЗМ (від грец.) – неграмотний, безсловесний, нечленороздільний) – порушення мовної діяльності внаслідок ураження певних зон кори головного мозку, яке виражається в неправильному користуванні граматичною системою мови. У дітей з порушенням мови А. (agrammatismus infantilis) проявляється в недорозвитку граматичної будови. В дорослих з порушенням мови А. виражається у втраті вміння граматично правильно змінювати слова й будувати речення (експресивний А.) і в нерозумінні значення, граматичних форм (імпресивний А.). Явища А. можна компенсувати в результаті спеціального відновлювального навчання. Терміном А. характеризують також своєрідність граматичного оформлення мови у глухонімих і туговухих.

АДАПТАЦІЯ (від лат. adaptatio – пристосування) – 1) В біології – в широкому розумінні – пристосування в процесі еволюції будови, функцій, поведінки організми до певних умов існування; у вужчому – зміна чутливості органів відчуття в результаті пристосування їх до зміни сили діючих подразників. А. може відбуватися як у напрямі підвищення чутливості (при переході від сильних подразників до слабких), так і в напрямі зниження її (при переході від слабких подразників до сильних). А. проявляється у всіх відчуттях. 2) У навчанні — спрощення тексту для тих, хто починає вивчати якийсь навчальний предмет.

АДЕНОЇДИ (від грец. arjv – залоза і eibos, – вид) – розростання лімфоїдної тканини глоткового мигдалика, що міститься на задньо-верхній стінці носоглотки. А. спостерігаються переважно у дітей віком 3–10 років. Виникнення А. спричинюють інфекційні захворювання. А. негативно

впливають на загальний розвиток дитини. При підозрі на А. дитина має бути обстежена лікарем. Лікування здебільшого хірургічне.

АЗБУКА РУХОМА (розрізна азбука) – наочний посібник з навчання грамоті в початковій школі; являє собою комплект карток з надрукованими на них заголовними й малими літерами алфавіту тієї мови, якою ведеться навчання, і розділовими знаками. А. р. застосовується головним чином у букварний період навчання (в першому класі в перше півріччя). А. р. використовується під час навчання писати літери, звукового аналізу й синтезу слів, складання й перетворення слів, вироблення навичок безперервного читання, підготовки до письма. В Україні, крім А. р. української і російської мов, видаються А. р. англійською, німецькою, французькою та іншими мовами, які вивчаються в школі.

АКСЕЛЕРАЦІЯ (від лат. *acceleratio* – прискорення) – 1) В біології розвитку — прискорення темпів індивідуального розвитку організмів на певній стадії їх розвитку. 2) В антропології – прискорення темпів індивідуального росту й розвитку дітей і підлітків порівняно з попередніми поколіннями. Темп А. досягає максимуму в період статевого дозрівання.

АКТИВІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ – удосконалення методів і організаційних форм навчально-пізнавальної роботи учнів, яке забезпечує активну й самостійну теоретичну і практичну діяльність школярів у всіх ланках навчального процесу.

АКТИВНІСТЬ (у навчанні) – характеристика особливостей пізнавальної діяльності особистості, що полягає в усвідомленому використанні нею інтенсивних методів, засобів, форм оволодіння знаннями, вироблення вмінь і навичок.

АКТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ – здатність людини до свідомої трудової і соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища й самої себе на основі засвоєння нею багатств матеріальної і духовної культури. А. о. проявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні. Інтегральна характеристика А. о. – активна життєва позиція людини, яка виявляється в її принциповості, послідовному відстоюванні своїх поглядів, ініціативності, діловитості, психологічній настроєності на діяльність. Протилежність А. – пасивність.

АЛАЛІЯ (від грец.) – відсутність або обмеженість мови у дітей, зумовлені недорозвиненням мовних ділянок великих півкуль головного мозку чи ураженням ІХ у внутрішньоутробному або ранньому після родовому періоді розвитку. За важкої А. спостерігається цілковите невміння вимовляти звуки чи зберігаються лише лепетливі уривки слів. У легких випадках

спостерігаються зачатки мови з обмеженим запасом слів, аграматизм, труднощі у засвоєнні читання та письма. Дітей - алаліків, залежно від рівня та характеру мовного недорозвинення, навчають за допомогою спеціальних методів, спрямованих на розвиток пізнавальної діяльності, формування звукового й морфологічного аналізу і смислової сторони мови.

АЛЕКСІЯ (від грец. – читаю) – нездатність оволодіти процесом читання. А. у дітей є одним з проявів алалії або афазії, тобто наслідком загального недорозвинення мови, викликаного органічним ураженням мозку. В окремих випадках вади читання зумовлені недорозвиненням тільки фонетичного блоку мови дитини, неповноцінністю звукового аналізу й синтезу, що призводить до ускладнень в оволодінні не лише читанням, а й письмом. Завдяки логопедичним заняттям деякі види А. у дітей можуть бути послаблені.

АЛФАВІТ від назв перших літер грецького А. – альфа й бета (віта)], абетка, азбука – сукупність усіх літер чи складових знаків, розміщених в усталеному для кожної мови порядку. Український алфавіт походить від слов'яно-кириличного А. (див. Кирилиця).

АЛЬБОМИ НАВЧАЛЬНІ (франц. *ajbum*, від лат. *album* – біла таблиця) – набір картин, портретів, таблиць, рисунків, графічного й текстового матеріалу або різні поєднання цих матеріалів, підібраних до тем, розділів чи цілого курсу програми того або іншого навчального предмета.

АМБІЦІЯ (лат. *ambitio* – честолюбність, пиха, від лат. *ambio* – обходжу, домагаюсь) – позиція людини, яка спирається на сильне почуття власної гідності, на постановку перед собою складних життєвих цілей і прагнення до їх реалізації; постійне бажання досягти успіхів і визнання. В ранньому дитинстві А. проявляється як сильна тенденція до самостійності ("я сам...") і є важливим фактором розвитку волі. До певного рівня розвитку А. доходить у період змужніння; особливу трудність виховання становить формування А. такого рівня, щоб вона не перетворилася як в передчасну "дорослість" (і не вела до переоцінки власних можливостей), так і не залишилася недорозвинутою (що може призвести до втрати віри у власні сили).

АНАЛІЗ І СИНТЕЗ В НАВЧАННІ – застосування в навчальному процесі логічних прийомів, згідно з якими предмети і явища під час їх вивчення розглядаються за окремими ознаками (аналіз) і, навпаки, в єдності їхніх частин (синтез). А. і с. пронизують собою весь навчальний процес, оскільки мислення учнів є аналітико-синтетичною діяльністю головного мозку.

АНАЛІЗАТОР – орган чуття з відповідною ділянкою мозку і нервовими шляхами, що їх з'єднують. Механізм А. полягає у сприйнятті і аналізі

подразників зовнішнього середовища і органів власного тіла. А. містить: 1) рецептор, який сприймає подразнення; 2) кондуктор –провідник нервового збудження; 3) кірковий кінець А., де збудження перетворюється на відчуття.

АНАЛОГІЯ (від грец. *dvaxouia* – відповідність) – подібність, схожість у цілому відмінних предметів, явищ за певними властивостями, ознаками або відношеннями. А. в навчанні – педагогічний прийом, який полягає в установленні схожості в якомусь відношенні між явищами й предметами вивчення, різними в решті відношень. Використовується переважно під час пояснення виведеного експериментальним шляхом нового, далекого від звичайних уявлень учнів поняття за допомогою частково схожих більш знайомих понять. Цінність А. як прийому навчання полягає в тому, що вона полегшує засвоєння учнями матеріалу, активізує їхнє мислення, стимулює його до пошуків, наводить на припущення й здогадки, правильність яких перевіряється спеціальним дослідженням або досвідом.

АНАРТРІЯ (від грец. *avaroros*, – нечленороздільний) – тяжке порушення артикульованої членороздільної мови. Див. також Дизартрія.

АНОМАЛЬНІ ДІТИ (від гр. *anomalía (anomalos)*– неправильний) – вихованці, які мають значні відхилення від норм фізичного або психологічного розвитку й потребують виховання та навчання у спеціальних навчально-виховних закладах. В основі цих відхилень лежать природжені чи набуті аномалії, або дефекти (від лат. *defectus* – недолік, звідси тоді вживаний термін "дефективні діти"). Основні категорії дефектів у А. д.: порушення слуху, зору, мови, розумова відсталість.

АПЕРЦЕПЦІЯ В НАВЧАННІ – використання залежності сприймання від минулого досвіду й наявних в учнів уявлень і знань для більш точного й глибокого засвоєння ними нового матеріалу, пробудження інтересу до нього. В педагогіку поняття А. ввів Й. Ф. Герbart, побудувавши на цьому понятті всю теорію педагогіки як учення про способи і прийоми засвоєння знань учнями. В сучасній педагогіці термін А. майже не застосовується, хоча по суті вона включає поняття А. у формі вимоги підготовки учнів до сприймання нового матеріалу і встановлення постійного зв'язку старого з новим.

АПЛІКАЦІЯ (від лат. applicatio – прикладання) – наочний навчальний посібник у вигляді площинного кольорового зображення, цілісного або складеного з деталей, вирізаних з паперу чи тканини й наклеєних на папір, картон тощо. А. використовується головним чином у початковій школі на уроках мови, математики, малювання.

АПРАКСІЯ (від грец. apractjia – бездіяльність) – порушення здатності виконувати складні предметні рухи внаслідок ураження певних ділянок кори головного мозку. А. може викликати розлад моторної мови (див. Афазія) або письма (див. Аграфія). Необхідно звертати серйозну увагу на дітей, у яких запізнюється розвиток складних предметних дій. Своєчасне послідовне, поетапне навчання із застосуванням спеціальних дидактичних прийомів сприяє розвитку дефектних функцій.

АРТИКУЛЯЦІЯ (від лат. articulatio – розчленування). 1) У фонетиці – сукупність рухів і положень вимовних органів, необхідних для утворення звука мови. Дотримання правильного положення артикуляційних органів під час вимовляння як окремих звуків, так і складів, слів визначає чіткість А., яка є необхідною умовою адекватного сприймання навколишніми змісту мовлення. 2) У техніці зв'язку – чіткість мови, переданої телефонною або іншою системою зв'язку. Залежить від гучності передачі, рівня шумових перешкод і властивостей приймача звуків. 3) У співі – взаємодія вокальних і мовних прийомів звукоутворення.

АСОЦІАЦІЯ (від лат. associatio – з'єднання, сполучення) в психології зв'язок між елементами психіки, за якого поява одного елемента в певних умовах викликає появу іншого, з ним пов'язаного; суб'єктивний образ об'єктивного зв'язку між предметами і явищами. В А. ніби закріплюється знову минулий досвід людини, її попередня практика.

АУДІОВІЗУАЛЬНІ ЗАСОБИ ДИДАКТИЧНІ (від лат. audio – чую і visus – бачення) – засоби слухо-зорові, які застосовуються в навчанні й дають можливість унаочнити пізнання дійсності за рахунок показу як конкретних речей (предметів і явищ), так і їх узагальнень (наприклад, моделі, карти). Дедалі більшу роль серед А. з. д. відіграють технічні засоби: проектори, магнітофони, відео-магнітофони, радіо й телебачення.

АУТИЗМ (від грец. сам) – хворобливий стан психіки людини, яка характеризується послабленням зв'язків з реальністю; виявляється у зосередженості на власних переживаннях, створенні свого світу марення. Діти, хворі на А., стають відлюдкуватими, перестають спілкуватися з однолітками, усамітнюються, іноді ховаються, створюють власний світ безглузвих фантазій і живуть у цьому фантастичному світі як діючі особи,

багато розмовляють з кимось невідомим, сперечаються, комусь погрожують. Хвору дитину майже неможливо повернути до дійсності. А. часто поєднується з повною відмовою від мови (мутизм) або з різким зменшенням її. При нерізко вираженому А. діти з достатніми здібностями можуть навчатись у звичайній школі.

АФАЗІЯ (від грец. афаоїа – оніміння) –розлад мови внаслідок ураження певних зон кори головного мозку. При А. спостерігається нерозуміння мови людей (сенсорна А.), порушення усної мови (моторна А.), втрата словникового запасу (амнестична А.). При виникненні А. в дитинстві порушується загальний хід розвитку дитини. Мовні процеси, порушені при А., можуть відновлюватися в результаті тривалих логопедичних занять і лікування.

АФЕКТИ (від лат. affectus – хвилювання, пристрасть) – сильні і відносно короткочасні емоційні переживання (лють, жах, відчай, екстаз, екзальтація тощо), під час яких знижується ступінь самовладання. Подолання А. багато в чому залежить від моральних якостей особистостей; найлегше воно здійснюється на початковій стадії виникнення А.

АФЕКТИВНІ ПОРУШЕННЯ – патологічна форма емоційної реакції дитини на впливи навколишнього середовища. Виражаються в підвищеній збудливості, схильності до різких афективних вибухів або, навпаки, в апатичності, загальмованості реакцій. Діти із схильністю до епізодичних афективних реакцій вимагають індивідуального підходу в умовах школи.

АФОНІЯ (від грец. ουρῳνία – німота, безмовність) – втрата звучності голосу при збереженні шепітної мови. У шкільній практиці А. може бути усунута за допомогою спеціальних логопедичних методів виправлення недоліків мови (див. Логопедія).

БАЗАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ МОВИ – термін, запроваджений І. П. Павловим, для позначення моворухових (кінестезичних) подразнень, які йдуть від органів мови до кори головного мозку і є фізіологічною основою ("базисом") другої сигнальної системи.

БАЛ (від фр. balle – м'яч, куля) – результат оцінювання навчальної діяльності учнів в умовно-формальному відображенні та числовому вимірі.

БЕСІДА в дидактиці – метод навчання, при якому вчитель, спираючись на наявні в учнів знання й досвід, користуючись запитаннями, підводить учнів до розуміння й засвоєння нових знань, до повторення й перевірки знання навчального матеріалу.

БОГУШ Алла Михайлівна (нар. 29.X.1939, Єнакієве Донецької обл.) –український педагог, доктор педагогічних наук, професор, спеціаліст у галузі дошкільного виховання. В 1961 закінчила Київський педшститут. З 1973 завідувала кафедрою Рівненського педінституту, з 1989 – професор Одеського педінституту (нині Південноукраїнський педагогічний університет). В 1995 обрана дійсним членом АПН України.

БРЕХНЯ ДИТЯЧА – свідоме спотворення дітьми дійсності, ухилення від істини. Не всі випадки спотворення дітьми істини можуть вважатися брехнею. Особливим видом ствердження неправди є псевдобрехня, тобто брехня лише за видимістю. Характерним виявом її є дитяча псевдобрехня, коли дитина висловлює щось, не маючи наміру когось обдурити й вірячи в те, що так є насправді. Звичайно Б. д. є наслідком суворої, грубої, деспотичної системи виховання, яка ґрунтується на залякуванні, пригніченні із застосуванням фізичних засобів впливу або покарань, які принижують гідність дитини.

БРОКА-ЦЕНТР – центр мовлення, вперше описаний французьким анатомом і антропологом Полем Брока (28.VI.1824, Сент-Фуала-Гранд – 9.VII.1880, Париж). Б.-ц. міститься в нижній лобовій звивині кори головного мозку (здебільшого в лівій півкулі). При порушеннях Б.-ц. людина розуміє мову, але втрачає здатність вимовляти слова.

БУКВА літера – графічний знак для передачі на письмі звуку (точніше фонему) та його різновидів. Б. позначає здебільшого один звук, рідше–два (щ). Один звук може передаватися графічно кількома Б. (укр. дж, дз; нім. Sen). У більшості алфавітів є малі й великі літери.

БУКВАР – підручник для навчання грамоти, початковий посібник з розвитку мови і логічного мислення у дітей. Перший друкований слов'яноноруський Б. видав у Львові 1574 І. Федоров. В Україні в середині ХІХ ст. вийшли українською мовою букварі К. Шейковського, П. Куліша, Т. Шевченка та ін. Над складанням Б. працювали О. Потєбня, Б. Грігченко, Т. Лубенець.

БУКВОСКЛАДАЛЬНИЙ МЕТОД НАВЧАННЯ ГРАМОТИ – один із синтетичних методів із навчання грамоті, який широко застосовувався в Україні до середини ХІХ ст. Навчання читати за цим методом складалося з трьох ступенів: 1) заучування учнями букв і їх графічного зображення за алфавітом, а потім окремо; 2) заучування складів, що складаються з двох, трьох і чотирьох букв, шляхом багаторазового називання в заучуваному складі кожної букви, а потім вимовляння його повністю спочатку вчителем, а далі учнями; 3) читання слів спочатку "по складах", а потім без називання

в них букв і складів. У другій половині ХІХ ст. в методиці вивчення рідної мови почав здійснюватися перехід до звукового методу.

ВАЖКОВИХОВУВАНІСТЬ – у широкому розумінні – поняття, що пояснює випадки труднощів, з якими стикається педагог під час організації і здійснення виховного процесу. У вузькому розумінні термін "В." використовується для позначення максимально наближеного до норми рівня відхилень у поведінці дитини, яка потребує відповідної уваги й зусиль вихователя для його подолання. В. зумовлюють певні психофізіологічні особливості дитини, недостатня вікова розвиненість її мотиваційно-вольової сфери, психічних процесів; соціально-психологічні вади розвитку її особистості.

ВЕРБАЛІЗМ (від лат. *verbalis* – словесний) – надмірне захоплення словесними формами, марнослів'я. Прагнення за пишномовністю приховати убогість думки (коли йдеться про наукову роботу) чи збідненість почуттів (у літературно-художній творчості). В. у навчанні – книжне, відірване від життя, догматичне вивчення й засвоєння навчального матеріалу.

ВЕРБАЛЬНИЙ (віл лат. *verbum* – слово) – словесний, мовний, усний; наприклад: вербальне спілкування, вербальні форми роботи вчителя тощо.

ВЕРБОМАНІЯ — хвороблива захопленість розмовами, пристрасть до балаканини.

ВЕРЕДЛИВІСТЬ ДИТЯЧА – один з проявів неслухняності. Ознаки В. д. – швидка зміна бажань, їх недоречність і невмотивованість. В. д. є своєрідним виявом протидії дорослим. В. д. може бути результатом неправильного виховання з раннього дитинства: потурання примхам, порушення звичного режиму, немотивованої або надмірної суворості батьків.

ВЕРНІКЕ ЦЕНТР – слуховомовна зона кори великих півкуль головного мозку, розташована в задній третині верхньої скроневої звивини лівої півкулі. При порушеннях В. ц. істотно порушується розуміння зверненої до людини звукової мови. Названо за іменем німецького ученого К. Верніке (1848—1905), який уперше описав цей розлад.

ВИМОГА як метод виховання – педагогічний вплив на свідомість виховання з метою викликати, стимулювати чи загальмувати окремі види його діяльності. В. має бути доцільною, чітко сформульованою, зрозумілою й посилюючою для дітей. В. реалізується в особистому спілкуванні педагога з дітьми. Висунення В. передбачає контроль за її виконанням. Найзагальнішим засобом організації В. є режим дня для дітей і підлітків, побудований на певних педагогічних і гігієнічних вимогах. Існують різні

форми В., які педагог обирає залежно від конкретної педагогічної ситуації. В. може бути у формі поради чи переконання, у формі довіри чи невіри, прохання, натяку, схвалення чи засудження, погрози тощо.

ВИХОВАННЯ – процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. У широкому розумінні В. — це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства. Сюди входить як спеціально організований вплив виховних закладів, так і соціально-економічні умови, що діють певною мірою стихійно. У вузькому розумінні слова В. є планомірним впливом батьків і школи на вихованця. Метою В. є сприяння розвитку у вихованця виявленого обдарування чи стримання якимось задатків відповідно до мети ("ідеал виховання"). Засобом В. є насамперед приклад, який вихователь подає вихованцеві, потім – наказ (вимога й заборона), переконання, привчання й навчання. В. поширюється на тіло, душу й дух і ставить завданням утворення із задатків і здібностей, що розвиваються, гармонійного цілого, а також набуття підростаючим вихованцем сприятливих для нього самого і для суспільства душевно-духовних установок стосовно до інших людей, сім'ї, народу, держави тощо. В. з боку батьків і школи припиняється з втратою ними авторитету у вихованця.

ВИХОВАННЯ Й РОЗВИТОК. Індивідуальний розвиток людини – ряд послідовних кількісних і якісних змін, яких зазнає її організм від моменту зародження й до кінця життя, становлення людини як соціальної істоти. Виховання починається з народження людини й відіграє важливу, хоча й різну роль у всіх формах і на всіх етапах розвитку особистості. Між В. й р. існує тісний взаємозв'язок. Не лише розвиток особистості залежить від виховання, а й виховання від розвитку. Правильне розуміння взаємозв'язку В. й р., спростовуючи фаталістичні концепції психічного розвитку особистості, має важливе значення для наукового обґрунтування методів педагогічного керівництва всебічним розвитком особистості.

ВИХОВАТЕЛЬ – у широкому розумінні слова – особа або організація, яка здійснює виховання; у вузькому значенні – посадова особа, яка займається вихованням дітей і молоді в навчально-виховних закладах. Історично посада В. з'явилася ще в античних державах. В українській загальноосвітній школі функції В. (у вузькому значенні) виконує класний керівник і вихователь групи подовженого дня.

ВИХОВУЮЧЕ НАВЧАННЯ – організація процесу навчання, при якій забезпечується органічний взаємозв'язок між набуттям учнями знань, умінь і навичок, засвоєнням досвіду творчої діяльності й формуванням емоційно-ціннісного ставлення до світу, один до одного, до навчального матеріалу.

Один з принципів навчання Термін "В. н." запроваджено в педагогіку Й. Ф. Гербартом. Співвідношення навчання й виховання — фундаментальна педагогічна проблема. Я. А. Коменський визнавав величезну виховну роль навчання й не розділяв навчання й виховання. Ж.-Ж. Руссо віддавав перевагу вихованню ("природному вихованню"), підкоряючи йому навчання. Й. Г. Песталоцці пов'язував розумове навчання з моральним, обґрунтовуючи свій підхід тим, що процес пізнання починається з почуттєвих сприймань, які переробляються потім свідомістю за допомогою апіорних ідей. Й. Ф. Гербарт вважав навчання основним засобом виховання. К. Д. Ушинський розглядав навчання як важливий засіб морального виховання. Сучасна вітчизняна педагогічна теорія розглядає навчання й виховання в єдності; це передбачає не заперечення специфіки навчання й виховання, а глибоке пізнання суті, функцій, організації, засобів форм і методів навчання й виховання.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БАТЬКІВ – юридичні й моральні норми, які визначають відповідальність батьків перед державою і суспільством за виховання своїх дітей. В Україні піклування про здоров'я, виховання й навчання дітей, про підготовку їх до самостійного життя є не лише моральним обов'язком батьків, а й їхнім найважливішим обов'язком. На тих батьків, які погано виховують своїх дітей, суспільство й держава впливають. За особливо серйозні порушення українське законодавство передбачає позбавлення батьківських прав.

ВІДСТАВАННЯ УЧНІВ – недостатнє засвоєння окремими учнями поточного навчального матеріалу. Звичайно причиною є пропуск занять у школі, відсутність належної основи для сприймання нових знань, слабка навчальна дисципліна. Причинами В. у. є також невміння самостійно працювати і як наслідок – несистематичне, нераціональне виконання домашніх завдань; несприятливі побутові умови, педагогічна запущеність.

ВІДТВОРЕННЯ – один з процесів пам'яті, під час якого відбувається оживлення свідомості у вигляді образів об'єктів, що колись сприймалися, уявлень, думок, почуттів, дій. В. може бути мимовільним, що відбувається без спеціальної мети – пригадати, і довільним – цілеспрямованим процесом, який викликається свідомо поставленим завданням – пригадати щось.

ВІДЧУТТЯ – психічний процес, що полягає у відображенні мозком властивостей предметів, явищ об'єктивного світу, а також станів організму при безпосередньому впливові подразників на відповідні органи чуття.

ВІКАРУЮЧИЙ (від лат. vicarius – заступник) – заміщуючий; наприклад, у сліпоглухонімих диток замінює зір і слух, короткозорі люди, як правило, відзначаються гострим слухом. Здатність до заміщення однієї психічної

функції іішою зумовлена способом організації діяльності нервової системи (віісаруючі відчуття, образи, діі).

ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ – галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності психічного розвитку людини на різних вікових стадіях. Найбільше вивченими у В. п. є дитинство, підлітковий і юнацький вік.

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ – характерні для того чи іншого вікового періоду анатомо-фізіологічні і психологічні особливості.

ВІКТОРИНА – пізнавальна гра, яка складається з запитань і відповідей на теми з різних галузей науки, техніки, літератури й мистецтва. Запитання підбираються з врахуванням віку та рівня знань учасників гри.

ВМІННЯ – засвоєний суб'єктом спосіб виконання дії, який забезпечується сукупністю набутих знань і навичок. В. формується шляхом вправ і створює можливість виконання дії не лише у звичних, а й у змінених умовах. У навчальній діяльності учні оволодівають навчальними вміннями. Розрізняють загальнонавчальні (які стосуються всіх навчальних предметів) і спеціальні (характерні для конкретного предмета) вміння. Володіння сукупністю основних загально-навчальних вмінь і навичок називають вмінням учитися. Воно включає: навчально-організаційні вміння (вміння формулювати мету й визначати завдання діяльності; вміння раціонально планувати діяльність; вміння створювати сприятливі умови для власної діяльності: режим, гігієна і порядок робочого місця, загартування та інші); навчально-інформаційні (вміння здійснювати бібліографічний пошук; вміння працювати з технічними джерелами інформації; вміння здійснювати спостереження); навчально-інтелектуальні вміння (вміння мотивувати свою діяльність; вміння уважно сприймати інформацію; вміння логічно осмислювати навчальний матеріал, виділяючи в ньому головне; вміння раціонально запам'ятовувати; вміння розв'язувати проблемні пізнавальні задачі; вміння самостійно виконувати вправи; вміння здійснювати самоконтроль у навчально-пізнавальній діяльності).

ВНУТРІШКІЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ – систематична, цілеспрямована перевірка роботи учителя адміністрацією школи, одна з форм керівництва педагогічним колективом. Активну участь у В. к. беруть громадські організації школи.

ВНУТРІШНЯ МОВА – прихована, беззвучна мова, яка виникає в процесі мислення "про себе". Є похідною формою зовнішньої (усної й письмової) мови, основним механізмом мовного мислення людини.

ВОЛЯ – свідомо саморегуляція людиною своєї поведінки й діяльності, регулююча функція мозку, що полягає в здатності активно домагатися

свідомо поставленої мети, переборюючи зовнішні і внутрішній перешкоди. В. виконує дві взаємопов'язані функції — спонукальну та гальмівну, що виявляється у спрямуванні активності, її посиленні, а також у стриманні зовнішніх рухів та дій. В. виявляється у формі організованих дій, вчинків і поведінки. Високий моральний розвиток особистості — найважливіша й необхідна умова виховання В. і основний шлях її виховання.

ВПРАВА –повторне виконання дії з метою її засвоєння. В різних умовах навчання В. є або єдиною процедурою, в рамках якої здійснюються всі компоненти процесу навчання – усвідомлення змісту її дії, її закріплення, узагальнення й автоматизація, – або однією з процедур поряд з поясненням і заучуванням, які передують В. і забезпечують початкове усвідомлення змісту дії і її попереднє закріплення. В. в цьому випадку забезпечує завершення усвідомлення й закріплення, а також узагальнення й автоматизацію, що в результаті приводить до повного оволодіння дією й перетворення її, залежно від досягнутої міри автоматизації, у вміння або навик. В. може здійснюватися й відразу після пояснення без попереднього заучування; при цьому закріплення повністю відбувається у процесі В. Вправи виконуються під час вивчення різних навчальних предметів: мов, математики, фізики, хімії, біології, трудового навчання тощо. Широко застосовуються вправи, які вчать поводженню з вимірювальними й лабораторними приладами, ручним інструментом, верстатами та іншим обладнанням.

ВСЕБІЧНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ – гуманістичний ідеал виховання. Як відносно цілісна система поглядів склався в епоху Відродження в руслі культурного руху гуманізму. Ідея В. р. о. дістала різні інтерпретації в пізніших філософських і педагогічних системах залежно від особливостей історико-культурної ситуації. Уявлення про всебічно розвинутого індивіда неоднозначні. В побутовій свідомості це талановита людина, здатна до різних видів діяльності, яка відрізняється від тих, хто проявляє свої здібності лише в одній галузі. В. р. о. не можна розглядати як професійний принцип організації навчання й виховання, як сукупність правил, що регулюють діяльність і спілкування. Більш коректним є осмислення В. р. о. як процесу саморозвитку індивіда, який оволодіває головною справою життя й використовує весь спектр можливостей прилучення до загальнолюдської культури.

ВУНДЕРКІНД (від нім. Wunderkind – букв, чудо-дитина) – дитина, яка виявляє для свого віку винятковий розумовий розвиток або обдарованість у науці, мистецтві, спорті, конструюванні тощо (див. Обдаровані діти).

ВЧИНОК – у психологічному розумінні специфічний вид розумово-вольової дії, необхідна складова діяльності людини, вияву її характеру й

поведінки. В. відіграє винятково важливу роль у морально-психічному розвитку особистості.

ГАЗЕТИ ДЛЯ ДІТЕЙ – друковані видання з короткою періодичністю виходу (щоденно, через день, щотижня), розраховані на масового дитячого читача середнього шкільного віку. В них друкуються художні твори для дітей, науково-пізнавальні матеріали, які сприяють розширенню кругозору юних читачів, розвитку їхньої допитливості.

ГАРМОНІЯ гармонійність (від грец. αρμονία – злагодженість, зв'язок, стрункність) – внутрішня і зовнішня упорядкованість, узгодженість, цілісність явищ і процесів. У психології – поєднання індивідуальних чи особистісних позитивних рис. Г. виробляється у процесі виховання особи й участі її в життєдіяльності певного колективу.

ГНОЗИС – процес пізнання умовних сигналів.

ДІТИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ – поняття, яке широко охоплює всіх дітей, чії освітні потреби виходять за межі загальноприйнятої норми, йдеться про дітей із особливостями психофізичного розвитку, обдарованих, а також дітей із соціально вразливих груп (вихованців дитячих будинків та ін.).

ДОШКІЛЬНИЙ ВІК це період від 3-х до 6, 7 років. У дітей в цьому віці розширюється круг спілкування, вони намагаючись стати самостійними, виходять за рамки сімейних зв'язків і починають спілкуватися з оточуючими їх людьми, особливо з однолітками. Розширений круг спілкування вимагає від дитини повноцінного оволодіння засобами спілкування, основною з яких є мовлення. Високі вимоги до розвитку мовлення пред'являє і діяльність дитини, що поступово ускладнюється.

ЗАДАТКИ – природжені анатомо-фізіологічні особливості організму, головним чином його нервової системи й органів чуття. Виступають як природні, органічні передумови розвитку здібностей людини, однак самі їх не визначають. Для розвитку здібностей навіть при найкращих З. необхідні відповідні суспільні умови, а також діяльність людини в певному напрямі. Якщо людина, що має навіть особливі З., не розвиває їх через відповідну діяльність, у неї не будуть розвиватися здібності. З. людини різноманітні і можуть розвиватися в різних напрямках. На основі одних і тих самих З. можуть розвиватися різні здібності залежно від умов життя й діяльності людини.

ЗАДАЧА ПІЗНАВАЛЬНА – навчальне завдання, яке передбачає пошук нових знань, способів (умінь) і стимуляцію активного використання в навчанні зв'язків, відношень, доведень. Система З. п. супроводжує весь

процес навчання, який складається з послідовних 3. п., що поступово ускладнюються за змістом і способами діяльності. Різноманітні 3. п. в навчальному процесі залежать від особливостей навчальних предметів, їх місця в системі знань і умінь школярів, вікового щабля навчання.

ЗАЇКАННЯ – складне порушення мовлення, що виявляється в розладі його нормального ритму, мимовільних зупинках у момент висловлювання або змушених повтореннях окремих звуків і складів. Найчастіше 3. спостерігається у чоловіків і починається в 2—5-річному віці. З віком 3. ускладнюється мовними вивертами, мимовільними рухами, наростаючою боязкістю перед мовленням, судорогами м'язів обличчя, кінцівок. Лікування провадиться в спеціальних лікувальних установах лікарями-невропатологами або психіатрами спільно з логопедами.

ЗАКОНОМІРНОСТІ ВИХОВАННЯ – стійкі й суттєві зв'язки між елементами виховного процесу, що забезпечують його ефективність. Загальні закономірності виховання: виховання особистості відбувається лише в процесі включення в різносторонню діяльність у позиції її учасника та організатора; дієве виховання — таке виховання, яке стимулює власну (внутрішню) активність особистості в організованій діяльності; процес виховання будується на принципах гуманізму і демократизму, що забезпечують поєднання поваги гідності особистості вихованця з високою вимогливістю до нього; процес виховання особистості спрямовується на забезпечення їй радості успіху від діяльності й досягнутого результату; процес виховання виявляє та опирається на позитивні якості дитини; ефективність виховання залежить від врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; виховання особистості найефективніше в колективі й через колектив; процес виховання залежить від єдності й погодженості педагогічних зусиль учителів, школи, сім'ї і громадськості. Успіх виховання вимагає реалізації всієї сукупності педагогічних закономірностей.

ЗАКОНОМІРНОСТІ НАВЧАННЯ – (дидактичні) об'єктивні, стійкі й суттєві зв'язки в навчальному процесі, що зумовлюють його ефективність: спрямованість навчання на розв'язання завдань всебічного і гармонійного розвитку особистості учня; зміст освіти закономірно залежить від його завдань, які відображають потреби суспільства, рівень і логіку розвитку науки, реальні навчальні можливості й зовнішні умови навчання; залежність процесу навчання від навчальних можливостей учнів (зовнішніх і внутрішніх), які віддзеркалюють рівень розвитку інтелектуальної, емоційної і вольової сфер особистості, рівень знань і вмінь, навичок навчальної праці, ставлення до навчання, фізичний стан і працездатність; активно-діяльнісний характер навчання; взаємозалежність навчально-пізнавальної активності учня й рівня розвитку його мотиваційної сфери; забезпечення успіхів і досягнень учнів у процесі навчання; методи, форми й засоби навчання закономірно залежать від його завдань і змісту; взаємозв'язок усіх

компонентів процесу навчання закономірно забезпечує міцні, усвідомлені й дійові результати навчання, розвитку й виховання.

ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК – спеціальна робота вчителя по реалізації дидактичного принципу міцності засвоєння учнями навчального матеріалу. В процесі навчання учні не відразу повністю оволодівають знаннями, уміннями та навичками. Необхідні спеціальні заходи по їх закріпленню в пам'яті учнів. Це досягається за допомогою запам'ятовування й повторення, які так само, як і З., є необхідними складовими навчальних занять. Уроки закріплення й повторення знань дуже різноманітні, на них систематизується й закріплюється в пам'яті раніше вивчений матеріал, іноді вони присвячуються узагальнюючому повторенню. Найбільш дійовий спосіб З. знань — їх застосування. З цією метою учням пропонують розв'язати вправи, задачі, дати письмові відповіді на запитання, виконати лабораторні чи практичні роботи тощо.

ЗАНЯТТЯ В ДИТЯЧОМУ САДКУ – освітня робота з дітьми дошкільного віку. На З. в д. с. вихователь знайомить дітей з навколишнім світом, навчає рідної мови, лічбі, малюванню, ліпленню, конструюванню, співу, ритмічним і фізкультурним рухам.

ЗАОХОЧЕННЯ – матеріальне або моральне стимулювання праці, діяльності людей. Виняткове значення має З. в дитячому та юнацькому віці, воно виступає важливим психолого-педагогічним засобом стимулювання ігрової, пізнавальної, навчальної, громадсько корисної діяльності дошкільника й учня. У педагогічній практиці, у виховній роботі першочергову роль відводять моральному З., що звернене до внутрішнього світу дитини, її свідомості. Таке З. є одним з важливих факторів інтенсифікації учіння. Вчасне й адекватне З. активізує особистість, надає їй нових імпульсів для діяльності.

ЗАПУЩЕНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНА – стійкі відхилення від норми в моральній свідомості й поведінці чи навчальній діяльності, спричинені недоліками педагогічного впливу. Дітей із З. п. слід чітко відрізнити від психічно аномальних. Педагогічно запущена дитина є психічно нормальною й фізично здоровою, однак не має знань та умінь, необхідних для нормальної життєдіяльності. Розрізняють поняття З. п. і важковиховуваності. Причинами З. п. можуть бути недоліки виховання в родині, незадовільні побутові умови, погана організація навчально-виховного процесу, бездоглядність, негативний вплив вулиці. У педагогічно запущених дітей спостерігаються затримки розумового розвитку, втрата інтересу до навчання, відставання з окремих навчальних предметів, відчуття дискомфорту в колективі, заниження відповідальності і організованості тощо. З. л. піддається корекції з боку педагогів. Засоби впливу значною мірою залежать від особливостей темпераменту й характеру дитини. Для

корекції 3. п. насамперед слщ провести діагностику її причин, знайти індивідуальний підхід до дитини, використовувати виховні можливості дитячого колективу, залучати учня до реальних процесії) життєдіяльності класу, школи. Завдання педагогів – ліквідувати несприятливі тенденції в розвитку школярів на такій стадії 3. п., коли вони ще не набули стійкого характеру.

ЗАТРИМКА ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ – порушення нормального темпу психічного розвитку, в результаті чого дитина шкільного віку залишається в колі дошкільних ігрових інтересів. При 3. п. р. діти не можуть включатися в шкільну навчальну діяльність, сприймати певні завдання, виконувати їх. У дітей із 3. п. р. труднощі в оволодінні елементарною грамотою, лічбою поєднуються з відносно добре розвинутою мовою, здатністю до запам'ятовування віршів, казок, дотримування правил гри, до засвоювання способу виконання завдань і адекватного використання їх у нових завданнях. Ці особливості дають змогу дітям із 3. п. р. за спеціальних умов (індивідуалізації! навантаження, використання спеціальних методів) засвоювати програму загальноосвітньої школи.

ЗАХОПЛЕННЯ – психічний стан значного поглинення навчанням, роботою, грою, творчістю. 3. означає також вищий рівень прихильності до певної особи. 3. певною справою сприяє тому, що людина віддає їй значну частину свого часу, значні фізичні й нервово-психічні зусилля. Захоплена чимось людина має чітку й відносно стійку установку щодо об'єкта своєї захопленості.

ЗВИЧКИ – особлива форма поведінки, здійснення якої в певній ситуації набирає для індивіда характеру потреби. В основі 3. лежить навичка. Психологічною особливістю звичних дій є те, що внаслідок багаторазового повторення вони поступово автоматизуються, відбуваються майже механічно, без роздумів і вольового напруження, отже, 3. дають можливість економити психонервову енергію, полегшують і спрощують виконання часто повторюваних дій. 3. належать до сфери моральної поведінки. Вони формуються з раннього дитинства, в ході засвоєння соціального досвіду дитини, її ранньої соціалізації в колі родини, дошкільному дитячому закладі, спілкуванні з дорослими і ровесниками.

ЗДАТНІСТЬ – властивість індивіда, яка визначає його можливість, спроможність, нахил до виконання певної діяльності, наприклад 3. до навчання, 3. до трудової діяльності тощо. 3. зумовлюється рівнем знань, здібностей, умінь, навичок, особистісними якостями (риси характеру й темперамент, особливості емоційно-вольової сфери). 3. розвивається, поглиблюється в процесі практичної діяльності людини. Значну роль при цьому відіграють природні нахили людини, задатки.

ЗДІБНОСТІ – стійкі індивідуальні психічні властивості людини, які є необхідною внутрішньою умовою її успішної діяльності. Вони виявляються в тому, як людський індивід учиться, набуває певні знання, уміння й навички, освоює певні галузі діяльності, включається у творче життя суспільства. В З. поєднуються природне й соціальне. Природною основою З. є задатки. Сукупність З. називають обдарованістю. Визначальним в розвитку З. є умови життя і взаємодія з навколишнім середовищем. З. людини розвиваються в процесі засвоєння нею суспільного процесу трудової діяльності. З. поділяються на загальні – такі, що виявляються у всякій діяльності, і спеціальні, характерні для певних її видів (математичні, технічні, музикальні та ін.). Кожна З. становить складну синтетичну якість людини, в якій поєднуються окремі психічні властивості (чутливість, спостережливість, особливості пам'яті, уяви, мислення). Вищим ступенем розвитку З. особистості є талант.

ЗНАННЯ – особлива форма духовного засвоєння результатів пізнання, процесу відображення дійсності, яка характеризується усвідомленням їх істинності. Виражаються З. у поняттях, судженнях, умовиводах, концепціях, теоріях. З. виконує важливі соціальні функції: а) матеріалізується в певні технічні пристрої, технологічні процеси і, таким чином, служить виробництву; б) перетворюється на переконання і є кершництвом до практичної дії. З., які передаються шляхом цілеспрямованого навчання, мають бути насамперед строго науковими. Невід'ємними якостями справжніх знань є їх систематичність, усвідомленість, осмисленість. З., виступаючи складовою світогляду людини, значною мірою визначають її ставлення до дійсності, моральні погляди й переконання, вольові риси особистості, характер. Вони є одним із джерел нахилів і інтересів людини, необхідною умовою розвитку здібностей, обдарувань.

ЗОНА НАЙБЛИЖЧОГО РОЗВИТКУ – розбіжність у рівні складності завдань, які розв'язуються дитиною самостійно (актуальний рівень розвитку) і під керівництвом дорослого. Поняття введено Л. С. Виготським, який показав, що реальні відношення розумового розвитку до можливостей навчання можна виявити за допомогою визначення активного рівня розвитку дитини і її З. н. р.; навчання, створюючи З. н. р., "веде" за собою розвиток: лише те навчання є дійовим, яке випереджає розвиток. Положення про З. н. р. лягло в основу розробленої у вітчизняній віковій і педагогічній психології концепції про співвідношення навчання і розумового розвитку дитини.

ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОГРАМА РЕАБІЛІТАЦІЇ – комплекс оптимальних видів, форм, обсягів, термінів реабілітаційних заходів з визначенням порядку і місця їх проведення, спрямованих на відновлення та компенсацію порушених або втрачених функцій організму і здібностей конкретної особи до виконання видів діяльності, визначених у

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН – документ, який містить детальну інформацію про дитину, її сильні та слабкі сторони, навчальні та спеціальні послуги, які вона має отримувати.

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА – система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та їхнього права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами, зокрема дитини з особливостями психофізичного розвитку, в умовах загальноосвітнього закладу.

ІНКЛЮЗИВНИЙ ПІДХІД – створення таких умов, за яких усі учні мають однаковий доступ до освіти, у тому числі діти з особливими освітніми потребами, які навчаються в загальноосвітніх школах; водночас усі учні мають можливість отримати досвід, знання, що сприяють подоланню упереджень й дискримінації та сприяють формуванню позитивного ставлення до тих, хто «відрізняється».

ІНКЛЮЗИЯ (від лат. inclusion – включення, введення, приєднання) – політика і процес, що передбачає отримання рівних можливостей у навчанні та соціальному житті для всіх дітей, що передбачає створення таких умов, за яких «особливі» діти не відділяються від інших.

КАПРИЗИ ДИТЯЧІ – особливість поведінки дитини, яка виражається в недоцільних і нерозумних діях та вчинках, в необґрунтованій протидії і опорі вказівкам, порадам, вимогам дорослих, у прагненні наполягти на своєму. У маленьких дітей К. супроводжуються звичайно зовнішніми проявами незадоволення й роздратування: плачем, руховим перезбудженням. Основний шлях попередження К.: розумна організація життя й діяльності дитини, здорова атмосфера і правильні стосунки в родині, спокійна вимогливість і усунення надмірної уваги до бажань дитини. Важливе значення мають заходи, спрямовані на зміцнення нервової системи — дотримання режиму сну, харчування, усунення надміру вражень тощо.

КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ – групування методів навчання за певними ознаками і встановлення між ними зв'язки». Найпоширеніші в педагогіці такі класифікації методів навчання: 1) за джерелом передачі і сприймання навчальної інформації: словесні, наочні, практичні (С. Петрове ький, Є. Голант); 2) за характером пізнавальної діяльності учнів: пізнавально-ілюстративний, репродуктивний, проблемний виклад, частковопошуковий, дослідницький (І. Лернер, М. Скаткш); 3) залежно від основних дидактичних цілей і завдань: методи оволодіння новими знаннями, формування вмінь і навичок, перевірки та оцінювання

знань, вмінь і навичок (М. Данилов, Б. Єсіпов): методи усного викладу знань, закріплення навчального матеріалу, самостійної роботи учнів щодо осмислення й засвоєння нового матеріалу, роботи щодо застосування знань на практиці й вироблення вмінь та навичок, перевірки та оцінювання знань, вмінь і навичок (І. Харламов); 4) класифікація з точки зору цілісного підходу до діяльності в процесі навчання: методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності; стимулювання й мотивації учіння, контролю й самоконтролю в навчанні (Ю. Бабанський).

КНИГА ДЛЯ ДІТЕЙ – в широкому розумінні слова – літературний твір, написаний спеціально для дітей та юнацтва, а також твори літератури для дорослих, які міцно ввійшли в коло дитячого та юнацького читання; з поліграфічного боку – книга, оформлена згідно з вимогами до видання книг для дітей. Сучасні К. д. д. видаються відповідно до віку читачів. Характер поліграфічного й художнього оформлення К. д. д. визначається рівнем розвитку дитини, особливостями її сприймання й гігієнічними нормами. Для дошкільного віку книги відзначаються предметністю, зримістю художніх образів, доступністю змісту, точністю й лаконізмом мови, ліризмом, динамічністю. Поширеним типом К. д. д. дошкільного віку є книжки-картинки. Для дітей молодшого шкільного віку випускаються, крім художньої літератури, книги пізнавального характеру й підручники. К. д. д. середнього і старшого шкільного віку за своїм оформленням зближуються з книгами для дорослих і втрачають ознаки власне дитячої книги.

КОМУНІКАБЕЛЬНІСТЬ (від лат. communico – з'єдную, повідомляю) – риса особистості, здатність її до спілкування з іншими людьми, товариствськість. К. не є природженою, вона формується в процесі життя й діяльності людини в соціальній групі.

КОНСПЕКТ (від лат. conspectus – огляд) – короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо. К. складається з плану, стисло викладених основних положень, фактів і прикладів. Конспектування є одним із способів активізації пізнавальної діяльності учнів. У процесі конспектування учні вчаться виділяти головне з прочитаного чи почутого, коротко, чітко й послідовно викладати матеріал, встановлювати зв'язок між окремими думками. Конспектування розвиває логічне мислення і вдосконалює культуру мови. В шкільній практиці конспектування застосовується в тих випадках, коли цього вимагає характер навчального матеріалу, який вивчається.

КОНСТРУЮВАННЯ в дитячому садку – ігри та заняття дітей, змістом яких є складання різних об'єктів (будинків, автомобіль, пароплав, місток, башта тощо) з ігрових будівельних матеріалів за допомогою "конструкторів". Як вид дитячої творчості К. виховує художній смак і образотворчі здібності, розвиває мислення, окомір, координацію рухів.

КОНФОРМІЗМ І НЕГАТИВІЗМ (від лат. *conformis* – відповідний, *negativus* – заперечний) – способи реагування особистості на нав'язуванні соціальним оточенням норми й цінності. Конформізм – пристосовницьке прийняття готових стандартів у поведінці. Негативізм – однобічно заперечливе, вороже ставлення до загальноприйнятих у даній соціальній спільності норм і правил. К. і н. як риси поведінки не є природженими, а формуються в процесі виховання й соціального спілкування.

КОРЕКЦІЯ (від лат. *correctio* – виправлення, поліпшення) в спеціальній педагогіці – виправлення (часткове чи повне) вад психічного або фізичного розвитку в дітей, порушення тої чи іншої психічної функції в дорослих. Конкретна мета й завдання К., а також методи і прийоми корекційної роботи визначаються в кожному випадку видом порушення розвитку та індивідуальними особливостями дитини. У спеціальних школах (для глухих, туговухих, з тяжкими розладами мови, сліпих, слабозорих, розумово відсталих) відповідні дефекту корекційні заходи входять до змісту корекційно-виховної роботи.

ЛЕКСИКА (від грец. – належний до слова) – словниковий склад мови або діалекту. Термін Л. вживається також для назви сукупності слів певного автора чи твору. Л. будь-якої живої мови постійно поповнюється шляхом словотворення на основі власного матеріалу й іншомовними запозиченнями, зокрема інтернаціо-налізмами.

ЛЕКЦІЙНИЙ МЕТОД – метод навчання, який полягає в систематичному усному викладі викладачем розділу науки або навчального курсу. Лекція вперше почала застосовуватися в середньовічних університетах у формі читання й коментування викладачем тексту якоїсь книги. Характер усного викладу навчального курсу (звичайно латинською мовою) лекція набула у XVIII ст. Л. м. у вищих навчальних закладах є одним з основних методів навчання. В середній школі Л. м. застосовується лише в старших класах.

ЛІВОРУКІСТЬ – схильність людини діяти переважно лівою рукою. Зумовлена Л. особливостями центральної нервової системи, зокрема розташуванням деяких нервових центрів. Л. буває природженою (передумови для цього створюються в процесі внутрішньоутробного розвитку організму) і вимушеною, зумовленою ушкодженням або захворюванням правої руки. Ліворукі діти (лівші) в психічному й фізичному розвитку не відстають від праворуких.

ЛІТЕРАТУРА [лат. *Ut(t)eratura* – написане, рукопис, твір] в школі навчальний предмет, змістом якого є вивчення певного кола літературних творів, а також основ теорії та історії літератури. При вивченні Л. в школі учні знайомляться з художньою літературою, дістають основні відомості з

теорії та історії Л., оволодівають багатством рідної мови, вчаться вільно користуватися усною й письмовою мовою. Зміст навчання Л. визначається програмою, відображається в навчальних посібниках і підручниках.

ЛОГОНЕВРОЗ (від грец. Хоуос, – слово, мова і νεорон –нерв) – розлад мовної функції, який настає в результаті невротичного стану особистості. Типовим проявом Л. є мутизм. Л. особливо піддаються діти раннього й дошкільного віку, коли мовна діяльність лише формується і є досить крихкою.

ЛОГОПАТІЯ (від грец. – страждання, хвороба) – загальна назва стану мовної недостатності при нормальному слухові. Форми Л. різні, порушення вимовляння, артикуляції, голосу, темпу мовлення, порушення здатності писати й читати. Поняття Л. охоплює мовні розлади, що виникають при ушкодженні апарата мовлення, внаслідок органічних уражень центральної нервової системи, а також функціональних розладів або затримки розвитку мовлення тощо. Питаннями вивчення, подолання й запобігання Л. займається логопедія.

ЛОГОПЕДИЧНА ШКОЛА – спеціальна школа для дітей з важкими розладами мови. Крім загальних завдань, які стоять перед масовою школою, Л. ш. має на меті виправлення недоліків усної мови, читання й письма, забезпечення трудової підготовки в обсязі спеціальних програм, встановлених Міністерством освіти, психічне й фізичне оздоровлення завдяки правильній організації життя дітей і корекційно-виховній роботі (лікувальна гімнастика, масаж, фізіотерапія тощо). В Л. ш. приймаються діти, які мають нормальний слух, але позбавлені можливості навчатися в масовій школі у зв'язку з недорозвитком мови.

ЛОГОПЕДІЯ (від грец. лого – слово, педія – виховання, навчання) – наука, що вивчає різні порушення мови, а також методи подолання їх і запобігання їм. Різноманітність цих порушень зумовлена складністю анатомо-фізіологічних механізмів, які беруть участь у формуванні мови. Основні порушення мови: алалія, афазія, дизартрія, дислалія, дисграфія, ринолалія, дислексія (порушення читання), заїкання, брадилалія й тахілалія (порушення ритму, темпу і плавності мови), афонія, дисфонія, фонастенія (порушення голосу), порушення мови внаслідок зниження слуху. Л. — один із розділів дефектології. Як галузь педагогічної науки тісно пов'язана з фізіологією, медициною, психологією, мовознавством. Подолання порушень мови проводиться в спеціальних школах і дошкільних закладах для дітей з порушеннями мови, на логопедичних пунктах при загальноосвітніх школах, у логопедичних кабінетах при поліклініках, у стаціонарних відділеннях при лікарнях і психоневрологічних диспансерах.

МАКЕТ навчальний (франц. *maquette*, від пал. *masehietta* – начерк) – об'ємно-просторове зображення виробу, приладу, природного ландшафту та ін. звичайно в зменшених розмірах для навчальних цілей. На відміну від навчальних моделей в М. н. менш точно витримуються пропорції частин об'єкта, який зображується, і допускається більша умовність і схематизація. М. н. використовуються на уроках природознавства, історії, географії, біології тощо.

МЕТА – передбачення у свідомості результату, на здобуття якого спрямовано діяльність окремої людини, групи або усього суспільствам Категорія М. у вигляді логічної моделі фіксує бажане, до чого людина прагне, що є для неї взірцем у певному виді діяльності, а отже, є активним фактором людської свідомості. М. тісно пов'язана з засобами її досягнення. М. має винятково важливе значення для спрямування, організації діяльності, постановки конкретних завдань.

МЕТОД (грец. – шлях дослідження чи пізнання) – спосіб організації практичного й теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями розглядуваного об'єкта. З розвитком науки відбувається розвиток і диференціація М., що приводить до виникнення вчення про М. – методології. В науковій методології поєднуються в історично визначеній формі об'єктивні і суб'єктивні моменти людської діяльності.

МЕТОДИ ВИХОВАННЯ сукупність найбільш загальних способів розв'язання виховних завдань і здійснення виховних взаємодій, способів взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованих на досягнення цілей виховання; сукупність специфічних способів і прийомів виховної роботи, які використовуються в процесі формування особистісних якостей учнів для розвитку їхньої свідомості, мотиваційної сфери й потреб, для вироблення навичок і звичок поведінки й діяльності, а також їх корекції і вдосконалення. М. в. поділяють на методи різнобічного впливу на свідомість, почуття й волю учнів з метою формування "їхніх поглядів і переконань (бесіда, лекція, диспут, позитивний приклад); методи організації діяльності й формування досвіду суспільної поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, вправа, привчання, створення виховних ситуацій); методи регулювання, корекції, стимулювання позитивної поведінки й діяльності вихованців (змагання, покарання, заохочення).

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ в педагогіці – прийоми, процедури та операції емпіричного і теоретичного пізнання й вивчення явищ педагогічної дійсності. В залежності від аспекту розгляду М. д. в педагогіці поділяються на загальнонаукові; власне педагогічні й методи інших наук; констатуючі й перетворюючі; емпіричні й теоретичні; якісні й кількісні; часткові й загальні; змістовні й формальні; методи збирання емпіричних даних; перевірки й спростування гіпотез і теорій; методи опису, пояснення й

прогнозування; спеціальні методи, які використовуються в окремих педагогічних науках; методи обробки результатів дослідження. У фундаментальних дослідженнях застосовуються в основному теоретичні методи дослідження та експеримент. Прикладні педагогічні дослідження й розробки вимагають емпіричних М. д.

МЕТОДИ НАВЧАННЯ в школі – упорядковані способи взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань. Правильний добір методів відповідно до цілей і змісту навчання й вікових особливостей учнів сприяє розвитку їхніх пізнавальних здібностей, озброєнню їх уміннями й навичками використовувати набуті знання на практиці, готує учнів до самостійного набуття знань, формує їхній світогляд. М. н. – багатоякісне педагогічне явище (гносеологічна, логіко-змістова, психологічна, матеріально-джерельна й педагогічна сторони). Цим зумовлені різноманітні класифікації М. н. Згідно з однією з них М. н. бувають інформаційно-повідомні, пояснювально-ілюстративні, проблемні (проблемний виклад учителя, частково пошуковий, дослідницький), логічні методи навчально-пізнавальної діяльності учнів.

МЕТОДИКА НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА – галузь педагогічної науки, яка досліджує закономірності вивчення певного навчального предмета. Оскільки загальні закономірності навчання вивчаються дидактикою, М. окремого навчального предмета правомірно розглядати як часткову дидактику. До змісту методики як часткової дидактики входить: 1) встановлення пізнавального й виховного значення даного навчального предмета і його місця в системі шкільної освіти; 2) визначення завдань вивчення даного предмета і його змісту; 3) вироблення відповідно до завдань і змісту навчання методів, методичних засобів і організаційних форм навчання. Термін "методика навчання" вживається й у вужчому значенні – як учення про методи навчання.

МЕТОДОЛОГІЯ (від метод і грец., – вчення) – 1) Сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в якійсь науці. 2) Вчення про методи пізнання та перетворення дійсності. Розрізняють а) часткову М. – сукупність методів у кожній конкретній науці; б) загальну М. – сукупність більш загальних методів (наприклад, методи педагогіки є одночасно її методами і загальною М.

МІМІКА (від грец. – наслідувальний) – виражальні рухи м'язів обличчя людини, які супроводять її психічні процеси. В М. яскраво виявляються людські емоції – радість, сум, гнів тощо. М. здебільшого здійснюється мимовільно. Разом з тим мімічні рухи можуть викликатися й довільно, що дає змогу людині користуватися ними свідомо. М.

МОВА—основний засіб спілкування і взаємного розуміння в людському суспільстві, сукупність відтворюваних мовними органами загальноприйнятих у межах певного суспільства звукових знаків для предметів, явищ дійсності й відображень їх у свідомості, а також загальноприйнятих правил комбінування цих знаків у процесі вираження думок. М. існує у вигляді конкретних актів мовлення, в тому числі й повторюваних усно або механічним способом і фіксованих за допомогою письма.

МОВЛЕННЯ – функціонування мови в процесах вираження та обміну думок, конкретна форма існування мови як особливого виду суспільної діяльності. Безпосередніми виявами М. є його різноманітні акти в усній (звуковій) і писемній реалізації. Розрізняють М. монологічне й діалогічне. Поряд з власне М.

МОДЕЛІ навчальні (франц. modele, від modulus – міра, мірило, зразок) – навчальні посібники, які є умовним образом (зображення, схема, опис тощо) якогось об'єкта (або системи об'єктів), який зберігає зовнішню схожість і пропорції частин, при певній схематизації й умовності засобів зображення. Залежно від зображуваних об'єктів М. н

МОРАЛЬНІСТЬ – 1) Етичне поняття, яке в широкому розумінні є синонімом моралі. 2) Характеристика особливого виду практичної діяльності людей, що мотивується моральними ідеалами, переконаннями, нормами та принципами.

МОРФОЛОГІЯ – розділ граматики, граматичне вчення про слово. У М. вивчаються різні аспекти будови слова з погляду залежності його значення від тих морфем, що складають слово.

МОТИВАЦІЯ – система мотивів, або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки. Як мотиви можуть виступати: уявлення й ідеї, почуття й переживання, що виражають матеріальні або духовні потреби людини. Одна й та сама діяльність може здійснюватися з різних мотивів.

НАВИЧКИ В НАВЧАННІ – навчальні дії, які набувають внаслідок багаторазового виконання автоматизований характер. В міру опанування учнями знаннями й уміннями автоматизовані елементи з'являються в їхній усній і письмовій мові, в розв'язуванні математичних задач, виконанні креслень, в користуванні приладами і знаряддями праці тощо. Між уміннями й навичками існує тісний взаємозв'язок. Вміння — це готовність до свідомих і точних дій, а навичка — автоматизована ланка цієї діяльності. Елементи умінь часто переходять в навички. Н. виробляються у всіх видах навчальної діяльності. Специфічним методом формування Н. є вправи.

НАВЧАЛЬНА ПРАЦЯ – вид діяльності, спрямований на засвоєння суспільно-історичного досвіду людства. У процесі Н. п. людина здобуває знання, виробляє уміння й навички, формує свій світогляд. Н. п. є важливим компонентом навчально-виховного процесу в школі (вузі) саме тієї його сторони, яка відображає активність учня (студента) по оволодінню соціальним досвідом.

НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС – система організації навчально-виховної діяльності, в основі якої – органічна єдність і взаємозв'язок викладання й учіння; спрямована на досягнення цілей навчання й виховання. Визначається навчальними планами, навчальними програмами, а також планами виховної роботи відповідних навчальних закладів, включає всі види обов'язкових навчальних занять (уроки, лекції, семінари, лабораторні заняття, навчальну і виробничу практику) і позакласної (позааудиторної) роботи учнів. Н. п. у кожному навчальному закладі має специфічні особливості й організується відповідно до його типу й профілю, до форми навчання (денної, вечірньої, заочної та ш.), а також до системи навчання (класно-урочної, курсової, предметної), яка також встановлюється залежно від типу навчального закладу й форми навчання.

НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ – предмети та матеріали, які використовують у процесі навчання, щоб забезпечити краще засвоєння учнями знань, умінь і навичок. До Н. п. належать підручники, словники, довідники, навчальні карти, картини, таблиці, кінофільми, діафільми, прилади, моделі, макети тощо. Як натуральні посібники використовують овочі, фрукти, зоологічні препарати, гербарії, предмети техніки та ш. Н. п. поділяють на друковані, об'ємні, екранні й звуко-технічні. Екранні й звукотехнічні Н. п. разом з оснащенням для демонстрування, а також навчальні машини становлять технічні засоби навчання. Застосування Н. п. забезпечує наочність у навчанні, сприяє активізації пізнавальної діяльності, розвитку самостійності учнів. Н. п. мають задовольняти педагогічні вимоги, відповідати віковим особливостям учнів, бути зручними для користування й безпечними для здоров'я.

НАВЧАННЯ – цілеспрямований процес передачі і засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини. Н. – процес двосторонній: діяльність учня – учіння і діяльність учителя – викладання; Н. виконує центральну функцію в розумовому розвитку й підготовці учнів до праці. Зміст Н. зумовлюється рівнем розвитку наук і соціального досвіду людства, методи і форми потребами суспільства і школи передати своїм вихованцям максимум знань і вмінь з мінімальними затратами і в історично короткі строки. В структурі навчального процесу виділяють такі його елементи (ланки): постановка проблеми й усвідомлення пізнавальних завдань; сприймання предметів і явищ, формування понять,

спостережливості, уяви й мислення учнів; закріплення й систематизація знань, формування вмінь і навичок; застосування знань, умінь і навичок; аналіз досягнень учнів, перевірка та оцінка їхніх знань, досягнутого рівня розумового розвитку. Основними результатами Н., яке починається з раннього дитячого віку і триває протягом усього життя людини як у вигляді організованої освіти, так і шляхом самоосвіти, є освіта (загальна, політехнічна, професійна тощо), розвиток і виховання людини. Теорією Н. є дидактика.

НАОЧНІ НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ – засоби наочності в навчанні; площинні та об'ємні зображення предметів і явищ реального світу або природні об'єкти в їхньому звичайному чи препарованому вигляді. Основними типами Н. н. п. є картини, таблиці, дидактичний матеріал, карти, схеми, діаграми, альбоми, атласи, макети, моделі, гербарії, колекції тощо. За методами і прийомами використання Н. н. п. розрізняють: а) демонстраційні, які учитель показує всьому класові і б) лабораторні, призначені для самостійних занять учнів під керівництвом учителя. Н. н. п. використовуються в школі на всіх етапах навчального процесу. Н. н. п. повинні задовольняти наукові вимоги, відповідати змістові навчальних програм і віковим особливостям учнів, мати добрі демонстраційні дані, відповідати гігієнічним вимогам.

НАОЧНІСТЬ У НАВЧАННІ – один з основних принципів дидактики, відповідно до якого навчання будується на конкретних образах, що безпосередньо сприймаються учнями. Вперше цей принцип обґрунтував Я. А. Коменський. Пізніше його розробляли Й. Г. Песталоцці, К. Д. Ушинський. Сучасні дидакти розглядають Н. як джерело знань, на основі якого формуються чуттєві уявлення й поняття, як ілюстрацію до положень, що вивчаються, опору для абстрактного мислення. Засоби наочності застосовуються перед вивченням нового матеріалу, в процесі засвоєння понять, повторення й перевірки знань тощо.

НАСЛІДУВАННЯ – особлива форма поведінки, яка полягає у витворенні – більш чи менш трансформованому – дій, ідеалів, рис характеру, манери творчості інших осіб. Н. може бути як несвідомим, мимовільним, так і свідомим, – цілеспрямованим. Надмірна наслідуваність веде до втрати самостійності, самотності, індивідуальності.

НАСТУПНІСТЬ в навчанні – послідовність і системність у розміщенні навчального матеріалу, зв'язок і узгодженість ступенів і етапів навчально-виховного процесу. Здійснюється при переході від одного уроку до наступного (тобто в системі уроків), від одного року навчання до наступного. Досягнення Н. в шкільній практиці забезпечується методично і психологічно обґрунтованою побудовою програм, підручників, дотриманням послідовності руху від простого до складнішого в навчанні та

організації самостійної роботи учнів і взагалі всією системою методичних засобів.

НЕВРОПАТОЛОГІЯ – галузь клінічної медицини, яка вивчає причини виникнення, механізми розвитку і клініку захворювань нервової системи, а також розробляє заходи їх діагностики, профілактики і лікування.

НЕЙРОПСИХОЛОГІЯ – галузь психології, що вивчає мозкову основу психічних процесів і їхній зв'язок з окремими системами головного мозку.

НЕРВОВА СИСТЕМА – орган регуляції й координації всіх функцій організму людини і тварин та взаємозв'язку організму із зовнішнім світом. Основною формою діяльності Н. с. є рефлекс. Усі зовнішні і внутрішні впливи на організм сприймаються рецепторами і трансформуються тут в енергію нервового збудження, яке передається в центральну Н. с, а звідси до м'язів та інших виконавчих органів.

НІМОТА – відсутність мовлення у людини при збереженні слуху. До Н. можуть спричинитися різноманітні ураження відповідних відділів головного мозку (травми, пухлини, інфекційні захворювання тощо), деякі психічні захворювання, істерія, ушкодження органів мовлення. Якщо порушення центральної нервової системи не глибоке або своєчасно проведено лікування, то функція мовлення в ряді випадків може відновитися. Див. також Алалія, Афазія, Глухонімота.

НОРМА (від лат. norma – правило, взірець) – міра, взірець, звичайний стан. У психології Н. називають міру розвитку й виявлення психічних функцій і властивостей. У соціальній психології – існуючий у соціальній спільності чи групі стандарт, порівняння з яким визначає прийнятність і досконалість об'єктів, процедур і продуктів діяльності (зокрема, юридичні, моральні, мовні тощо). Основним змістом Н. виступають передусім вимоги суспільства. Засвоєні суб'єктом Н. значною мірою визначають перебіг його діяльності.

ОБДАРОВАНІСТЬ – індивідуальна потенціальна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності. Необхідні для розвитку О. природні задатки самі по собі не визначають її. О. розвивається в процесі засвоєння індивідом духовних та інших надбань людства, його творчої діяльності. Розрізняють О. технічну, наукову, зокрема математичну, музичну, поетичну, художню, артистичну та ін. Високий ступінь спеціальної О. називають талантом. Говорять також про загальну О., маючи на увазі особливості людей, що виявляють здібності до різних галузей діяльності. Видатні люди часто відзначались різносторонньою О. (Леонардо да Вінчі, Г. Сковорода, Т. Шевченко та ін.).

Антинауковими є фаталістичні погляди на О. як на властивість, що нібито випадає на долю тільки деяких "обраних" індивідів.

ОБ'ЄКТ (від лат. *objectus* – предмет, явище) – фрагмент дійсності, на який спрямовано практичну або пізнавальну діяльність суб'єкта. О. відтворюється в знанні на основі практично перетворювальної взаємодії з ним суб'єкта.

ОБ'ЄКТИВНЕ – 1) Характеристика природної і соціальної дійсності як такої, що існує поза й незалежно від свідомості суб'єкта. 2) Характеристика істинного знання, яка вказує на те, що воно є відображенням об'єктивної дійсності і що зміна його не залежить від людей. 3) Характеристика практичного й пізнавального ставлення до дійсності, яке свідомо виходить з визнання перших двох моментів.

ОБРАЗ – форма і продукт суб'єктивного, ідеального відображення об'єктивної реальності у свідомості людини. О. поділяють на чуттєві (відчуття, сприймання, уявлення) та уявні, що існують у вигляді понять, позбавлених чуттєвої наочності. Природа О. і загальні закони відтворення дійсності в О. вивчаються філософією. В науці пізнавальні О. організуються в суворо впорядковані, обґрунтовані й апробовані системи. Це – наукові ідеї, гіпотези, теорії. Своєрідністю відзначаються образи художні в мистецтві.

ОБРАЗНА ПАМ'ЯТЬ – вид пам'яті, який характеризується переважним використанням при запам'ятовуванні й відтворенні зорових, слухових та інших уявлень. Фізіологічною основою О. п. є певне співвідношення двох сигнальних систем з досить високим розвитком першої сигнальної системи. О. п. значною мірою залежить від характеру діяльності людини й може бути розвинута у процесі вправ.

ОБРАЗНЕ МИСЛЕННЯ – конкретне мислення, яке реалізується у вигляді аналізу й поєднання образів. О. м. чітко виражене в дитячому віці. На ньому значною мірою ґрунтуються процеси оволодіння індивідом соціальним досвідом у ранньому дитинстві й підлітковому віці. Деякі педагоги і психологи вважають О. м. основною формою мислення.

ОНТОГЕНЕЗ (від грец. *ov*–існуюче і *ueveo* – зародження, розвиток) – індивідуальний розвиток організму, сукупність послідовних морфологічних, фізіологічних та біохімічних перетворень, що відбуваються в організмі з моменту його зародження до смерті. Термін "онтогенез" запровадив у науку німецький учений Е. Геккель (1866). У психології і педагогіці О. – індивідуальний фізичний і психічний розвиток особи. О. здійснюється шляхом взаємопов'язаних фізичних і психічних перетворень здобутого в філогенезі і людини розвитку під впливом навчання, виховання і

продуктивної діяльності. В О. людини виділяють такі етапи: пренатальний (ембріональний) і постнатальний (немовля, переддошкільний, дошкільний і шкільний – молодший, середній і старший вік), зрілий вік і старість.

ОРФОЕПИЯ –1) Сукупність вимовних норм літературної мови. 2) Розділ мовознавства, який вивчає нормативну літературну вимову. Літературна вимова – зразкова, нормалізована вимова освічених людей, без будь-яких просторічних або діалектних рис. У формуванні О. велику роль відіграють школа, вузи, театр, радіомовлення й телебачення тощо. Робота над літературною вимовою є невід'ємною складовою всіх занять у школі, а не лише уроків мови та літератури. Навчання школярів правильній вимові починається вже в початковій школі. На уроках української мови, згідно з програмою, навчання нормам правильної вимови відбувається паралельно з вивченням граматики і орфографії. На уроках літератури для підвищення культури мови учнів і формування в них правильної та виразної вимови використовуються різноманітні форми роботи: розповідь, пояснювальне читання, виразне читання, слухання літературних творів у виконанні майстрів художнього слова.

ОСМИСЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ – процес мислительної діяльності, спрямованої на розкриття істотних ознак, якостей предметів і явищ та формулювання теоретичних понять, ідей, законів. Він включає такі мислительні операції: а) аналіз властивостей, ознак предметів і явищ, одержаних внаслідок їх безпосереднього сприймання та зафіксованих в уявленнях, з точки зору значимості для розкриття суті цих предметів і явищ; б) логічне групування істотних і неістотних ознак та властивостей; в) "мисленне" осягнення суті (причин і наслідки) предметів і явищ та формулювання узагальнених ідей, висновків, понять, законів тощо; г) перевірка обґрунтованості і правильності висновків. О. н. м. – це вкладання у сприйняту інформацію певного смислу, встановлення зв'язків між фактами, даними власних спостережень і висновки.

ОСОБИСТІСНИЙ ПІДХІД – послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії. О. п. – базова ціннісна орієнтація педагога, яка визначає його позицію у взаємодії з кожною дитиною й колективом. Сучасне розуміння особистісного (або особистісно-центрованого) підходу визначили в 60-ті роки представники напряму гуманістичної психології (К. Роджерс, А. Маслоу, Р. Мей, В. Франкль), які твердили, що повноцінне виховання можливе лише в тому випадку, коли школа служитиме лабораторією для відкриття унікального "Я" кожної дитини. О. п. передбачає допомогу вихованцю в усвідомленні себе особистістю, у виявленні, розкритті його можливостей, становленні самосвідомості, в здійсненні особистісно значущих і суспільно прийнятних самовизначення, самореалізації та самоутвердження.

ОСОБИСТІТЬ, особа – у широкому розумінні – конкретна, цілісна людська індивідуальність у єдності її природних і соціальних якостей; у вужчому, філософському розумінні – індивід як суб'єкт соціальної діяльності, властивості якого детерміновані конкретно-історичними умовами життя суспільства. Поняття "особистість" не слід цілком ототожнювати з поняттями "індивід" (одиничний представник людського роду) та "індивідуальність" (сукупність рис, що відрізняють даного індивіда від усіх інших). З точки зору педагогіки і психології О. – це певне поєднання психічних (включаючи психофізіологічні і соціально-психологічні) властивостей: спрямованості (потреби, мотиви, інтереси, світогляд, переконання тощо), рис темпераменту й характеру, здібностей, особливостей психічних процесів (відчуття, сприймання, пам'яті, мислення, уваги, емоційно-вольової сфери). Особливе значення процес розвитку О. набуває в підлітковому і ранньому юнацькому віці, коли підліток чи юнак починає виділяти себе як об'єкт самопізнання й самовиховання. Система освіти України передбачає розвиток О. дитини, підлітка, юнака, демократизацію та гуманітаризацію навчально-виховного процесу в усіх типах навчальних закладів. Відбувається зміна мети виховання й навчання, в ролі якої виступає не сукупність знань, умінь і навичок, а вільний розвиток О. людини. В цих умовах на перший план виступає формування базової культури О., усунення в структурі О. протиріччя між технічною й гуманітарною культурою, подолання відчуження людини від політики та забезпечення її діяльного включення в нові соціально-економічні умови життя суспільства.

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ – це характеристика високого рівня педагогічної діяльності. Критеріями П. м. педагога виступають такі ознаки його діяльності: гуманність, науковість, педагогічна доцільність, оптимальний характер, результативність, демократичність, творчість (оригінальність). П. м. ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді. Необхідними умовами П. м. є гуманістична позиція педагога й професійно значимі особистісні риси і якості.

ПЕРЕДДОШКІЛЬНИЙ ВІК ранній вік – перші три роки життя дитини. Немовля (період від народження до року) досить рано виявляє потребу у нових враженнях від навколишньої дійсності. З появою зорового і слухового зосередження збільшується час неспання, який заповнюється елементарною пізнавальною активністю. Після двох місяців з'являються посмішка і комплекс поживлення, що свідчать про потребу маляти у спілкуванні з людьми. На кінець року дитина не тільки розуміє мову, а й вимовляє слова. Після року вдосконалюється рухова активність і здатність ходити. На третьому році розвивається активне мовлення. У сприятливих умовах спілкування з дорослими в дитини розвивається пізнавальний інтерес до навколишнього, позитивні соціальні емоції, формуються перші

моральні уявлення. Недостатнє спілкування дитини, сенсорна бідність призводять до відставання у психічному розвитку.

ПІЗНАННЯ – процес цілеспрямованого активного відображення об'єктивного світу у свідомості людей. П. є специфічною, вищою формою відображення. На відміну від нижчих форм відображення воно здатне виходити за межі наявного стану речей, тобто відображати не тільки сучасне, а й майбутнє, не лише дійсне, а й численні можливості — конкретні й абстрактні – для вибору тієї з них, що найбільше відповідає інтересам людини.

ПОВЕДІНКА – система взаємопов'язаних реакцій і дій людини й тварин у взаємодії з навколишнім середовищем. Фізіологічною основою П. є система безумовних і умовних рефлексів. П. людини є системою дій і вчинків, які мають моральне значення й підлягають моральній оцінці незалежно від того, з яких причин їх зроблено. В цьому розумінні говорять і про П. учня в школі, родині, у громадських місцях тощо. Згідно з цим виховання П. як системи вчинків є насамперед моральним вихованням.

ПОВТОРЕННЯ в навчанні – відтворення раніше засвоєних знань, умінь і навичок з метою їх удосконалення й застосування до нових завдань. П. сприяє міцному і глибокому засвоєнню знань, умінь і навичок, а також приведенню їх в систему. З точки зору психології засвоєння знань П. є встановленням смислових асоціацій (зв'язків) між новими знаннями й раніше засвоєними. Одним з видів П. є поточне П., яке проводиться систематично з метою засвоєння учнями нових знань і попередження забування. Своєрідний характер носить П., метою якого є узагальнення й систематизація одержаних знань. Воно проводиться після вивчення великих тем, а також наприкінці навчального року й після закінчення вивчення предмета.

ПОНЯТТЯ – одна з форм мислення, в якій відображаються загальні істотні властивості предметів та явищ об'єктивної дійсності, загальні взаємозв'язки між ними у вигляді цілісної сукупності ознак. Утворення П. є складним процесом, у якому застосовують порівняння, аналіз і синтез, абстрагування, узагальнення та умовиводи. Ознаки, які включаються в П., становлять його зміст. П. є знаряддям пізнання істини. Важливою умовою успішного засвоєння П. є така організація діяльності учнів, при якій формування П. відбувається у процесі його практичного застосування до відповідного матеріалу. Планомірне керівництво з боку вчителя розвитком дій учнів на основі врахування їхніх психологічних особливостей на різних етапах засвоєння веде до формування вже в молодших школярів понять, які глибоко розкривають відповідну частину дійсності.

ПОСЛІДОВНІСТЬ НАВЧАННЯ – дидактичний принцип, згідно з яким вивчення нового матеріалу готується попереднім навчанням. Послідовність робить процес навчання безперервним. Принцип П. н. враховується в шкільних програмах та підрубриках і реалізується в самому навчанні. Він відображається в таких правилах навчання: йти від простого до складного, від відомого до невідомого, від близького до далекого, від легкого до важкого, від конкретного до абстрактного.

ПОЯСНЕННЯ – метод усного викладу навчального матеріалу, метою якого є аналіз, тлумачення й доказ різних положень навчального матеріалу шляхом розкриття причинно-наслідкових та інших зв'язків і закономірностей. Поєднується на уроці з описом, бесідою, демонстрацією, дослідом тощо.

ПРАКСИС - складні рухи мови, губ, гортані.

ПРАВОПИС – сукупність правил, які встановлюють способи передавання на письмі словоформ, словосполучень і речень. П. охоплює орфографію і пунктуацію. Складається історично, відбиваючи різні тенденції в передачі звуків, слів і форм, що виявляються в кожній писемній мові на різних етапах її розвитку. В основі українського П. лежить фонематичний принцип, який ґрунтується на позначенні однією літерою однієї фонемі. Фонематичний П. доповнюється морфологічним і традиційно — історичним.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ – форма навчального заняття, при якому педагог організує детальний розгляд учнями чи студентами окремих теоретичних положень навчального предмета й формує уміння та навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання учнем чи студентом відповідно сформульованих завдань. Практичні заняття проводяться в аудиторіях (класах) або в навчальних лабораторіях, оснащених необхідними засобами навчання, обчислювальною технікою. Перелік тем практичних занять визначається робочою навчальною програмою предмета.

ПРЕДМЕТНА СИСТЕМА НАВЧАННЯ – система організації навчально-виховного процесу, за якою кожний навчальний предмет вивчається учнями під керівництвом учителя-спеціаліста з відповідної галузі науки, техніки й культури. Принципи добору навчальних предметів історично змінювалися залежно від зміни вимог держави до школи. В Україні П. с. н. запроваджена в загальноосвітніх школах, профтехучилищах, середніх спеціальних навчальних закладах. У школах України П. с. н. застосовується починаючи з V класу. В I—IV класах усі предмети, як правило, викладає один учитель, а музику, образотворче мистецтво і фізкультуру — переважно спеціалісти з цих дисциплін. П. с. н. в українській школі охоплює в логічній

послідовності основи наук, техніки й культури, забезпечує свідоме й глибоке засвоєння учнями системи знань, навичок і вмінь, сприяє вихованню дітей.

ПРИНЦИПИ ВИХОВАННЯ – вихідні положення, що впливають із закономірностей виховання й визначають загальне спрямування виховного процесу, основні вимоги до його змісту, методики та організації. П. в. – система вимог, що охоплює всі сторони процесу виховання й відображає результати узагальнення досвіду виховної практики. Загальні П. в.: суспільної спрямованості; виховання особистості в діяльності та спілкуванні; стимулювання внутрішньої активності особистості; гуманізм в поєднанні з високою вимогливістю; оптимістичного прогнозування; опора на позитивні якості учнів; врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; виховання в колективі; єдність і погодженість вимог, зусиль і дій школи, родини і громадськості. П. національного виховання: виховання в громадянському, національному дусі; гуманізм, демократизм, природо-відповідність, діяльнісно-особистісний; єдності родинного і шкільного виховання, наступність, спадкоємність поколінь.

ПРОБЛЕМА (від грец. – задача, утруднення) – в широкому розумінні складне теоретичне або практичне питання, що потребує розв'язання, вивчення й дослідження; в науці – суперечлива ситуація, що виступає у вигляді протилежних позицій в поясненні будь-яких явищ, об'єктів, процесів і потребує адекватної теорії для її розв'язання. Формою стислого виразу проблеми, як правило, є питання або система їх.

ПРОЦЕС ВИХОВАННЯ – цілісний процес, в якому органічно поєднані змістова і процесуальна сторони. Змістова сторона П. в. характеризує сукупність виховних цілей. Процесуальна – характеризує самокерований процес педагогічної взаємодії вчителя та учня, що включає організацію і функціонування системи виховної діяльності й самовиховання учнів, спрямованої на реалізацію виховних цілей і формування позитивного досвіду самовдосконалення учнів.

РЕПРОДУКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ (репродукція–відтворення) – методи навчання, що ґрунтуються на репродуктивному характері мислення учнів. Репродуктивними виступають словесні, наочні і практичні методи (розповідь, лекція, бесіда, наочність, вправи, практичні завдання) у випадках, коли зміст навчального матеріалу: а) інформативний; б) є описом способів практичних дій; в) є принципово новим чи достатньо складним для самостійного засвоєння учнями й подається у готовому вигляді. На Р. м. н. побудоване програмоване навчання.

РЕФЛЕКС (від лат. reflexus – згин, вигин) – закономірна реакція організму на зміни зовнішнього чи внутрішнього середовища, здійснювана через

центральну нервову систему у відповідь на подразнення рецепторів. Р. є основною формою нервової діяльності. Завдяки рефлекторній діяльності організм здатний швидко реагувати на різноманітні зміни зовнішнього середовища або свого внутрішнього стану і пристосовуватися до цих змін. Усі рефлекси організму поділяють на безумовні і умовні. З безумовнорефлекторною діяльністю організм народжується, умовні рефлекси – набувають у процесі життя й пристосування до навколишнього середовища.

РЕЦЕПТОРИ (від лат. *receptor* – той, що сприймає) – чутливі нервові закінчення аналізаторів, що сприймають подразнення і трансформують їх у потоки нервових імпульсів, які по доцентрових нервових волокнах надходять у центральну нервову систему.

РОЗВИВАЮЧЕ НАВЧАННЯ – спрямованість принципів, методів і прийомів навчання на досягнення найбільшої ефективності розвитку пізнавальних можливостей школярів: сприймання, мислення, пам'яті, уяви тощо. Спираючись на незавершені цикли психічного розвитку дитини, Р. н. формує мислительні здібності, самостійність школярів, інтерес до навчання, а також удосконалює різні форми сприймання. Методика Р. н. передбачає інтенсивну розумову роботу учнів шляхом організації проблемного навчання, запровадження системи пізнавальних завдань, озброєння їх прийомами пізнавальної діяльності.

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ – процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його соціалізації і виховання. Маючи природні анатомо-фізіологічні передумови до становлення особистості, дитина в процесі соціалізації вступає у взаємодію з навколишнім світом, оволодіваючи досягненнями людства. Оволодіння дійсністю у дитини реалізується в її діяльності за допомогою дорослих, тим самим процес виховання є провідним у розвитку її особистості. Розвиток особистості відбувається в діяльності, яка керується системою мотивів, притаманних даній особистості. Як передумова й результат розвитку особистості виступають потреби.

РОЗПОВІДЬ – словесний (вербальний) метод навчання; жвава, образна форма усного монологічного викладу навчального матеріалу з таких тем чи питань, які містять, головним чином, фактичні відомості (опис явищ природи, суспільного життя, висвітлення історії відкриття чи винаходу, повідомлення біографічних відомостей). Р. використовується в усіх класах, при вивченні різних предметів. Р. повинна мати чітко визначену тему, достатню кількість фактичного, науково достовірного матеріалу, який висвітлюється в чіткій логічній послідовності й відображає рух думки від явищ до їхньої суті. Ефективність Р. залежить від того, в якій мірі вона стимулює мислення учнів і викликає в них емоційне ставлення до фактів,

подій, явищ. З метою забезпечення повнішого сприймання навчального матеріалу, Р. може супроводжуватися демонстрацією різних наочних посібників (репродукції картин, схеми, таблиці, моделі, фрагменти кінофільмів, звукозаписи та ін.).

РОЗУМІННЯ – мислительний процес, спрямований на виявлення (з'ясування) істотних рис, властивостей і зв'язків предметів, явищ і подій дійсності. Фізіологічною основою Р. є складна аналітико-синтетична діяльність мозку, актуалізація минулих умовних зв'язків, утворення нових тимчасових зв'язків та встановлення їхньої значущості. Р. досягається на основі знань і вмінь, здобутих у попередньому досвіді. Р. належить до сфери інтелекту, однак міцно спирається на емпіричний досвід. Увесь процес навчання підростаючих поколінь ґрунтується на формуванні Р., поглибленні й уточненні його. Реалізується Р., головним чином, через мову і мовлення.

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД – напрям у спеціальній методології науки, завданням якого є розробка методів дослідження й конструювання складних за організацією об'єктів як систем. С. п. в педагогіці спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх у єдину теоретичну картину. Наприклад, як систему можна розглядати будь-яку пізнавальну діяльність, а її складовими будуть сам суб'єкт пізнання (особистість), процес пізнання, продукт пізнання, мета пізнання, умови, в яких вона перебігає тощо. У свою чергу складові системи – підсистеми – можна розглядати як самостійні системи.

СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ – одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків з повсякденним впливом сімейного побуту. Головне завдання С. в. – підготовка дітей до життя в існуючих соціальних умовах, набуття ними знань, умінь і навичок, необхідних для нормального формування особистості в умовах родини. Сім'я здійснює виховний вплив на дитину з перших днів народження. Засоби догляду й годування, загальний режим формують у дитини перші звички, від яких залежить подальша її поведінка. Завдання батьків полягає в розвитку мислення й мови дітей, активності й витримки, самостійності в різних проявах життєдіяльності, прищепленні навичок самообслуговування тощо. У шкільному віці, коли основним змістом дитячого життя стає навчальна діяльність і формується характер, важливо, щоб родина підтримувала тісний зв'язок зі школою, заохочувала дітей до посильної праці й участі в громадській роботі, привчала їх до чіткого режиму дня. В підлітковому та юнацькому віці першочергового значення набуває формування в молоді світогляду, рис характеру. Завдання батьків – допомагати дітям виробити твердий характер, розумно розширюючи права й самостійність, підвищуючи їхню роль у житті домашньому і шкільному, в обранні

СЛОВНИК ДОШКІЛЬНИКА – запас слів, який безперервно й інтенсивно зростає (з 3 до 6–7 років приблизно в 5–6 разів). Словниковий запас людини буває пасивний і активний. Пасивний передбачає розуміння слів, активний — вживання їх у живій мові. Зростання С. д. відбувається в результаті пізнання ним все більшої кількості слів. Якісна зміна С. д. виражається в переході слів з пасивного запасу до активного. Зростання С. д. відображає розумовий розвиток, розширення кругозору, нагромадження досвіду.

СЛОВО – найважливіша структурно-семантична одиниця мови, яка служить для називання предметів, процесів і властивостей. У С. закріплюються результати пізнавальної діяльності людей, без С. неможливе вираження й передавання понять та уявлень. С. є необхідною умовою й засобом утворення та існування поняття як узагальненого й абстрагованого відображення дійсності. Без С. поняття існувати не можуть. У дітей значення С. виникають і розвиваються в ході розвитку їхньої пізнавальної діяльності і оволодіння ними мовою як засобом спілкування й мислення.

СЛУХНЯНІСТЬ дітей – готовність і звичка підкорятися вимогам старших. Формування С. починається в ранньому віці як виконання вимог, пізніше з'являється вміння поводитися певним чином без прямих вказівок, але в присутності дорослого. Потім формується правильна поведінка на основі засвоєних норм за відсутності безпосереднього контролю, що свідчить про здатність до саморегуляції поведінки. Стимулами до С. спочатку є слова і приклад старших, внутрішні спонукання – розуміння змісту і значення правил, усвідомлення необхідності їх дотримання. Виховне значення С. полягає в тому, що діти навчаються керувати собою.

СТИМУЛЮВАННЯ В НАВЧАННІ (від лат. *stimulo* – збуджую, заохочую) — спонукання учнів до активної навчальної діяльності. В українській школі ґрунтується насамперед на виробленні правильних мотивів навчання. У дітей виховують усвідомлення важливості й необхідності знань для життя в сучасному суспільстві. З цією метою при вивченні кожного навчального предмета розкривається історія науки, самовіддана діяльність людей науки і праці, виховується любов до праці. Ця робота ведеться відповідно до вікових особливостей учнів, враховується, що на кожному новому ступені навчання зростає їхня свідомість і здатність до абстрактного мислення.

ТАКТИЛЬНІ ВІДЧУТТЯ (лат. *tactilis*) – відчуття дотику, тиску, вібрації; різновид шкірних відчуттів. Особливе значення має розвиток Т. в. в навчанні й житті аномальних дітей, компенсуючи дефекти в роботі зорового або слухового аналізаторів.

ТАЛАНТ (грец. – терези) – якісно вищий рівень здібностей особистості. Передумовою розвитку Т. є задатки людини, які можуть перетворюватися

на реальність при наявності сприятливих соціальних факторів. Т. – це поєднання різного ступеня генетично зумовленої обдарованості з працею. Формування Т. починається спершу як психологічне визначення природних задатків, схильностей дитини до певного виду діяльності, пізніше – як закріплення здібностей і, нарешті, – як високий вияв творчості у зрілому віці. Талановитість щодо окремих видів творчості (музики, малювання, співів, конструювання) може виявлятися в ранньому віці. Т. є обов'язковою підструктурою геніальності.

ТЕАТР ДЛЯ ДІТЕЙ (грец. –місце для видовищ; видовище) – 1) Дитячий театр, у якому вистави розігруються силами юних виконавців. Одна з форм дитячої творчості. Набув великого поширення у гуртках дитячої самодіяльності, які працюють при дитячих палацах і будинках, спеціальних студіях при школах, клубах тощо. 2) Професійний або самодіяльний театр, діяльність якого призначена для дитячої аудиторії. Див. Театр юного глядача.

ТЕМП НАВЧАННЯ – ступінь швидкості, з якою розвивається навчальний процес, виконується програма і засвоюється учнями навчальний матеріал. При визначенні Т. н. вчитель враховує, що дуже швидкий темп негативно впливає на міцність засвоєння знань і веде до відставання частини учнів, а сповільнений – викликає нудьгу на уроці, розсіювання уваги і передчасну втому. Т. н. залежить від ряду умов і насамперед від рівня підготовки учнів і розвитку їхніх пізнавальних сил, від характеру навчального матеріалу.

ТЕХНІКА ПЕДАГОГІЧНА– комплекс знань, умінь і навичок, необхідних педагогу для чіткої й ефективної організації навчальних занять, ефективного застосування на практиці обраних методів педагогічного впливу як на окремих учнів, так і на дитячий колектив у цілому. Складові елементи Т. л. – володіння мистецтвом спілкування з дітьми, вміння керувати своєю увагою та увагою дітей; здатність за зовнішніми ознаками поведінки дитини визначати її душевний стан; почуття темпу в педагогічних діях тощо. Велику групу умінь і навичок Т. п. становлять прийоми виразного показу (демонстрації) учителем певних почуттів, свого суб'єктивного ставлення до тих чи інших дій дітей або проявів ними моральних якостей. Важливе значення для Т. п. має оволодіння культурою мови.

ТЕХНІЧНІ ІГРАШКИ – моделі й макети, які з тим чи іншим ступенем точності відтворюють зовнішній вигляд і будову різних технічних об'єктів – машин, верстатів, механізмів, приладів, апаратів, споруд. До них відносять звичайно і різноманітні набори елементів конструкцій, вузлів і деталей, призначених для складання моделей, макетів і для творчого конструювання (набори "Юний конструктор", "Юний архітектор", "Юний радіотехнік"

тощо). Т. і. розширюють політехнічний кругозір дітей, сприяють формуванню в них найпростіших трудових умінь і навичок, розвивають технічну кмітливість, конструкторські здібності.

ТИПИ НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ або типи вищої нервової діяльності – сукупність основних природжених властивостей нервових процесів, що відбуваються в корі великих півкуль головного мозку й визначають індивідуальні особливості вищої нервової діяльності людини. Розрізняють чотири Т. н. с: 1) сильний, зрівноважений, рухливий (жвавий); 2) сильний, зрівноважений, інертний (спокійний); 3) сильний, незрівноважений (нестримний) і 4) слабкий. Учення про Т. н. с. має велике практичне теоретичне значення, зокрема для педагогіки та психології.

УЗАГАЛЬНЕННЯ – логічний процес переходу від одиничного до загального чи від менш загального до більш загального знання, а також продукт розумової діяльності, форма відображення загальних ознак і якостей явищ дійсності. Види У. відповідають видам мислення. Найбільш вивчені У. у формі значень слів. У. виступають також як засіб розумової діяльності. Найпростіші У. полягають в об'єднанні, групуванні об'єктів на основі окремої, випадкової ознаки (синкретичні об'єднання). Більш складним є комплексне У, при якому група об'єктів з різними основами об'єднується в єдине ціле. Найскладніше таке У., при якому чітко диференціюються видові й родові ознаки, об'єкт включається до певної системи понять. У. здійснюється шляхом абстрагування від специфічних і виявлення загальних ознак (властивостей, відношень тощо), притаманних предметам розглядуваної галузі. У. застосовуються при утворенні понять, суджень, теорій.

УМІННЯ – здатність належно виконувати певні дії, заснована на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок. У. передбачає використання раніше набутого досвіду, певних знань; без останніх немає У. Утворення У. є складним процесом аналітико-синтетичної діяльності кори великих півкуль головного мозку, в ході якого створюються й закріплюються асоціації між завданням, необхідними для його виконання знаннями та застосуванням знань на практиці. Формування У. проходить кілька стадій. Спочатку – ознайомлення з У., усвідомлення його смислу. Потім початкове оволодіння ним. Нарешті, самостійне й дедалі точніше виконання практичних завдань. Вивчення кожного навчального предмета, виконання вправ і самостійних робіт виробляє в учнів У. застосовувати знання.

УМОВИВІД – одна з основних форм теоретичного мислення (поряд з поняттям і судженням), спосіб логічного зв'язку висловлювань. У. є необхідним засобом пізнання, коли для встановлення істини треба дістати висновок, здійснити доведення, систематизувати наявні знання, перевірити

гіпотетичні положення тощо. Розрізняють кілька видів У.: індуктивні і дедуктивні, категоричний та умовний силлогізм, умовиводи за аналогією, гіпотетичні тощо. Здатність об'єднувати судження й будувати У. зароджується в дітей уже в дошкільному віці в ході гри, спілкування з предметами, які взаємопов'язані, опосередковані. У шкільні і студентські роки під впливом навчання й виховання здатність У. вдосконалюється і може досягти високого рівня розвитку. Вміння робити У. є ознакою високого розвитку абстрактно-логічного мислення людини.

УМОВНІ РЕФЛЕКСИ – рефлекси, які утворюються на базі природжених, безумовних рефлексів у людини протягом її індивідуального життя. Механізм утворення й функціонування У. р. лежить в основі набуття організмом індивідуального життєвого досвіду. Цей механізм становить важливий елемент багатьох новоутворень, що є продуктом навчання й виховання людського індивідуума.

УРОК – основна організаційна форма навчально-виховної роботи в школі. Проводиться з постійним складом учнів, у межах точно встановленого часу, за сталим розкладом й чітко визначеним змістом навчання. У. є складовою частиною класно-урочної системи навчання. В сучасній педагогічній теорії і практиці найпоширенішою є класифікація У. за основною освітньою метою: У. засвоєння знань; У. засвоєння навичок і умінь; У. узагальнення й систематизації знань; У. контролю й корекції; комбінований У. Готуючись до У., учитель визначає освітню мету й відповідно до неї тип, структуру й методику заняття. Крім освітніх, учитель ставить виховні й розвиваючі завдання, з якими навчання безпосередньо пов'язане.

УСПІШНІСТЬ – характеристика ступеня повноти, глибини, усвідомлення й міцності знань, умінь і навичок, засвоєних учнями відповідно до вимог навчальної програми. Виражається в оціночних балах. У школах України розрізняють четвертну, піврічну й річну У. Порівняльні дані оцінок з окремих предметів характеризують У. з кожного предмета, з циклу предметів, по класах або школі в цілому. Показник У. учня складається з поточних оцінок.

УЧІННЯ – цілеспрямований процес засвоєння учнями знань, оволодіння вміннями й навичками. В широкому розумінні — оволодіння різноманітним суспільним досвідом в його узагальненому вигляді. В шкільних умовах – одна з складових процесу навчання, яка охоплює діяльність учнів і керується учителем. Головними функціями У. є пізнавальна, розвиваюча і виховна. Компонентами У. виступають мета, мотиви, зміст, засоби роботи, результати. У. проводиться за такими етапами: мотивація, усвідомлення мети і завдань (уроку, домашнього завдання, самостійної роботи); сприймання нового матеріалу з різних джерел; осмислення, логічна обробка інформації; узагальнення й систематизація; закріплення знань, умінь і навичок; застосування їх у різних умовах; самоконтроль і корекція

одержаних результатів. Етапи учіння динамічні, залежно від головних дидактичних цілей навчання вони можуть поєднуватися, скорочуватися тощо. У. і його результати багато в чому залежать від майстерності вчителя, від активності учня, його здатності і вміння правильно сприйняти й засвоїти те, чого навчають.

ФОНЕТИКА (від грец. – звуковий) – 1) Звукова будова мови. 2) Галузь мовознавства, що вивчає звукову будову мови.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕДАГОГІЧНА ДОШКІЛЬНИКА – оцінка педагогом-вихователем психологічних особливостей і рівня розвитку дитини. Складається на початку перебування дитини в дитячому садку, при переході з однієї групи до іншої і до моменту вступу до школи. В основі характеристик лежать спостереження вихователя за дітьми, медичні дані й відомості, які повідомляють батьки. Характеризуються також окремі сторони розвитку дітей (їхньої мови, ігрової й навчальної діяльності, трудових навичок тощо).

ЦЕНТРАЛЬНА НЕРВОВА СИСТЕМА – основна частина нервової системи хребетних тварин і людини, що складається з нервових клітин (нейронів), які з'єднані за допомогою своїх відростків; включає головний і спинний мозок. Різні частини Ц. н. с. виконують різні види складної нервової діяльності і являють собою основний регулятор цієї діяльності. У процесі розвитку дитини Ц. н. с. закономірно формується.

ЧИТАННЯ ДИТЯЧЕ – в широкому розумінні — твори художньої, науково-художньої, науково-популярної літератури і художньої публіцистики для читання дітей і підлітків; у вузькому, спеціальному значенні – педагогічно спрямований процес прилучення дітей і підлітків до літератури, виховання в них любові до книги. Організація Ч. д. – складова загального процесу виховання дітей. Основну частину Ч. д. складають книги, написані спеціально для дітей і підлітків.

ЯСЛА ДИТЯЧІ – заклад суспільного виховання дітей з 2—3-місячного віку до 3 років. Я. д. забезпечують необхідні умови для нормального психофізичного розвитку й виховання дітей, для зміцнення та охорони їхнього здоров'я і одночасно розширюють можливості участі жінок-матерів у господарській, культурній і громадській діяльності. Я. д. з'явилися в Україні та інших країнах Європи в XIX ст.

ЗМІСТ

Передмова	3
1. Навчальна програма.	4
2. Робоча програма навчальної дисципліни.	8
2.1. Опис навчальної дисципліни.....	8
2.2. Зміст теоретичної підготовки (конспект лекцій).....	30
2.3. Зміст практичної підготовки (практичні заняття).....	94
2.4. Плани лабораторних занять (лабораторні заняття).....	109
2.5. Методичні вказівки до практичних, самостійних та індивідуальних занять.	120
2.6. Методична документація для організації самостійної роботи ...	121
2.7. Методична документація для організації індивідуальної роботи	132
2.8. Завдання модульної контрольної роботи.....	141
2.9. Методичні рекомендації до виконання та оформлення модульної контрольної роботи.....	145
2.10. Критерії оцінювання модульної контрольної роботи.....	147
2.11. Програма екзамену	148
Термінологічний словник.	152

